

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIX** številka **74** december **2013**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXIX** številka **74** december **2013**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

Revija izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani. /
Published by the Slovenian Sociological Association and the Faculty of Social Sciences at the University of Ljubljana.

Glavna urednica / Main editor:

Alenka Švab

Uredniški odbor / Editorial board:

Milica Antič Gaber

Karmen Erjavec

Valentina Hlebec

Tanja Kamin

Matic Kavčič

Tina Kogovšek

Alenka Krašovec

Roman Kuhar

Miran Lavrič

Blaž Lenarčič

Vesna Leskošek

Majda Pahor

Mojca Pajnik

Tanja Rener

Mateja Sedmak

Miroslav Stanojević

Zdenka Šadl

Karmen Šterk

Pridruženi svetovalni uredniki / Advisory editors:

Nina Bandelj, *University of California, Irvine*

Ladislav Cabada, *University of West Bohemia, Pilsen*

Sonja Drobnič, *University of Hamburg*

Jana Javornik Skrbinšek, *University of Leeds*

Thomas Luckmann, *Prof. Emeritus, University of Konstanz*

Sabina Mihelj, *Loughborough University*

Katarina Prpič, *Institute of Social Research in Zagreb*

Sabrina P. Ramet, *Norwegian University of Science and Technology*

Zlatko Skrbish, *Monash University*

Judit Takacs, *Institute of Sociology, Hungarian Academy of Science*

Zala Volčič, *University of Queensland*

Tehnična urednica / Technical editor:

Tjaša Žakelj, *tjasa.zakelj@zrs.upr.si*

Urednica recenzij knjig / Reviews editor:

Andreja Vezovnik, *andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si*

Jezikovno svetovanje / Language editors:

Nataša Hribar, Tina Verovnik, Murray Bales

Bibliografska obdelava / Bibliographical classification of articles:

Janez Jug

Oblikovanje naslovnice / Cover design:

Amir Muratović

Prelom / Text design and Typeset:

Polona Mesec Kurdija

Tisk / Print:

Birografika BORI, Ljubljana

Naklada / Number of copies printed: 320

Naslov uredništva / Editors' postal address:

Revija Družboslovne razprave

Alenka Švab

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

Tel./Phone: (+386) 1 5805 202

Elektronska pošta / e-mail: *alenka.svab@fdv.uni-lj.si*

Spletna stran / Internet: *http://www.druzbosloverazprave.org/sl/*

Revija sofinancira / The Journal is sponsored by:

Izid publikacije je finančno podprla Javna agencija za knjigo Republike Slovenije iz naslova razpisa za sofinanciranje domačih in znanstvenih periodičnih publikacij / Slovenian Book Agency.

Letna naročnina (3 številke) / Annual subscription (3 issues):

individualna naročnina / individual rate: 25 EUR; za organizacije / institutional rate: 50 EUR; za študente in brezposelne / students and unemployed discount rate: 16 EUR; cena posameznega izvoda / single issue rate: 16 EUR. Za člane Slovenskega sociološkega društva je naročnina vključena v društveno članarino. / The annual Slovenian Sociological Association membership fee includes the journal's annual subscription rate. Družboslovne razprave je mogoče naročiti na naslovu uredništva ali na spletni strani revije. / Subscription requests can be sent to the editors' postal address. Če želite prekiniti naročniško razmerje, nam to sporočite najkasneje do 15. decembra. / If you decide to cancel the subscription, please write to editors' postal address by 15th of December.

Družboslovne razprave so abstrahirane ali indeksirane v / Družboslovne razprave is abstracted or indexed in: CEEOL (Central and Eastern European Online Library), COBIB.SI, CSA (Cambridge Scientific Abstracts): • CSA Worldwide Political Science Abstracts • CSA Social Services Abstracts • Sociological Abstracts (Online), EBSCOhost • Current Abstracts • Political Science Complete • SocINDEX • SocINDEX with Full Text • TOC Premier, OCLC • Sociological Abstracts (Online) • DOAJ (Directory of Open Access Journals) • Ulrich's Web • De Gruyter

Uredniška politika: Družboslovne razprave so revija, ki objavlja kolegialno recenzirane znanstvene članke in recenzije knjig. V recenzijski postopke sprejema članke v slovenščini in angleščini s področja sociologije, komunikologije, politologije in kulturologije ter tem raziskovalnim področjem bližnjih družboslovnih disciplin. Pri izboru člankov za objavo se upošteva njihova raziskovalna inovativnost ter aktualnost glede na trende v znanstveni skupnosti, v kateri je revija zasidrana. V teoretskem in metodološkem pogledu je revija pluralistično naravnana, posebno skrb pa posveča utrjevanju slovenske družboslovne terminologije.

Editorial policy: Družboslovne razprave is a peer reviewed journal which publishes papers and book reviews. Contributions are invited in fields of sociology, media studies, political science, cultural studies and other studies which are close to these fields. The published contributions should display high level of research originality and address the themes which seem relevant to the scientific communities in which the journal is grounded. Both in theoretical and methodological respects the journal stands for pluralism.

Kazalo / Table of contents

ČLANKI / ARTICLES:

**IDENTITETNI IZZIVI IN DRUŽBENE IZKUŠNJE ŠTUDENTOV
IN ŠTUDENTK Z OVIRAMI / Identity challenges
and social experiences of students with disabilities**

Mirjana Ule 7

**ANALIZA DISKURZA O SPOLU IN RAZREDU NA PRIMERU
RESNIČNOSTNEGA ŠOVA *LJUBEZEN NA SENIKU* /
Analysis of discourse about gender and class in the case
of the reality show *Love in the Hayloft***

Polona Sitar 25

**CATFIGHT – DRUŽBENA KONSTRUKCIJA ŽENSKEGA RAVSA /
Catfight – the social construction of female aggression**

Nataša Pivec 45

**RAZKORAK V OPREDELJEVANJU NA ANKETNA VPRAŠANJA /
Response gap in survey questions**

Meta Novak 67

**PRISPEVEK K HISTORIČNOMATERIALISTIČNEMU POJMOVANJU
DRUŽBENEGA POLOŽAJA ŽENSK V KAPITALIZMU /
A contribution to the historical-materialist conception
of women's social position in capitalism**

Tibor Rutar 89

**NASILJE MED MLADIMI V KIBERNETSKEM PROSTORU:
NERAZISKANOST POJAVA V SLOVENIJI /
Cyberbullying among youth: an under-researched
phenomenon in Slovenia**

Tjaša Žakelj 107

RECENZIJE KNJIG

Bojana Kunst: Umetnik na delu: bližina umetnosti in kapitalizma.
Ljubljana, Maska, 2012.

Jasmina Založnik 127

Milica Antič Gaber (ur.): Ženske na robovih politike. Ljubljana, Sophia, 2011.

Nina Perger 129

Gorazd Kovačič: Proti družbi. Koncept družbenosti pri Hanni Arendt in meje sociologije. Ljubljana: Založba Sophia, 2012.	
<i>David Preželj</i>	131
Vito Flaker@Boj za: Direktno socialno delo. Ljubljana: Založba/*cf, 2012.	
<i>Tjaša Pureber</i>	133
Tatjana Greif: Skozi razbito steklo. Ljubljana, Založba ŠKUC – Vizibilija, 2011.	
<i>Jasmina Šepetavc</i>	135

IN MEMORIAM

In memoriam: zaslužni profesor dr. Stane Južnič (1928–2013)

Vesna V. Godina	139
-----------------------	-----

ČLANKI / ARTICLES

Mirjana Ule

IDENTITETNI IZZIVI IN DRUŽBENE IZKUŠNJE ŠTUDENTOV IN ŠTUDENTK Z OVIRAMI

IZVLEČEK: V članku se osredotočamo na izkušnje in doživljanja hendikepa, politik samorazumevanja ter življenjskih načrtov in aspiracij študentov in študentk z ovirami. Opiramo se na rezultate kvalitativne raziskave študentov in študentk z ovirami, ki študirajo na različnih fakultetah Univerze v Ljubljani. Rezultati raziskave so pokazali, da imajo študentje in študentke z ovirami zmožnosti za preoblikovanje svoje identitete, ki ne sestoji iz doživljene ovire, temveč je neodvisna od nje in je sposobna sprejeti oviro kot realnost svojega življenja, ne da bi zato izgubila lastni smisel življenja in življenjske načrte. Ta izkušnja je pomemben del v oblikovanju identitet oviranih ljudi in prav proizvedena družbena izkušnja ljudi z ovirami krepi njihovo sebstvo ter proizvaja tudi nove odgovore in izzive na sodobne dileme oblikovanja identitet in identitetnih politik.

KLJUČNE BESEDE: Izkušnja hendikepa, etika hendikepa, tehnologije sebstva, identitetne politike

Identity challenges and social experiences of students with disabilities

ABSTRACT: The paper focuses on the experiences and experiencing of handicap, policies of self-understanding as well as the life plans and aspirations of students with disabilities. In the article, we draw on the results of a qualitative survey of students with disabilities who are studying at various faculties of the University of Ljubljana. The research results show that students with disabilities are able to reshape their identities in a way which does not consist of the experienced disability but is independent of it and are capable of accepting their disability as a reality of their own life, without losing a sense of their own purpose of life and life plans. This experience is a significant part of the identity formation of people with disabilities and the precisely produced social experience of people with disabilities strengthens their selfhood and creates new responses and challenges to the contemporary dilemmas of identity formation and identity policies.

KEY WORDS: experience of handicap, disability ethics, technologies of self, identity policies

0 Uvod

Članek temelji na diskurzivni analizi značilnosti oblikovanja identitet ljudi z ovirami in implikacije teh značilnosti na razumevanje sodobnih identitet nasploh. Pri tem izhajamo iz razumevanja izkušenj oviranosti iz perspektive samih ljudi z ovirami in razumevanja medsebojnega učinkovanja telesa kot materialnega dejstva, identitete kot družbeno konstruirane identitete in hendikepa kot kontekstualizirane izkušnje (Zaviršek idr. 2011). V tematizaciji se opiramo na rezultate kvalitativne raziskave študentov in študentk z ovirami, ki študirajo na različnih fakultetah Univerze v Ljubljani. Raziskavo smo opravili v okviru projekta »Etika hendikepa: socialne identitete ljudi z ovirami v teoriji in praksi socialnega dela«, ki poteka pod nosilstvom dr. Darje Zaviršek.¹ Etika hendikepa problematizira načine, na katere neovirani ljudje izključujejo ovirane in ustvarjajo lokalno specifične zatiralske strukture (Zaviršek 2011).

V raziskavi se osredotočamo na izkušnje in doživljanja hendikepa, politik samozaznavanja ter življenjskih načrtov in apsiracij študentov in študentk z ovirami. Za študentke in študentke kot tiste, ki bodo govorili o svojih izkušnjah, smo se odločili zavestno. Želimo reflektirano izkušnjo. Predpostavljamo, da so študentje in študentke tisti del populacije z ovirami, ki je uspešno opravil dosedanje življenjske in izobraževalne prehode ter imajo reflektiran odnos do svoje osebne izkušnje, ki bo prek njihovih pripovedi postala družbena izkušnja. Temeljno izhodišče članka je, da je oviranost potrebno deindividualizirati in jo razumeti kot oboje, kot utelešeno osebno in kot družbeno ustvarjeno izkušnjo. Ta izkušnja je pomemben del v oblikovanju identitet oviranih ljudi in prav proizvedena družbena izkušnja ljudi z ovirami krepi njihovo sebstvo ter proizvaja tudi nove odgovore in izzive na sodobne dileme oblikovanja identitet in identitetnih politik. Čeprav se o identiteti govori kot o materialni entiteti, ima identiteta ontološki status projekta in postulata. Identiteta je način, kako se družbeno ustvarjeni problemi rešujejo z individualnimi napori. Čeprav se tako v znanstvenem diskurzu kot v vsakdanjem govoru identiteto pogosto definira kot skupinski fenomen, se vedno pojavlja kot individualna naloga. Na posamezniku ali posameznici je, da najde izhod iz osebnih in družbenih negotovosti (Ule 2000).

Koncept identitete razlaga dileme v procesih družbenega umeščanja posameznikov ali skupin. Kolikor bolj je to umeščanje negotovo, toliko bolj poudarjeno in obenem problematizirano je razpravljanje o identiteti. Družbeno umeščanje je tesno povezano s spremembami v diskurzih o življenjskem poteku in življenjskih smotrih, v socialnih odnosih, empatiji in upravljanju s čustvi, v komunikaciji in načinih nanašanja na predmetni svet. Vse to oblikuje okolje za uporabnost pojma sebstva in identitete. Zato ni čudno, da je koncept identitete postal v zadnjem desetletju ponovno aktualen, ko je postajal odnos med posameznikom in družbo vse bolj ambivalenten (Beck in Beck-Gernsheim 2002). K temu so pripomogle tudi študije hendikepa oziroma druge študije identitet robnih populacij, ki proučujejo, kako izkušnje »družbeno zaznamovanih« posameznikov in skupin postanejo družbena izkušnja (Jones 2008). Pri tem izhajamo

1. Gre za temeljni projekt, ki poteka v letih 2011–2014 in ga financira ARRS.

iz tez, da hendikep ni nikoli naraven ali telesni pojav, temveč vedno družbeno proizveden (Zaviršek 2000). Hendikep tako tudi ni predvsem medicinska ali pa psihološka kategorija, temveč socialna in ekonomska, saj so njeni učinki povezani s strukturnimi neenakostmi, ki se v očeh ljudi in strokovnjakov pogosto individualizirajo kot osebne stiske in težave.

1 Teoretska izhodišča

Obstajata dva modela obravnave ljudi z ovirami: medicinski in socialni model (Shakespeare 1996; Darling 2013). Čeprav je to mogoče malce poenostavljena distinkcija, pa ima hevristično vrednost. *Medicinski model* obravnava oviro kot posledico poškodbe/bolezni, torej se osredotoča na fizične razlike. Ljudje z ovirami so definirani kot tista skupina, katerih telesa delujejo na drugačen način ali so videti drugače (Shakespeare 1996). Ključni element tega pristopa je prilagajanje. Izhaja iz koncepta normalnosti. Ta model namreč predpostavlja določene standarde, od katerih se ljudje z ovirami odklanjajo. Koncept normalnosti, kot ga poznamo danes, se je razvil v devetnajstem stoletju s prvimi sistemizacijami bolezni in ukrepi vlad glede javnega zdravstva.

Zanimanje za variacije bolezni se je tedaj preoblikovalo v kategorično razlikovanje in klasificiranje med normalnim in patološkim (Canguilhem 1987), kar je od tedaj dalje razumljeno kot dve dihotomni kategoriji, ne več kot dve točki v kontinuumu razlik (Lock 2000: 260). Pojem normalnega in patološkega se je od takrat iz območja medicine razširil na skoraj vsa območja življenja. Ne le posamezniki, tudi skupine so postale predmet ocenjevanja in delitve na normalne ali nenormalne. Pri tem pa je bila ta dihotomija nezavedno normativistična. Ne presojamo samo tega, kakšni ljudje so, ampak tudi kakšni naj bi bili. Normalno se razume kot tisto, kar je prav in primerno (Canguilhem 1987). Tako je spočetka benigna beseda »normalen« postala eno od najmočnejših ideoloških orodij dvajsetega stoletja.

Predstava o tem, da je hendikep neko odstopanje od normalnega stanja organizma, prevladuje tudi v sodobnem medicinskem modelu, v okviru katerega se običajno ne identificira ljudi z ovirami kot takih, ampak se osredotoča na parcialne skupine ljudi z ovirami, na primer slepe ali gibalno ovirane. S tem se zanika vsakdanje socialne izkušnje, ki združujejo ljudi z ovirami, in se koncentrira na parcialne medicinske oziroma fiziološke vidike razlik (Shakespeare 1996).

Mnogi družboslovci so predvsem v zadnjih dveh desetletjih kritizirali takšno pojmovanje in problematizirali domnevno nevtralnost biomedicinskih ugotovitev (Lock 2000). Diskurzi o normalnem in patološkem v povezavi z zdravjem in boleznijo so po njihovem mnenju kulturni konstrukti ter so tesno povezani z družbenimi, političnimi in ideološkimi sistemi. Obenem pa imajo globoke posledice za življenje ljudi z ovirami, za njihovo identiteto, pa tudi za porazdelitev odgovornosti za njihovo telesno in duševno stanje ter počutje.

Na drugi strani je osnovna teza *socialnega* oz. še natančneje *družbeno-konstrukcionističnega modela* hendikepa, pa tudi širše zdravja in bolezni, da so vsi pojavi sociokulturni proizvodi in je zato pomembno analizirati naravo družbenih in kulturnih

reprezentacij ter simbolnih pomenov, ki jih obdajajo (Ule 2003). Za posameznikovo doživljanje in razumevanje zdravja in bolezni ter hendikepa znotraj njih je ključnega pomena telesna samopodoba oz. identiteta telesa. To podobo si posameznik gradi vse življenje in se tudi nenehno spreminja. Ta podoba se vključuje v mrežo družbenih, kulturnih in zgodovinskih struktur ter odgovarja posameznikovemu vsakdanjemu doživljanju telesa in identiteti telesa.

Socialni model hendikepa se je razvil, da bi izzval oziroma oporekal medicinskemu modelu v razlagi hendikepa predvsem tako, da je definiral razliko med poškodbo, ki je znotraj osebe, in oviro, ki je rezultat omejitev znotraj družbe (Schakespeare in Watson 2001). Ta model je osredotočen na razliko med poškodbo, torej značilnostjo posameznikovega telesa ali kognicije, in oviro, torej družbenimi omejitvami in zatiralskimi družbenimi praksami, s katerimi družba marginalizira osebe z ovirami. Hendikep v socio-kulturnem kontekstu lahko opredelimo kot oviro za udeležbo ljudi s poškodbami ali kroničnimi boleznimi v socialnem življenju, ki izhaja iz interakcije poškodovancev z diskriminatornimi stališči, kulturami, uredbami ali institucionalnimi praksami (Zaviršek 2000). Tradicionalni pogled na hendikep se pogosto zoži na posameznika in posameznico. Pozoren je na njegove nezmožnosti ali neuspehe, poškodbe in omejitve. Sodobne teorije oviranosti predpostavljajo, da ima oseba z ovirami zmožnosti za preoblikovanje svoje identitete, ki ne sestoji iz doživljene poškodbe, temveč je od nje neodvisna in je sposobna sprejeti poškodbo kot realnost svojega življenja, ne da bi zato izgubila svoj lastni smisel. Identiteta je torej proces nastajanja, konstrukcije subjekta (Murugami 2009). Oseba torej ni ovirana zaradi telesnih značilnosti, ampak zaradi družbenih praks, ki osebo zaradi njenih značilnosti marginalizirajo (Darling 2013). V tem smislu ima hendikep podobno vlogo kot drugi dejavniki marginalizacije. Pravzaprav se ta socialni model približa vsem modelom, ki tematizirajo družbene prakse zatiranja po nekaj pomembnih oseh: spolu, starosti, socialni ali etnični pripadnosti, spolni orientaciji. V zvezi s tem se prav študijam hendikepa oporeka, da premalo pozornosti posvečajo interakciji oviranosti z drugimi marginalizirajočimi dejavniki (Murugami 2009).

Socialni model se tako fokusira na družbene spremembe v odnosu do hendikepa in ne samo na rehabilitacijo ovire. Ta sprememba pozicije je v identitetnem oziru emancipirajoča. Osebam z oviro omogoča razvoj pozitivne identitete in koncepta sebe. Ta perspektiva pomeni tudi odmik od občutkov pasivnega obžalovanja do osebe s hendikepom in jih zamenjuje s potrebo po angažiranosti ter po razvoju identitetnih politik, ki temeljijo na ponosu in dostojanstvu (Gwernan-Jones 2008). Tak pogled na problem hendikepa se ne osredotoča samo na probleme diskriminacije, ampak predvsem na to, kako izboljšati pogoje in vire, da bi omogočili čim boljšo participacijo oseb z oviro v družbi. Tak pristop avtorji imenujejo tudi *pozitivna svoboda* (Gwernan-Jones 2008) ali *svoboda za sodelovanje*, in ne samo svoboda *od* diskriminacije. Osrednji problem pozitivne svobode je distributivna pravičnost. Nepravična porazdelitev, ki omejuje pozitivno svobodo, je taka organizacija virov in služb, ki ne omogoča dostopa do javnih dobrin, institucij in prostorov. Nepravična porazdelitev je sistemski problem, je del strukture institucij in družbene ekonomije.

Teorija univerzalizma (Zola 1989), ki se je razvila znotraj socialnega modela pristopa, gre v razlagi družbene konstrukcije hendikepa še dlje in koncept normalizacije razširja z vključevanjem variabilnosti v življenjskem poteku. Govori o tem, da je hendikep univerzalna lastnost človeške biti. Vsi lahko pričakujemo, da bomo v svojem življenjskem poteku enkrat ali večkrat doživeli izkušnjo hendikepa v taki ali drugačni obliki (Gwernan-Jones 2008). Zato so empirične izkušnje ljudi z oviro in teorije hendikepa univerzalne.

2 Družbena izkušnja študentov in študentk z ovirami

V devetdesetih letih so raziskovalci in eksperti začeli opozarjati na medsebojen odnos med utelešenimi izkušnjami, ki jih je človek preživel, socialnim kontekstom in osebno angažiranostjo ter močjo posameznice in posameznika. Tako se je razvil koncept hendikepa, ki poudarja, da telesne, senzorne in intelektualne ovire ljudi sicer omejujejo pri vsakdanjih opravilih, resnične ovire in družbene neenakosti pa nastanejo šele v stiku posameznice in posameznika z izključujočim okoljem, ki temelji na normativni predstavi o »normalnem telesu« in »normalnem funkcioniranju« (Shakespeare 1996; Zaviršek 2000; Darling 2013). Globoko zakoreninjena družbena prepričanja o normalnem in patološkem, torej konstruirana normativnost, so tista, ki šele ustvarjajo družbena izključevanja.

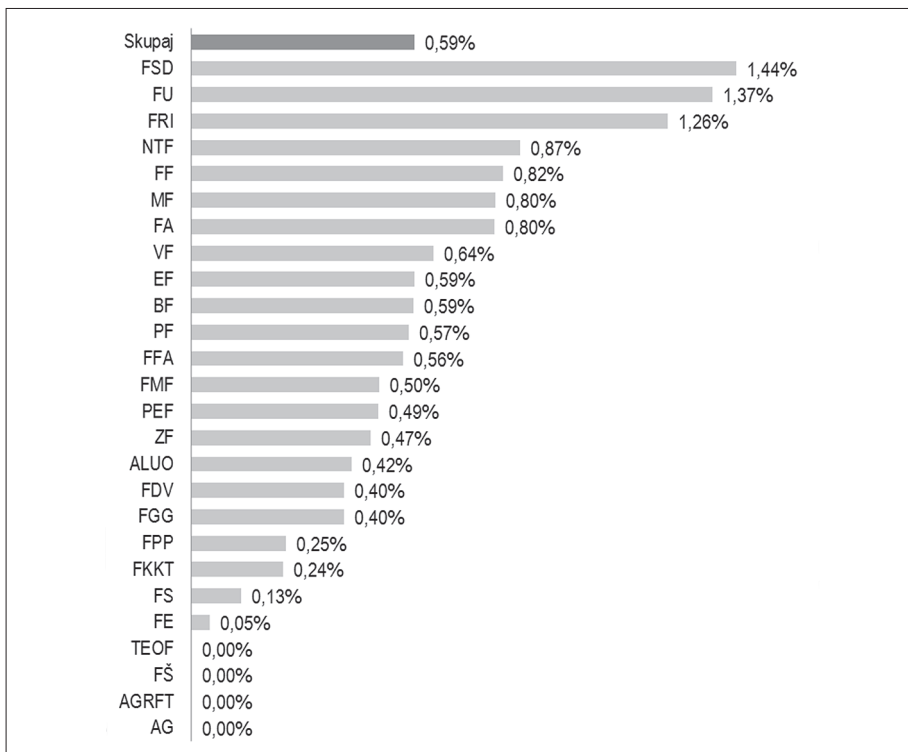
Izjave in pripovedi študentov in študentk različnih fakultet ljubljanske univerze, ki jih prikazujemo v empiričnem delu, govorijo ravno o tem: o subjektivnem doživljanju in občutenju sebe kot osebe z oviro, o odzivih ožjega in širšega okolja na osebo z oviro in kako se vse to združuje v njihovo identitetno zgodbo. V okviru projekta »Etika hendikepa: socialne identitete ljudi z ovirami v teoriji in praksi socialnega dela« smo opravili 21 intervjujev s študenti in študentkami (8 študentov in 13 študentk).² Študentje in študentke so se v svojih pripovedih osredotočili na naslednje teme:

- Izkušnja hendikepa; doživljanje hendikepa, pozitivni in negativni vidiki življenja z oviro;
- konstrukcija identitete študentov in študentk z ovirami; doživljanje sebstva, pomembni drugi v konstrukciji identitete;
- življenjski načrti, aspiracije za prihodnost, strahovi, negotovosti.

Kot kažejo podatki Univerzitetne službe za kakovost, analize in poročila (2013) je bilo v letu 2011 na Univerzi v Ljubljani od skupaj 52.634 vpisanih 310 študentov in študentk, ki so imeli status študenta s posebnimi potrebami.

2. Intervjuji so potekali med aprilom in junijem 2013. Študentje in študentke so lahko izbrali ustno ali pisno pripovedovanje zgodbe.

Graf 1: Število in odstotek študentov s posebnimi potrebami, UL, akademsko leto 2011/2012.

Vir: UL (Univerzitetna služba za kakovost, analize in poročila in Univerza v številkah: http://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/univerza_v_stevilkah/).

Sicer pregled po fakultetah kaže, da so študentje in študentke z ovirami vključeni v skoraj vse študije razen teologije, strojništva, igralske akademije in akademije za glasbo.

2.1 Doživljanje hendikepa

Ena prvih, v tistem času mogoče najbolj vplivnih študij o doživljanju hendikepa, življenju z oviro oziroma o interakciji med družbo in sebstvom ljudi z ovirami je študija Ervinga Goffmana z naslovom *Stigma*, podnaslovljena kot *Zapiski o upravljanju poškodovane identitete* (Goffman 2008). Goffman je svojo knjigo pisal v času, ko je prevladovalo izrazito negativno gledanje na hendikep. V skladu s tem je bil prepričan, da ljudje z ovirami potrebujejo tehnike za zmanjševanje razlik, da bi bili sprejeti v družbi. Goffmanov pogled, sicer izjemno pomemben za odpiranje teh vprašanj v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, je z današnjega teoretskega stališča že močno problematičen. Zožen je namreč na tezo, da je ovira problem posameznika in posameznice. Pozoren je na njegove in njene zmožnosti spopadati se z oviro v neposrednih interakcijah s samim seboj in z neposrednimi drugimi. Tak pogled omejuje osebe z ovirami v njihovem prizadevanju za enakopravno udeležbo v socialnem življenju, saj se zdi, da posameznik,

ki nima določenih sposobnosti, pač ne zmore biti avtonomen (Michailakis 2003).

Zaradi takega pojmovanja so bile potrebe ljudi z ovirami najpogosteje proučevane s perspektive dajalcev pomoči in institucij. V zadnjem desetletju se skozi emancipatorna gibanja ljudi z ovirami vedno več glasu daje ljudem z ovirami samim. In ljudje z ovirami so povedali, da lahko živijo polno življenje, da sebe ne doživljajo kot hendikepirane in da mnogi med njimi celo ne želijo biti »ozdravljeni« (Watson 2002; Gwernan-Jones 2008). Zato smo tudi v naši raziskavi izhajali iz izkušnje študentov in študentk z ovirami in poslušali njihov glas. In študentje ter študentke z ovirami so povedali naslednje:

V bistvu jaz sem zelo hitro ugotovil, da če si bom sam začel ovire postavljat, bom res hendikepiran. (Študent družbenih ved – Jan.)³

Kljub hendikepu živim normalno življenje in izpolnjujem tiste sanje, ki so dosegljive. (Študent ekonomije – Borut.)

Mislím, da bi se moralo nehat govorit, da je nekdo hendikepiran, da je nekdo oviran, ampak ... Ker načeloma vsi živimo svoja življenja. (Študentka socialnega dela – Taja.)

Jaz sem se sedaj navadil, da meni to sploh ni zdaj noben problem, ker jaz vem, da sem drugačen, kakor smo vsi drugačni, in da imam svoje kvalitete, kakor imamo vsi svoje kvalitete. (Študent socialnega dela – Nik.)

Že sama predstava o hendikepu kot izgubi, manku je neke vrste diskriminacija, ki ima svoje družbene izvore. Ustvarja prikrajšanja, ki jih doživljajo hendikepirane osebe, ne nujno kot posledico kakih bioloških lastnosti teh oseb, temveč prej kot posledico družbeno, kulturno, ekonomsko in politično zgrajenih ovir. Tako poškodovanost postane ekvivalentna z določenim družbenim zatiranjem, ki ga sestavljajo vladni ukrepi, državne avtoritete in ustanove, izobraževalni sistemi ter medijski in javni diskurzi (Michailakis 2003).

Negativno je mogoče to, da res se moraš dosti bolj dokazovat pri vseh stvareh, pa mogoče je malo prevelika toleranca do hendikepiranih, pač da jim ni treba toliko stvari naredit, pa da lahko si več napak dovolijo. (Študentka socialnega dela – Alenka.)

Moj največji strah je, da nisem česa vredna oziroma da ne bom našla svoj prostor pod soncem, da mi nekaj ne pripada, da nisem dovolj dobra za nekaj ali pa mogoče za dobro službo, za ne vem, da si najdem pravega partnerja, ki si ga jaz želim. Ta moj strah izvira iz te moje težave, ker se nisem do potankosti sprejela same sebe takšne kot sem. Vem, da imam potem pač strah pred neuspehom. (Študentka socialnega dela – Taja.)

Menim, da bi bilo moje življenje brez moje ovire popolnoma drugačno ... Čeprav je xxx ovira, je meni prinesla tudi mnogo, mnogo spoznanj o meni sami. Prinesla mi je spoznanje, da je pomembno bit močen, ker se to naučiš postati in biti. Da je pomembno imet neke cilje v življenju, ne vem, če jih bi imela, če bi bila popolnoma 100% slišča oseba, kajti spoznavam ogromno ljudi, tudi mojih sovrstnikov, ki nimajo nobenih želja, nobenih ciljev, ne vedo, kaj bi sami s sabo, tudi nimajo nobenih hobijev, ne nič. In zna se zgoditi, da bi bila jaz morda podobna njim, če ne bi imela te svoje ovire. (Študentka socialnega dela – Taja.)

Pol te prisili, da to začneš nekako razmišljat, pa ne veš še kaj koga kej. In pol, ko že nekaj časa to razmišljaš, prideš do tega, da pa imaš neke kvalitete, ko drugo sploh ni pomembno. (Študent socialnega dela – Nik.)

3. Imena v citatih so izmišljena.

Zdaj recimo veliko bolj resno jemljem izobrazbo, tam pač bi kot večina najstnikov bi to postavil v tistem obdobju na stranski tir, lahko da ne bi postal tako resen človek. Tako da iz tega je to v bistvu dobro, ker te omejuje, ker se pač ne moreš razpustit. (Študent družbenih ved – Jan.)

Za osebe z ovirami je bistveno vprašanje, kako se lahko umestijo v družbo, in to tako, da bo zaradi njihove ovire prihajalo v njihovem socialnem življenju do čim manj težav, da jih bo okolje sprejelo takšne, kot so, in da bodo čim bolj neovirano uresničevali svoje življenjske cilje. Neovirana umestitev posameznika v družbo pomeni, da se posameznik dojema in prepozna kot pripoznani člen nekega reda, ki ni zgolj red stvari in dejstev, temveč je tudi red pomenov in smislov človeških doživljanj, dejanj, namer, govornih dejanj, pa tudi družbenih situacij, odnosov med ljudmi in institucij. Posameznik ali posameznica se tedaj vidi kot od drugih sprejeta, kot nekdo, ki v svojem socialnem okolju lahko smiselno artikulira svoje početje. To ni niti enostaven niti samoumeven proces.

2.2 Kaj je hendikep dal in kaj odvzel vaši samopodobi?

Študije hendikepa so v zahodnem svetu zavrnilo pokroviteljsko paternalističen pristop socialnih znanosti, ki jih je zanimalo zgolj to, kako naj neovirani ljudje prenehajo diskriminirati telesno, senzorno, intelektualno ovirane ljudi. Njej nasproti se je uveljavila *etika hendikepa*, ki pomeni specifičen pogled na vse sfere družbenega življenja, kakor jih vidijo in doživijo ovirani ljudje sami (Gwernan-Jones 2008; Darling 2013). Procesi stigmatizacije namreč nenehno vsiljujejo negativne norme stigmatizacije, zato mora stigmatizirani, da bi si pridobil, ohranil, povrnili dostojanstvo, razviti pozitivne norme identifikacije (Mencin Čeplak 2008). Etika hendikepa je v tem smislu podobna zahtevam feministične etike ali etike temnopoltih ljudi, ki sicer izkušeni ne esencializira, a vendarle poudarja, da je treba na izkušnje in konstrukcijo socialnih identitet pogledati s pozicije same osebe, o kateri se govori.

Na voziček kot pripomoček za premikanje po prostoru gledam kot na dodatek, ki mi pomaga, da grem tja, kamor bi me drugače vodile noge. (Študent ekonomije – Borut.)

Mislim, da nikoli ne bi toliko razmišljala o sebi, o drugih, o svetu, če moj hendikep ne bi zahteval določenih prilagoditev življenjskega stila in odzivanj na reakcije drugih. Prav tako mislim, da bi bolj razvijala praktična opravila, več časa namenjala gibanju in športu, stvarem, ki so oprijemljive ..., medtem ko sedaj bolj razvijam logistične sposobnosti (kako organizirati vsakdan, kako pravilno dajati navodila ljudem, kako se lotiti nečesa, da bo učinek tak, kot bi si sama želela narediti, če recimo ne bi bilo hendikepa). Torej na nek način vsaka slabost hendikepa je na drugi strani prednost in obratno. (Študentka prava – Manica.)

Za hendikepirane je samoumeščanje v družbo pogosto oteženo zaradi izkrivljene podobe, ki jim jo pripisuje okolje zaradi pretirane fiksacije na oviro. To je seveda lahko zelo obremenilno za osebe z ovirami, če se ne čutijo dovolj sprejete v svojem okolju ter doživljajo razne oblike odkritih in prikritih zavračanj in podcenjevanj. Lahko pa z refleksijo tega odnosa prav osebe z oviro premagajo ta konflikt in razvijejo nove identitetne strategije, ki so lahko model pri sodobnem oblikovanju sebstev in identitet nasploh.

Positivne izkušnje so največkrat tiste, ko me ljudje sprejmejo tako, kot sem, in name ne gledajo pomilovalno ali z usmiljenjem. Negativne so pa ravno nasprotno. Velikokrat se mi je že zgodilo, da sem bila zaradi bolezni obravnavana drugače kot ostali. (Študentka upravnih ved – Lara.)

Hendikep me je naučil uživati življenje na drugačen način. Naučil me je, da moramo vedno pozitivno misliti, če želimo priti do zelenega cilja. Odvzel mi je možnost udejstvovanja v športu, in čeprav sem že star 22 let, se na to še vedno spomnim in obžalujem. (Študent ekonomije – Borut.)

Moj hendikep je moji samopodobi dal izziv in me izzval, da spremenim vse, s čimer nisem zadovoljna in mi v življenju ne služi. Odvzel pa mi je predvsem nekaj organov in njihovih sposobnosti. (Študentka družbenih ved – Ema.)

Ena izmed implikacij Foucaultovega proučevanja odnosov med redom stvari in redom simbolov za stvari (besed, diskurzov) je, da je tudi telo samo kulturni objekt in produkt družbene kategorizacije. Realnost telesa je realnost našega pogleda (Foucault 1988). Mary Douglas je v svojih raziskavah simbolične vloge telesa ugotovila, da človekovo telo služi kot pojmovno sredstvo za razlikovanje med seboj in drugimi. Vse družbe konstruirajo oblike razumevanja telesne notranjosti in zunanosti (Douglas 1996). Vse kulture navajajo svoje člane k temu, da si prisvojijo kulturne norme o nadzorovanju svojega telesa, o ohranjanju telesnih meja.

Mislim, da kljub oviranosti živim produktivno in polno življenje. Glede na to, da sem invalid že od rojstva, tudi nisem imela težav, da bi se morala na invalidnost navajati, saj ne poznam drugačnega načina življenja. Poskušam izkoristiti vse možnosti, ki so mi dane, in iz življenja narediti najboljše, kar lahko. (Študentka družbenih ved – Manja.)

Mislim, da sem zaradi ovire zrasla v bolj odločno osebo, saj sem se morala včasih bolj boriti za svoje pravice, kot bi se morala sicer. (Študentka družbenih ved – Manja.)

Dal mi je boljše samozavest in zaupanje vase, vzela pa nekatere hobije, ki bi jih, če bi bila zdrava, zagotovo počela. (Študentka upravnih ved – Katja.)

Same sebe ne doživljam kot osebo z ovirami. Imam občutek, da imam več samopodob, saj je to zelo odvisno od situacije. (Študentka humanističnih ved – Mija.)

Hendikep mi je samo še utrdil mojo samopodobo ... Dal mi je zaupanje vase in optimizem, to pa tudi včasih vzela ... (Študentka humanističnih ved – Pija.)

Vseskozi imam pozitivno samopodobo ... (Študentka medicine – Urša.)

Sebe sem začela dojemati kot nekaj posebnega, ampak ne v slabem smislu, ampak v dobrem. Imam razvite druge sposobnosti, ki jih drugi nimajo. (Študentka medicine – Zala.)

Občutenje telesa je močno povezano z občutkom suverenosti nad njim. Sami sebe vidimo kot nenehen, nedovršen projekt, ki zahteva stalno delo in napor oblikovanja ter izboljševanja. Skušamo vnašati red in gotovost v to, kar občutimo na sebi in okrog nas kot neurejeno, negotovo. Foucault tem naporom pravi »tehnologije sebstva« (Foucault 1988). Vsebujejo prostovoljno ponotranjanje norm glede primerne vedenja zato, da bi dosegli kar najboljše sebstvo oz. podobo o njem, samospoznanje, samoobvladovanje in čim boljše skrb za samega sebe. Prakticiranje teh »tehnologij« zahteva iskanje in uporabo ustreznih znanj ter stalne odločitve. Za posameznike v pozni moderni je telo postalo zunanji znak njihovih sebstev. Telo izkazuje sposobnost posameznika

za samoobvladovanje, samospoznanje in skrb zase. Idealno telo je močno, se giblje avtonomno, je zasebno ter ločeno od drugih stvari in teles.

2.3 Identitetne politike študentov in študentk z ovirami

Izgrajen odnos do sebe omogoča subjektu, da se prepozna kot »on sam« nasproti različnim socialnim kontekstom in situacijam. Identiteti, ki izhaja iz pripadnosti »mojega telesa«, rečemo identiteta telesa (Ule 2000). Osebe z ovirami lahko imajo določene težave z oblikovanjem svoje telesne identitete, saj se oviranost pogosto najbolj očitno kaže na telesni ravni. Vendar pa, kot kažejo njihove izjave, imajo več težav kot s fizično telesnostjo s sociokulturno telesnostjo, to je včlenjenostjo telesa v družbeni svet pomenov. Zato ni dovolj le njihova individualna spretnost in zmožnost v obvladovanju svojega telesnega okolja ter v zadovoljevanju svojih telesnih potreb, temveč tudi sprejetost njihove telesnosti pri drugih ljudeh. Zato so izkušnje hendikepiranih s svojo razširjeno telesnostjo pomembna sestavina njihove izkušnje hendikepa.

Počutim se morda drugačno zaradi družbenih norm, ki veljajo. Vse ženske morajo biti popolne in invalidnost je po teh kriterijih daleč od popolnosti. Tako se je včasih težko boriti, da se popolnoma sprejemaš kot žensko. Tudi pri navezovanju stika z nasprotnim spolom večkrat naletim na to, da me ne vidijo kot potencialno partnerko. Dostikrat je tako, da je vse v redu, dokler si z nekom na prijateljski ravni, ko pa izraziš več naklonjenosti, velikokrat naletiš na strah. Zaradi tega je še težje ohraniti pozitivno samopodobo in se sprejemati in videti kot žensko. Prav tako je potrebno kar nekaj poguma, da ne obupaš pri iskanju partnerja. (Študentka družbenih ved – Manja.)

Ja, hendikep vpliva na telesno samopodobo, absolutno. Kar mi je pa dalo, je pa dejansko čisto drugačen pogled na življenje. Pač, ta svoj sistem vrednot sem na novo postavila. Dejansko sem začela uživati in ceniti stvari, ki jih prej sploh nisem opazila. Iz tega vidika se mi zdi, da sem ful zrasla in to v smer, ki mi je blazno všeč. Kar se pa tega tiče, se mi pa zdi, da je en ogromen plus. Sicer draga šola, ampak rezultat pa zelo dober. (Študentka družbenih ved – Nana.)

Življenje doživljam kot oseba, ki ima določeno oviro, ki pa ne vpliva na samo doživljanje sebe, saj se da določene stvari prilagoditi, drugače razporediti in ob pravilnem osveščanju drugih tudi narediti to oviro kot oviro, ki je popolnoma nemoteča. Sam sebe doživljam kot: Sem rad v svoji koži in je ne zamenjam za nič na svetu. (Študent strojništva – Andro.)

Subjektivno dojetanje in občutenje samega sebe se nikoli povsem ne ujema s podobo, ki si jo posameznik ali posameznica ustvari o sebi na podlagi stališč in pričakovanj drugih ljudi in institucij. Vse življenje nas spremljajo napetosti in potencialni konflikti med samopodobo, ki si jo ustvarjamo sami, in anticipacijo podobe, ki jo imajo o nas drugi ljudje. Te napetosti in konflikti so običajno nekaj produktivnega, saj nas ženejo k vedno novim osmišljanjem svojega početja in svojih vlog v družbeni stvarnosti.

Ja, ne vem, tudi ostali se mi zdi, da pričakujejo od mene, da se imam za ubogo, da stojim ob strani, da ne izražam toliko svojega mnenja, da se ne izpostavljam. Jaz sem pa vse tisto, kar oni nočejo, tako da se mi zdi tudi iz tega vidika, da vem, da me nekateri ne spoštujejo ali pa mislijo, da se delam pametno, pa da v resnici nisem ali pa kaj v tem smislu. Mene vidijo kot osebo, kakršno bi oni hoteli, da sem, in zato me načeloma ne marajo oziroma imajo negativno mnenje o meni. (Študentka socialnega dela – Taja.)

Ja, pa tudi zato, ker me pač drugi sprejemajo tako, kot sem, pa tud, ne vem zdaj, kaj je bolj pomembno, ali da te drugi tako sprejemajo, kot si, da si pol tako samozavesten, in da ti toliko uspeva ali ... Po mojem je to eno z drugim povezano, da se ti dojemaš takega, pa da te drugi dojemajo sebi enake. To je po moje ključno, ker če bi jaz bila nekje zaprta, pa izločena, pol pač bi po moje bila čist ... Zdej me pa to pokonci drži ful. Včasih sploh se mi zdi, da bi lahko rekla, da pozabim na to, da imam sploh hendikep. (Študentka socialnega dela – Alenka.)

Sama v svoji koži se počutim predvsem nehendikepirana, voziček jemljem kot pripomoček, je le dodatek, ki ga ne enačim s sabo (primerljivost npr. z očali), in če se kdaj spomnim, da sem človek s posebnimi potrebami, je to šele takrat, ko naletim na ljudi s predsojdi in opazim, da me obravnavajo nekoliko drugače. Ne zanikam, da hendikep nima vpliva na moj razvoj, vsekakor pa ne bi rekla, da me omejuje. Gre bolj za prilagoditev v smislu, da zaradi hendikepa ne razvijaš tistih področij, ki jih ne moreš, ampak tista, ki jih lahko. (Študentka prava – Manica.)

Po mnenju nekaterih socialnih konstruktivistov sploh ni kakega »naravnega« telesa, tj. telesa, ki bi ga lahko razlikovali od družbe in kulture (Ule 2000). Pri tem je izjemno pomemben pojem diskurza. Vladajoči diskurzi v kulturi močno vplivajo na telesno podobo. Ljudje doživljajo svoje telo ob posredovanju teh diskurzov, ki tako omejujejo kot urejajo tisto, kar lahko storimo ali povemo in so torej pomenljivi in produktivni. Prinašajo nekaj na dan, delajo to vidno, odpravljajo napake ali delajo nove napake. Telesni diskurzi delajo razlike in tipologije teles: zdravo in bolno telo, žensko in moško telo, mlado in staro, homoseksualno in heteroseksualno, suho in debelo, zaželeno in nezaželeno itd. Seveda je vsak diskurz vpleten v širšo matrico sociokulturnih in zgodovinskih pomenov, zato se njegov vpliv širi izven same konkretne tekstualnosti.

Sama sebe doživljam kot človeka, ki nima nobene ovire, kot zdravega človeka. Mogoče zato, ker niti ne vem, kako bi bilo, če ne bi bila invalid. Invalidnost me ne ovira, prej je zame prednost, ker sem ob podpori okolice zrastle v zdravo osebnost in sem mogoče v življenju spoznala in preživela stvari, ki jih »neinvaliden« človek nikoli ne bo. (Študentka upravnih ved – Špela.)

Watson meni, da osebe z ovirami lahko dosežejo svojo samoidentiteto z obnovo normalnosti, ne pa z izogibanjem svoji poškodbi. Takšna oseba izziva socialno konstrukcijo normalnosti in normalnih teles ter vključuje različnost svojega telesa v to, kar je zanjo normalno. Samoidentiteta osebe z ovirami tako postane rezultat zavestnega dejanja, ki problematizira tisto identiteto, ki se mu jo po večini pripisuje (Watson 2002).

Ja, počutim se drugačna. Počutim se polna izkušenj, doživljam, počutim se polna moči, pozitivizma, ne delam si umetnih problemov kot večina ljudi, počutim se psihično močna. (Študentka medicine – Mila.)

Vem, da je marsikdo v moji okolici, ki ima mnogo večje težave, kot jih imam sama. Tudi psihične, s tem da se ne sprejema samega sebe kot takšnega, kot človeka, nima integritete, nima samospoštovanja ... Zato pravim, da je ta moja xxx meni doprinesla vsaj neko določeno mero samozavesti, ker sem morala delati sama na sebi, na tem, da sem to, kar sem zdaj. (Študentka socialnega dela – Taja.)

Jaz sem pač nekako, ne direktno, ampak tudi sošolcem nakazala, da mi gre zelo na živce, če mi kdo reče, da se mu smilim ali pa to, mislim, da so tudi učitelji zraven parkrat slišal,

pa pol ni bilo, od nikogar nisem čutila, da bi neko pomilovanje bilo ali pa drugačen ton govora ... (Študentka socialnega dela – Alenka.)

V preteklosti sem večkrat naletela na usmiljenje, strah pred drugačnostjo ... Vendar bi želela poudariti, da je družba postala v zadnjih parih letih veliko bolj odprta do drugačnosti. (Študentka družbenih ved – Manja.)

Novejše raziskave kažejo, da je izkušnja hendikepa lahko pomemben del osebne identitete, da sama po sebi ni ovira v konstrukciji pozitivne identitete, pač pa to lahko postane šele v okoljih, ki hendikepiranost dojemajo predvsem kot stigmat »nenormalnosti« in ki marginalizirajo hendikepirane. Harlan Hahn in Todd Belt (v Darling 2013) sta opravila raziskavo med 156 družbenimi aktivisti z izkušnjo hendikepa. Na trditev »Če bi imel možnost z magično tabletko odpraviti hendikep, tega ne bi želel« je 47 % vprašanih odgovorilo pritrdilno, 8 % jih je bilo ambivalentnih, 45 % pa bi jih želelo »ozdraveti«. Podobne rezultate so pokazale tudi predhodne raziskave (Weinberg in Williams 1978; Weinberg 1988). Nadaljnje proučevanje je pokazalo, da predvsem tisti s pozitivno identiteto in tisti, ki so hendikep doživeli pred 18. letom, hendikepa niso želeli odpraviti. Avtorji raziskav predpostavljajo, da ljudje s pozitivno identiteto človeka z oviro nočejo odstraniti ovire, ker je to del ali izvor njihove samopotrditve. To potrjuje tudi dejstvo, da je ovira, ki nastane zgodaj v življenju, bolj usidrana v identiteto posameznika ali posameznice. Te ugotovitve so velik izziv za medicinski model hendikepa, kjer se pričakuje, da bodo ljudje z oviro vedno pripravljeni na odpravo hendikepa.

2.4 Identitetne strategije in življenjski načrti študentov in študentk z ovirami

Sodobne raziskave ugotavljajo, da kljub vsakodnevnim izkušnjam z zatiralskimi praksami s strani posameznikov in institucij osebe z ovirami svojih poškodb ne vključijo tako neposredno v svojo samoidentiteto. Sebi raje pripisujejo oznake »normalnih« oseb in svoje »biološko« sebstvo problematizirajo kot nekaj nepomembnega. To počnejo vsaj tako dolgo, dokler so sposobni za »normalno« delovanje v svojih življenjskih vlogah. Včasih tako dosežejo več kot njihovi nepoškodovani vrstniki. Takšne osebe lahko nekako zaobidejo svojo poškodbo in oblikujejo svojo samoidentiteto na tem, kar lahko počnejo, in ne na tem, kako lahko to dosežejo (Murugami 2009). Razne ovire v svojem delovanju raje pripišejo družbenim in okoliškim oviram, ne pa samim sebi.

Jaz rajši skoraj vidim, da se mi višja zahteva postavi, pa se pol res izkaže, ko jo naredim, da sem jo naredila malo drugače oziroma da ne bo šlo tak, kot da se mi postavi manjša zahteva. (Študentka socialnega dela – Alenka.)

Vsekakor bi se rada zaposlila, zdaj vem, da že na splošno so težji pogoji v današnjih časih se zaposlit, za mene verjetno še toliko težji, ker se pač pri tem zelo gleda tudi na hendikep, ampak jaz, če mi je pač toliko stvari uspelo, jaz ne dvomim, da mi to ne bi, borila se bom pač, da bi tudi zaposlitev enkrat imela. (Študentka socialnega dela – Alenka.)

Jaz si dolgotrajne prihodnosti ne postavljam več, zato ker sem pač dejansko ugotovila, da nima smisla, da je zelo velikokrat ... pa ne v pesimističnem smislu, prej v optimističnem ... (Študentka družbenih ved – Nana.)

Imam pa tako, dost začrtane cilje, tako da absolutno bom vpisala magisterij, potem pa počasi poiskat neko službo in tam čim prej napredovat. Želim si imeti neko kariero. Če

mi bo to omogočeno, ne vem, ampak moram dejansko upat, da se bo nekaj izcimlo iz tega, ker že dandanes delam na tem. (Študentka socialnega dela – Taja.)

Sem človek, ki probam biti čim bolj pozitiven in probam iz vsake stvari iztisniti čim boljše plat. Zato ob težkih dnevih posvečam več časa stvarjem, ki me veselijo, in se tako zamotim, da ne premlevam slabih stvari. (Študent strojništva – Andro.)

Ja, če pač ne bi bila xxx, bi bila najbrž čisto drugačna oseba, pa tudi čisto drugače bi gledala na življenje. Pač, ne bi se zavedala določenih prednosti, ki jih pač imajo ljudje, ki lahko hodijo, preusmerila sem se na določene druge, bolj pomembne cilje, na primer izobraževanje. (Študentka družbenih ved – Alja.)

Novjše raziskave identitetnega razvoja v mladosti kažejo, da so sodobni mladi razvili predvsem dve strategiji soočanja z identitetnimi problemi: *razvojno* in *izogibovalno strategijo* (Schwartz in dr. 2005: 222). Na izbiro teh strategij pomembno vpliva zaupanje v obvladovanje problemov in življenjskih odločitev. Zaupanje je odvisno od kulturnih, socialnih, emocionalnih kapitalov mladostnika. Tisti z *izogibovalno usmeritvijo* imajo običajno šibko samopodobo in zaupanje do sveta. Zato težijo h konformnosti s socialnimi pričakovanji ali k odlaganju in izogibanju identitetnim odločitvam. Njihovo identitetno raziskovanje je bolj odvisno od različnih naključij ter pogosteje vodi do življenjskih zmed in zmot. Tisti z *razvojno strategijo* imajo občutek zaupanja v lastno udejstvovanje in dejavnosti. Imajo stabilno samopodobo, samospoštovanje in življenjske smotre, kažejo tudi manjšo zavezanost svojim ciljem, vrednotam in prepričanju (Schwartz in dr. 2005). V identitetnih odločitvah bolj neobremenjeno upoštevajo več različnih priložnosti in možnosti ter jih tudi bolje izkoriščajo. Študentje in študentke, ki so sodelovali v naši raziskavi, prav gotovo sodijo v skupino tistih, ki zaupajo v sebe, ki se soočajo s problemi in jih tudi uspešno premagujejo. So pravzaprav govorili o zgodbah o uspešnem premagovanju hendikepa, o krizah prehodov, pa vendar o izkušnjah, ki jih ne bi zamenjali z izkušnjami vrstnikov brez ovir. Pa ne samo to, govorili so o uspešnih zgodbah odraščanja, o optimizmu in moči, ki jim jih daje uspešno soočanje z ovirami.

Jaz mislim, da me je xxx na to enostavno primorala, da sem postala takšna, kot sem, da moram delat, da se z delom izkažeš, da si lahko zgolj sama sebi poskušam uresničiti svojo prihodnost. (Študentka socialnega dela – Taja.)

Sebe doživljam kot nekaj edinstvenega ... Če pogledamo, je ogromno ljudi copy – paste. Ovira vsekakor vpliva name. S tem se moram sprijazniti, včasih se zgodi, da pozabim, da imam motnjo, in sem kot metulj. Potem pa, ko se ponovno spomnim, sem pa isto metulj, vendar ne kakršen koli, ampak najbolj poseben metulj, kar jih je. (Študentka medicine – Zala.)

3 Zaključki

Sodobne teorije oviranosti predpostavljajo, da ima oseba z ovirami zmožnosti za preoblikovanje svoje identitete, ki ne sestoji iz doživljene ovire, temveč je neodvisna od nje in je sposobna sprejeti oviro kot realnost svojega življenja. Tudi družba mora upoštevati dejstvo, da je posameznikov hendikep sestavni del njegove identitete (Murugami 2009). To so potrdili tudi rezultati naše raziskave študentov in študentk

z ovirami. Življenje posameznika ali posameznice postaja v sodobni pozni moderni projekt ali, še boljše, zaporedje projektov. Prav tako postajata »projektna« identiteta in sebstvo. Zavedanje samega sebe se stalno razvija in preoblikuje skozi pluralnost identitet, prostorov, časov in odnosov. Zato je predstava posameznika o samem sebi določena kot znanje o samem sebi, kot sprejemanje samega sebe, vključno s svojimi omejitvami, kot zavračanje sramu zaradi teh omejitev in z gledanjem nanje kot na dele realnosti, v kateri posameznik živi, morda celo kot vedenje o mejah, ki jih lahko prekorači (Ule 2000; Murugami 2009).

Družboslovne znanosti vse bolj spoznavajo, da večina telesnih in mentalnih ovir ni podedovanih in prirojenih, temveč pridobljenih v času posameznikovega življenja. Vse daljša življenjska doba prebivalstva v materialno bolj preskrbljenih družbah na eni strani ter revščina, slabe delovne razmere, novo suženjstvo in vojne, ki jih doživljajo ljudje v revnejših in ekonomsko razvijajočih se državah, ter naravne katastrofe na drugi strani bodo povzročili, da se bo večina svetovne populacije v življenju kdaj srečala vsaj z eno izmed oblik hendikepa. Gledano s stališča življenjske perspektive, so tako ljudje le začasno nehendikepirani. Zato je za vse nas pomembno, da spoznamo in prisluhnemo izkušnjam ljudi z ovirami. V tem smislu so njihove izkušnje družbene, ker nas vse opremljajo s strategijami soočanja in spopadanja s takimi in drugačnimi življenjskimi ovirami.

Sprejetje družbeno konstrukcionističnega modela v študije hendikepa ne pomeni samo razumeti pritiske in zatiranja na individualni ali strukturalni ravni, ampak pomeni tudi razkriti, razumeti in deliti strategije in sile, ki prispevajo k pozitivnim spremembam na obeh straneh: tako v razumevanju identitetnega razvoja ljudi z ovirami kot tudi strategij načrtovanja sodobnih identitet nasploh. Za konstrukcioniste hendikep ni fizična stvarnost, ki bi bila umeščena v telo kot fizična predmetnost ter bi jo lahko objektivno identificirali in proučevali, temveč je neločljivo povezana z zbirko prepričanj in verovanj, ki so jih že pred tem ustvarili ljudje v medosebni interakciji in predhodno obstoječi socialni pomeni. Nekateri konstruktivistiki menijo, da sploh ni mogoče izločiti fizičnih telesnih izkušenj od njihovih sociokulturnih ozadij, kajti načini razmišljanja o teh izkušnjah, o tem, kako ravnamo s temi izkušnjami in živimo z njimi, so nujno družbeno in kulturno oblikovani (Lupton 2000).

Pomembno je tudi opozarjati na kompleksnost in veliko variabilnost znotraj področja hendikepa. Znotraj kategorije »ljudi z ovirami« ni nekega jasnega reprezentanta, ki bi označeval točno določene karakteristike skupine, kot ga lahko določimo pri nekaterih drugih družbenih kategorijah, ki so podvržene družbeni marginalizaciji, na primer pri rasi ali spolu (Deal 2003). Gre tudi za prepoznavanje razlik, ki konstituirajo oviro. Za nekatere se bomo odločili, da jih spremenimo, z nekaterimi se bomo sprijaznili ali jih celo slavili. Kompleksnost fenomena hendikepa pomeni, da tudi ukrepi politik in družbeni trendi lahko vplivajo na ljudi z ovirami na različne načine.

Zelo pomembno pa je, ali imajo ljudje z ovirami glas in prostor za sporočila in ali obstaja javnost, ki ta sporočila posluša. Njihova sporočila so namreč lahko zelo osvobajajoča v sodobnem času občutkov negotovosti, nejasnosti, strahov in odsotnosti vizij. Gibanja za emancipacijo ljudi z oviro, ki so začela problematizirati meje teorije in

politik do hendikepiranih, ki so si prizadevala, da bi njihove izkušnje postale vidne in slišane v znanosti, politiki ter vsakdanjem življenju, prinašajo že vidne emancipirajoče učinke na najbolj reflektirane skupine ljudi z ovirami. In študentje ter študentke sodijo v to skupino, kot je pokazala naša študija. Ne samo, da ti nočejo biti stigmatizirani, nočejo niti pomilovanja; hočejo dostojanstvo in spoštovanje njihove človeške biti. Njihove zgodbe pa so lahko opogumljajoče in vzorčni primeri v svetu, kjer ni jasnih določil in pravil oblikovanja identitete.

Literatura

- Beck, Ulrich, in Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002): *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Canguilhem, Georges (1987): Normalno in patološko. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Darling, Rosalyn Benjamin (2013): Disability and Identity: Negotiating Self in a Changing Society. Dostopno prek: https://www.riener.com/title/Disability_and_Identity_Negotiating_Self_in_a_Changing_Society (1. 10. 2013).
- Deal, Mark (2003): Disabled people's attitudes toward other impairment groups: a hierarchy of impairments. *Disability & Society* 18 (7): 897–910.
- Douglas, Mary (1996): Miselni slogi. Kritični eseji o dobrem okusu. Ljubljana: *cf.
- Foucault, Michel (1988): Technologies of the Self. V L. Martin, H. Gutman in P. Hutton (ur.): *Technologies of the Self: xxx–xxy* London: Tavistock.
- Goffman, Erving (2008): Stigma. Zapiski o upravljanju poškodovane identitete. Maribor: Aristej.
- Gwernan-Jones, Ruth (2008): Identity and disability: a review of the current state and developing trends. Dostopno prek: <http://www.beyondcurrenthorizons.org.uk/identity-and-disability-a-review-of-the-current-state-and-developing-trends/> (1. 10. 2013).
- Lock, Margaret (2000): Accounting for Disease and Distress: Morals of the Normal and Abnormal. V G. L. Albrecht, R. Fitzpatrick in S. C. Scrimshaw (ur.): *Social Studies in Health and Medicine*, 259–277. London: Sage.
- Lupton, Deborah (2000): The Social Constructivism of Medicine and the Body. V G. L. Albrecht, R. Fitzpatrick in S. C. Scrimshaw (ur.): *Social Studies in Health and Medicine*, 50–64. London: Sage.
- Michailakis, Dimitris (2003): »The Systems Theory Concept of Disability: One is Not Born a Disabled Person, One is Observed to Be One.« *Disability and Society* 18 (2): 209–229.
- Murugami, Margaret Wangui (2009): Disability and Identity. Dostopno prek: <http://dsq-sds.org/article/view/979/1173> (1. 10. 2013).
- Shakespeare, Torn, in Watson, Nicholas (2001). The social model of disability: An outdated ideology? *Research in Social Science and Disability* 2: 9–28.
- Shakespeare, Tom (1996): Disability, Identity and Difference. Dostopno prek: https://www.google.si/?gws_rd=cr&ei=INIKUoCcF4HvswaZ0IC4Dw#q=DISABILITY%2C+IDENTITY+AND+DIFFERENCE++Tom+Shakespeare+ (1. 10. 2013).
- Schwartz, S. J., Côté, J. E., Arnett, J. J. (2005): Identity and Agency in Emerging Adulthood. Two Developmental Routes in the Individualization Process. *Youth and Society*, vol. 37, 2: 2001–229.
- Ule, Mirjana (2000): *Sodobne identitete, v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

- Ule, Mirjana (2003): Spregledana razmerja. O družbenih vidikih sodobne medicine. Maribor: Aristej.
- Watson, Nick (2002): Well, I Know this is Going to Sound Very Strange to You, but I Don't See Myself as a Disabled Person: Identity and disability. *Disability & Society*, 17 (5): 509–527.
- Weinberg, Nancy, in Williams, Judy (1978). How the Physically Disabled Perceive their Disabilities. *Journal of Rehabilitation* 44 (3): 31–33.
- Weinberg, Nancy (1988): Another Perspective: Attitudes of People with Disabilities. V H. E. Yunker: *Attitudes Toward Persons with Disabilities*, 141–153. New York: Springer Publishing.
- Zaviršek, Darja (2000): Hendikep kot kulturna travma. Ljubljana: *cf.
- Zola, Irving Kenneth (1989): Toward the necessary universalizing of a disability policy. *The Millbank Quarterly*, 67: 401–428.

Viri

- Univerza v Ljubljani. Študentje in študentke s posebnimi potrebami na UL. Univerzitetna služba za kakovost, analize in poročila in Univerza v številkah. Dostopno prek: http://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/univerza_v_stevilkah/ (1. 10. 2013).
- Zaviršek, Darja, in dr. (2011): Etika hendikepa: socialne identitete ljudi z ovirami v teoriji in praksi socialnega dela. Fakulteta za socialno delo. Projektna skica.

Summary

The article is based on the discourse analysis of the characteristics of the identity formation of people with disabilities and the implications these characteristics have for the understanding of contemporary identities in general. The research is focused on the experiences and experiencing of handicap, policies of self-understanding as well as life plans and aspirations of students with disabilities. The decision to focus on students who would talk about their experiences had been taken consciously as we wanted reflected experiences. We assume that students are that part of the population of people with disabilities that has established a reflected attitude towards their personal experience, which will through their narratives become a social experience. In Slovenia, the field of people with disabilities has only recently become a topic of a discursive analysis in social sciences. The main reasons for that are: the medical-pathological perspective on people with impairments, which spread from medicine to social sciences, and social protection practice, which accepted the spatial segregation of people with impairments. In the article we draw from the results of the qualitative survey of students with disabilities, who are studying on various Faculties of the University of Ljubljana. Research has been carried out within the project “Ethics of handicap: social identities of people with disabilities in theory and practice of social work”, which is carried out under the leadership of dr. Darja Zaviršek. Disability ethics is defined as the understanding of embodied experiences from the perspective of disabled persons and the effects of the interrelations of the body as a material fact, identity as socially constructed and disability as a contextualized experience. The disability ethics hold a specific perspective on all spheres of social life, as perceived and experienced by people with disabilities

themselves. Together with socially constructed reactions, the embodied experience of disability produces a social deficit and discrimination on material, social and cultural level. The material level of discrimination is often demonstrated as: exclusion from paid labour, low income, adjustments of the working and home environment and assistance. Social discrimination is manifested in: low accessibility of services, accessible to the majority of people; employment positions lower than the actual qualification of the candidate; weak social network; barriers in acquiring socially valued identities; difficulties because of professionals, who treat a person with a disability not as an equal, but with a patronizing attitude. Cultural discrimination is manifested in stereotypical representations of disabled people in the public.

The basic premise of the article is that disability has to be de-individualised and understood as a socially constructed experience. This experience is a significant part of identity formation of people with disabilities and precisely produced social experience of people with disabilities strengthens their selfhood and also produces new responses and challenges to the contemporary dilemmas of identity formation and identity policies. Research results have shown that students with disabilities have abilities to reshape their identities in a way, which does not consist of experienced disability, but is independent of it and capable to accept disability as a reality of own life, without losing own purpose of life and life plans. This experience is a significant part of identity formation of people with disabilities and precisely produced social experience of people with disabilities strengthens their selfhood and also produces new responses and challenges to the contemporary dilemmas of identity formation and identity policies.

Podatki o avtorici:

Prof. dr. Mirjana Ule

Univerza v Ljubljani

Fakulteta za družbene vede

e-mail: mirjana.ule@fdv.uni-lj.si

Polona Sitar

ANALIZA DISKURZA O SPOLU IN RAZREDU NA PRIMERU RESNIČNOSTNEGA ŠOVA LJUBEZEN NA SENIKU

IZVLEČEK: Pričujoči članek temelji na analizi romantičnega resničnostnega šova Ljubezen na seniku. Čeprav se zdijo klasični miti o romantični ljubezni osrednjega pomena, avtorica podari prednost razumevanju tega, s kakšnimi diskurzi šov uprizarja spol in razred, na podlagi česar poskuša razumeti, s kakšnimi diskurzi se v šovu Ljubezen na seniku konstruira identiteta ženske spodnjega družbenega razreda. Takšni diskurzi so pomembni, ker zgodbe, ki jih lahko gledalci spremljajo v okviru resničnostnega šova, niso več samo del zasebne domene, ampak postanejo del diskurza, ki oblikuje odločitve o javni politiki in demokratični civilni družbi. Avtorica išče vzroke za visoko gledanost šova tudi v takratni slovenski družbeni klimi, na katero je imel velik vpliv ideološki vzpon tradicionalne in konservativne desnice.

KLJUČNE BESEDE: analiza diskurza, ženski spol, razred, resničnostni šov

Analysis of discourse about gender and class in the case of the reality show *Love in the Hayloft*

ABSTRACT: This article is based on an analysis of the romantic reality show Love in the hayloft. Although it seems as if classical myths of romantic love carry the central meaning, the author's primary focus is on understanding what kind of discourses the show uses to depict gender and class. Based on this, the author tries to offer an explanation of how the reality show Love in the hayloft constructs the identity of women from a lower social class. Such discourses are important because the stories that can be seen in the reality show are no longer just a part of the private domain, but have become a part of the discourse forming decisions about public policy and democratic civil society. The causes of the show's high ratings lie in the Slovenian social climate, which during the broadcasting of the show was strongly under the influence of the ideological rise of a conservative and traditional right-wing political party.

KEY WORDS: analysis of discourse, female gender, class, reality show

1 UVOD¹

We do not judge the people we love.

Ljudi, ki jih ljubimo, ne sodimo.

J. P. Sartre

To breathe is to judge.

Če dihaš, sodiš.

A. Camus

»Govorim o tisti ljubezni, ki ti spodnese tla pod nogami,« pravi voditeljica resničnostnega šova *Ljubezen na seniku* (TV3, 2011f), v katerem je ljubezen opisana kot tista, ki vedno preseneča in traja do konca življenja. Po njenih besedah gre za najbolj romantičen resničnostni šov, v katerem fantje s podeželja iščejo sorodno dušo v mestu. »To je tist, kar si vsak želi,« meni udeleženec Jure (TV3, 2011c). Zraven je pripis, da ljubezen ne pozna meja in da se včasih skriva tudi tam, kjer jo najmanj pričakujemo, s čimer se predpostavlja, da je ljubezen med fantom s podeželja in mestnim dekletom skoraj nemogoča, vsekakor pa nepričakovana. *Ljubezen na seniku* lahko umestimo med igralne resničnostne šove (angl. *game-shows*), kamor uvrščamo tudi *Big Brotherja*, *Kmetijo* in *Bar*. Temelji na medsebojnem tekmovanju žensk, ki upajo, da jih bo moški s pomočjo predstavitvenega pisma in kratkega zmenka izbral ter povabil živeti k sebi na kmetijo, kjer se bo na podlagi enega tedna skupnega življenja dokončno odločil zanjo.

Ljubezenski resničnostni šovi podobnega kova v tujini so: *The Bachelor* (*Sanjski moški*), *For Love or Money* (*Za ljubezen ali denar*) in *Farmer Wants a Wife* (*Kmet išče nevesto*). Slednja je avstralska resničnostna televizijska serija iz leta 2007, ki se je kot licenčna oddaja razširila po Evropi in ZDA. Pri nas smo jo gledali v obliki uspešnega šova *Ljubezen na seniku*, ki ga je predvajala komercialna televizija TV3.

Ljubezen na seniku je nekakšen hibrid resničnostne televizije, ki simulira idilično kmečko življenje in nam priskrbi vpogled v intimno življenje udeležencev. Šov je opisan kot najbolj romantičen resničnostni šov, njegov slogan v oglasu za oddajo se glasi: »Pravljичno, a resnično.«² Čeprav se zdijo klasični miti o romantični ljubezni v njem osrednjega pomena, saj služijo gradnji zgodbe o Pepelki, pa predvidevamo, da

-
1. Zahvaljujem se Dejanu Jontesu za pomoč pri pisanju v obliki pripomb in nasvetov, ki temeljijo na večkratnem skrbnem branju, prav tako pa gre moja zahvala tudi obema anonimnima recenzentoma za izjemno koristne in konstruktivne pripombe, s katerimi sta precej izboljšala pričujoči prispevek.
 2. Resničnostni zmenkarski šovi, med katere umeščamo tudi šov *Ljubezen na seniku*, po Grayevem mnenju (2004: 263) prikazujejo kopico ženskih stereotipov in etos patriarhalne pravljičnice, v skladu s katerim punca spozna moškega v čarobnem okolju, on pa jo izbere izmed drugih tekmovalk in ji omogoči, da postane princesa v deželi resničnostne televizije. V predstavitvenem oglasu za šov *Ljubezen na seniku* je po vzoru zgodbe o Pepelki snubec poskušal nataktniti gumijast škorenj vsakemu izmed dveh deklet, dokler ni naposled tretji punc škorenj ustrezal. Nato je kamera v ozadju prikazala kravo, ki je pomahala z repom, glas pa je dejal: »Pravljичno, a resnično. Najbolj neverjetna ljubezenska zgodba se začne v petek ...«

bomo z analizo diskurza veliko izvedeli tudi o spolnih razlikah in spodnjem družbenem razredu,³ zato je naš cilj članka razkriti, s kakšnimi diskurzi šov uprizarja spol in razred, na podlagi tega pa bomo poskušali odgovoriti na raziskovalno vprašanje: s kakšnimi diskurzi se v šovu *Ljubezen na seniku* konstruira identiteta ženske spodnjega družbenega razreda? Na spolno identiteto bomo pogledali kot na družbeni konstrukt, ki se v precejšnji meri konstruira v vsakdanjih diskurzih, razred pa bomo razumeli kot simbolni označevalec, ki nudi odgovore na vprašanja o univerzalnih moralnih vrednotah v družbi.

Od zgodnjih 80. let prejšnjega stoletja dalje so mnogi sociologi napovedovali konec razredov zaradi družbenih sprememb, povezanih s postmodernizmom, globalizacijo in individualizacijo,⁴ vendar pa je v zadnjih letih mnogo avtorjev zavzelo stališče, da je danes analiza razreda še vedno aktualna (npr. Goldthrope 1980 in 1992; Bourdieu 2002; Morley 2006; Sayer 2005a in 2005b, Savage 2000; Reay 2005; Eder 1993; Wynne 1998; Skeggs 1997 in 2005; Skeggs in dr. 2008). Nollmann in Strasser (2007: 390–391) menita, da bo razredni koncept pridobil pojasnjevalno moč z raziskavami o tem, kar se nekemu pripisuje kot tipično in služi kot objektivni vzrok za družbeno neenakost, saj se moramo, kot opozarja Couldry (2011: 34), osredotočiti ne le na reprodukcijo razreda, ampak tudi na njeno »naturalizacijo«. Po mnenju Sayerja (2005a: 14) lahko kapitalizem prenese spolno, rasno in seksualno enakost, ne pa tudi odprave razreda. V članku predvidevamo, da je danes uporaba koncepta razreda utemeljena in da bomo z analizo diskurza veliko izvedeli tudi o razredni klasifikaciji v družbi.

Analiza temelji na časovnem intervalu predvajanja prve sezone, v katero je zajetih 11 oddaj. Predstavitvena oddaja kandidatov, ki so nepoznani, običajni ljudje, prikazani med opravljanjem vsakdanjih opravil, se je odvila junija 2011, preostale pa so se tedensko zvrstile od oktobra do decembra 2011. Za razkrivanje diskurza o spolu in

-
3. V našem prispevku smo se odločili, da bomo sledili razredni klasifikaciji Bourdieuja (2002: 448), ki družbene razrede deli na spodnji, srednji in zgornji razred, pri čemer v spodnji razred spadajo kmečki delavci, kmetje ter nekvalificirani, polkvalificirani in kvalificirani delavci, v srednji razred obrtniki, tehniki in pisarniški delavci, v višji razred pa Bourdieu uvršča komercialne in industrijske delodajalce ter inženirje. Goldthrope (2000: 209) podobno klasificira družbene razrede glede na poklice in našteje devet razredov, pri čemer agrikulturni delavci, nekvalificirani in kvalificirani rutinski delavci ter nižji uslužbenci prav tako spadajo v spodnji družbeni razred. Luthar in Kurdija (2011: 985) se v svoji raziskavi o odnosu med razredno stratifikacijo in kulturnimi distinkcijami opirata na Goldthorpovo klasifikacijo, pri čemer devetstopenjsko klasifikacijo združita v štiri enotne kategorije: 1. spodnji razred, kamor spadajo rutinski delavci; 2. srednji razred, kamor spadajo uslužbenci in samozaposleni s srednjo zaposlitveno strukturo; 3. višji srednji razred, ki vsebuje nižje in srednje menedžerje, višje zaposlene kategorije in strokovnjake, ter 4. zgornji razred, kamor spadajo višji menedžerji in direktorji. Tudi mi bomo v članku sledili tej razredni lestvici, ki jo je treba, kot opozarjata Luthar in Kurdija (2011: 985), razumeti predvsem kot delovni instrument, ne pa kot dokončno razredno družbeno strukturo; kandidate v šovu smo tako umestili v spodnji družbeni razred, saj gre za kmečke delavce.
 4. Po mnenju Skeggs in Wood (2011: 3) je v posocialističnih državah vsaka omemba razreda zaradi hitre družbene transformacije videna kot regresija v narodnem napredku, zato s koncem socializma pride tudi do konca analize razredov.

razredu v resničnostnem šovu *Ljubezen na seniku* bomo izvedli kritično analizo diskurza. Obstajata dva osrednja načina analize diskurza. Prva je netekstualno, druga pa tekstualno orientirana; v slednjo umeščamo kritično analizo diskurza (v nadaljevanju KAD). Zaradi pomanjkanja prostora v članku izpostavljamo pristop ključnega avtorja te metode, Normana Fairclougha. KAD predpostavlja, da obstaja dialektičen odnos med jezikom in družbenim življenjem, zato se trudi združiti oba osrednja načina analize diskurza. V svojem pristopu se KAD osredotoča na jezikovno analizo besedil in interdiskurzivno analizo redov diskurza, še posebej pa jo zanima razmerje med jezikom in močjo.

Pristop KAD vključuje diskurzivne in jezikovne analize besedil, pri čemer Fairclough ne predlaga reduciranja zgolj na besedilno analizo, poudarja pa, da bomo z njo premagali nekatere slabosti nebesedilno usmerjene analize diskurza, kot je pomanjkanje »prakse« v analizi, ki predstavlja resnične primere tega, kar ljudje počnejo in govorijo.⁵ KAD ne analizira le jezikovnih oblik besedilne analize, ampak tudi diskurzivne procese tvorbe besedila ter interpretacijo in družbeno analizo diskurzivnega »dogodka« v smislu njegovih družbenih pogojev in učinkov na različnih ravneh, npr. situacijski ali institucionalni (Fairclough 1992: 56–57), ter vključuje tudi sistematične transdisciplinarne analize in analize odnosov med diskurzi ter drugimi elementi družbenih procesov (Fairclough 2010: 10–11).

O razkrivanju povezave med resničnostnimi oddajami, ideologijo in diskurzi, s poudarki na razredu in ženskem spolu, govori mnogo literature (glej Volčič in Erjavec 2011, 2012; Imre 2009; Banet-Weiser in Portwood-Stacer 2006; Franco 2008; Skeggs in Wood 2011; Holmes in Jermyn 2004 idr.).

Pričujoča študija zapolnjuje raziskovalno vrzel, saj je v slovenskem prostoru občutiti velik primanjkljaj raziskav, ki bi obravnavale resničnostne šove ter medsebojno povezanost med spolom in razredom, pri čemer je bilo, gledano širše, empiričnim raziskavam posvečene manj pozornosti kot teoretičnim (Bryant in Hoon 2006). Pomembna je raziskava, ki sta jo naredili Volčič in Erjavec (2011), saj analizirata šov *Kmetija*, ki je konceptualno najbolj podoben šovu *Ljubezen na seniku* in konceptu razreda v njem. Pričujoči članek tako dopolnjuje in nadgrajuje obstoječe raziskave, saj predstavlja analizo resničnostnega šova, s katerim se ni še nihče ukvarjal, in tudi metodološko novost, ker gre za prvo študijo, ki diskurze o razredu v šovu analizira s kritično analizo diskurza; slednji lahko zaradi njenega specifičnega fokusa za pomanjkljivost pripišemo necelovit pregled.

5. KAD zajema analizo besedišča, kamor spada tako analiza tipov besed (glagol, prislov), ki nosijo konotativni pomen, kot tudi poimenovanje akterjev v besedilu. Prav tako vključuje analizo retoričnih figur. Metafora, ki je slikovita in večpomenska, poimenuje pojav z izrazom, ki v običajni rabi označuje drugi, podoben pojav. Metonimija poimenuje pojem z izrazom za drugi pojem, ki je predmetno ali količinsko povezan. Eksklamacija ali vzklik predstavlja ekspresivno izraženo misel ali čustvo. Sinekdoha omogoči poimenovanje celote z njenim delom, s čimer nek pojav posplošimo. S personifikacijo oziroma poosebljenjem nečloveškim objektom in pojavom pripišemo človeške lastnosti. Znotraj analize slovnice velja izpostaviti modalnost, ki se izraža z modalnimi glagoli, kot je »bi moral«, ki izraža oblikacijo in normativnost.

2 Rezultati analize diskurza na primeru resničnostnega šova *Ljubezen na seniku*

V tem poglavju bomo predstavili rezultate analize, in sicer z apliciranjem uvodoma predstavljenih metodoloških izhodišč na konkretno analizo diskurza resničnostnega šova *Ljubezen na seniku*, in poskušali razumeti, kako resničnostna televizija uprizarja posameznike. Pri tem bomo pozorni predvsem na to, kaj je kdo izjavil in v kakšnem kontekstu.

2.1 Diskurz o ženskem spolu

V analizi diskurza o ženskem spolu v resničnostnem šovu *Ljubezen na seniku* nas zanima, kako so v njem reprezentirane ženske, saj so, kot ugotavljata Bryant in Pini (2009: 53), ki analizirata prevladujoče pripovedke skupnosti na podeželju, ruralni prostori spolno označeni, ker imajo moški in ženske različne naloge in položaje. Analiza diskurza v šovu *Ljubezen na seniku* je pokazala hrepenenje žensk po ustvarjanju doma in družine. Tudi moški iščejo partnerico, ki bi bila z njimi do konca življenja in s katero bi si lahko ustvarili družino. Takole kandidat Robert spregovori o doživljanju ljubezni in družinskih vrednotah, ki jih postavi na prvo mesto, s čimer šov sporoča, da je družina ultimativna vrednota:

Prej sem u bistvu ... Mel sem seveda rad punce, lepe, nisem pa smatral pomembno, da bi si ustvaril družino. Zdaj pa je to čist drugače. Zdaj na prvo mesto postavljam družino. Žensko, ki me bo mela rada, ki bo z mano pripravljena živeti. Ki bo z mano vse skup delila in s kiro boma mela otroke pa skrbela za to famulijo. Če tega ni, ti ne pomaga noben mercedes ali karkoli (TV3, 2011a).

Glede vizualne podobe kandidati niso bili natančni, le najmlajši je izrazil željo po elegantni, vitki puncici. Preostali so poudarjali, da so značaj ter lastnosti, kot so nežnost, prijaznost in poštenost, pomembnejše od lepote. Moški kandidati želijo, da se ženske ne obremenjujejo preveč z videzom in se ne ličijo, saj »šminka v kmečko delo ne spada« (TV3 2011b, Florjan). Ustvarjanje ženskosti skozi zgodovino vključuje tudi razredne razsežnosti, pravi Skeggs (1997). Stradajoči meščani so si lastili ženo, katere vitko telo je postalo modni izraz moškega aristokratskega okusa (Bordo 2000: 113). Ob koncu 19. stoletja je ženskost kot »lastnina« pripadala ženskam srednjega razreda, ki so jo lahko pokazale z videzom, ženske iz delavskega razreda pa so bile označene za zdrave po naravi, odporne in robustne ter vpete v delo, ki jim je preprečevalo, da bi lahko kdajkoli postale ženstvene (Skeggs 1997: 99). Kot opozarja Walkerdine (2011: 226–228), ženske delavskega razreda skozi vso zgodovino in še danes opredeljuje občutek sramu ter potreba po transformaciji, ker živijo svoja telesa kot preveč seksualna, umazana in vpadljiva, kljub temu pa vsaj poskušajo izgledati kot dame.

V šovu je videz žensk, predvsem kot sredstvo za osvojitve moškega, poudarjen. Voditeljica takole opiše priprave žensk, ki se bodo kmalu prvič predstavile moškimi kandidatom: »Pred njih hočejo stopiti čim lepše in očitno je, da bodo streljale z vsemi naboji.« Kamera ob tem prikazuje ženske, ki preverjajo svoj make-up, nanašajo šminko in se pri tem kritično ocenjujejo (TV3, 2011c). Kot ugotavlja Skeggs (1997: 108), je

ženskost običajno obravnavana v kontekstu fizičnega videza in najpogosteje sredstvo tistih, ki nimajo svoje vrednosti legitimirane kje drugje. Besedna zveza »streljati z vsemi naboji« spada v vojaško terminologijo in v tem kontekstu konotira vojno med ženskami, da osvojijo moškega, s čimer se ustvarjata dramatičnost šova in tekmovalna atmosfera.

Medtem so fantje v hiši gledali fotografije deklet, ki so jim pisale, in prikimavali Marku (TV3, 2011c), ki je podal komentar: »Ja lušna, lušna.« Šov nam sporoča, da je videz še vedno eden najpomembnejših adutov, s katerimi lahko ženska osvoji moškega. Ko so punce prispele, jih je kamera snemala od čevljev navzgor, pri čemer se je počasi sprehodila po njihovem telesu. Kot pravi Luka: »Ženska more skozi ogenj v tebe netit, kadarkoli jo pogledaš« (TV3, 2011f). Besedna zveza »ženska mora« izraža modalnost, prek katere avtor besedila izraža svoje mnenje kot oblagacijo. V tem kontekstu konotira, da je naloga vseh žensk z videzom vzbujati poželenje moškega. Fairclough (2003: 57) tak način izražanja opredeli kot »vrednotne predpostavke«, ki predstavljajo domnevo o tem, kaj je družbeno zaželeno. Kot opozarja Skeggs (1997: 82–83), je telo povsod navzoči označevalec razreda, ženske pa vidijo investicijo v svoja telesa kot obliko kulturnega kapitala. Bartky (2006: 71) ugotavlja, da ima žensko telo tudi vlogo okrasnega videza, ki ga ženske dosežejo z disciplino in delom. V sodobni patriarhalni kulturi se v ženski zavesti nahaja panoptičen moški opazovalec, ki njihovo telo sodi s svojim pogledom, zato ženska svoje telo živi prek patriarhalnih Drugih.

V šovu se ustvarja stereotipna podoba žensk. Voditeljica parfumerijo opiše kot »prostor, kjer se ženske po navadi zelo dobo počutimo« (TV3, 2011i), nakupovanje pa kot dejavnost, ki jo ženske obvladajo. Tudi tekmovalke same rade navržejo kakšno opazko, kot je tale Esmeraldina, ko je pomerjala kopalke, spremljevalec pa jo je vprašal, ali je že končala: »Ne, pa veš, da to traja pri ženskah« (TV3, 2011h). Fairclough (2003) govori o konceptu intertekstualnosti oziroma interdiskurzivnosti, ki nam pomaga razumeti artikulacijo različnih diskurzov v besedilu ter nastopa kot most med jezikovno analizo besedila in družbenimi praksami.⁶ Takšne izjave lahko razumemo kot zdravorazumske predpostavke in implicitne trditve, pri čemer moramo imeti za smiselno izjave določene stvari za samoumevne, kot je dejstvo, da ženske rade nakupujejo, to dejavnost obvladajo in se ji dolgo posvečajo.

Vmesni dialogi, ki jih ima voditeljica s kandidati, nam razkrijejo marsikatero stereotipno podobo o ženskah. Voditeljica se približuje kandidatu Jožetu, ki podira smreko, rekoč:

»Tale je pa hit padla.«

Jože: »Ja, kr ja. Včasih nagaja, včasih ne.«

Voditeljica: »Kot punce« (TV3, 2011a).

6. Intertekstualnost oziroma interdiskurzivnost predpostavlja holistično gledanje na tekst. Fairclough (1992) pravi, da se moramo pri tem osredotočiti na pomen, ki ga pripišemo stavkom in celotnim besedilom. Z intertekstualnostjo lahko razumemo implicitni pomen besedila, posredovani govor, ki povzema dejanske besede, ironijo, zanikanje, metadiskurz, predpostavke, okoliščine in ton izgovorjave.

Voditeljica boža kravo in ji reče:

»Ti maš pa dolg jezik.«

Robert: »Kot ženske.«

Voditeljica ga v smehu okara: »No, Robert, no, no« (TV3, 2011a).

V tem primeru s sinekdoho del reprezentira celoto, pri čemer besedni zvezi »kot punce« in »kot ženske« služita stereotipnemu posploševanju, ki velja za vse ženske, to splošno znanje pa podaja moški. Tudi takšne izjave lahko razumemo v kontekstu Faircloughove (2003) intertekstualnosti kot zdravorazumske predpostavke in implicitne trditve, pri katerih moramo imeti za samoumevno dejstvo, da ženske ne skoparijo z besedami in da so nepredvidljive v svoji nagajivosti. V prvi izjavi se žensko primerja s smreko, ki jo moški gozdar osvoji oziroma »podre«, s čimer se implicitno namiguje na spolnost. Pri tem je kontekst izjave humoren, saj voditeljica Roberta v smehu okara, da menda vendar ne misli čisto resno, ampak se najbrž samo šali, s čimer omili odgovornost avtorja besedila.

Ženske kot družbene akterke so v besedilu poimenovane z besedami »breskvica iz mesa in krvi« (TV3, 2011b, voditeljica), »cvet deklet« (TV3, 2011c, voditeljica), »roža« (TV3, 2011č, Marko), »vrtnica« (TV3, 2011h, voditeljica), »kraljica« (TV3, 2011g, voditeljica) in z »diva« (TV3, 2011i, voditeljica). Laro je voditeljica poimenovala s »primorsko sireno, katere jezika njen snubec ne razume« (TV3, 2011h). Na konotativni ravni to pomeni, da morajo ženske ugajati estetsko, biti lepe, nasmejane, celo okusne. Je pa prisotna še ena podoba, in sicer ženska kot čarovnica. Nikjer ni eksplicitno tako poimenovana, vendar pa je z implicitnimi izjavami voditeljice (TV3, 2011g), kot je »Ga je ali ga ni uspela zacoprati?« ženska postavljena v vlogo čarovnice z nadnaravnimi močmi. Takole je voditeljica komentirala Esmeraldino zanimanje za življenje rimskih gladiatorjev v koloseju v Veroni, ko je rekla, da si živo predstavlja krike in vzdusje v njem: »Zgodovinski duh mesta v Esmeraldi prebujata skorajda nadnaravne sposobnosti« (TV3, 2011i).

Mnogo pridevnikov nakazuje na domnevno posebno žensko naravo, na primer: »ženski aduti« (TV3, 2011h, voditeljica), »ženska roka« (TV3, 2011č, Lara), »ženska komplikatorska žilica« (TV3, 2011č, Tina) in »ženski firbec« (TV3, 2011c, Damjan). Obstajale naj bi tudi »ženske vonjave«, ki so po opisu tekmovalca Marka »kopasta oblačnost na nebu, moške vonjave so pa bolj ravne, bolj ostre, bolj robate« (TV3, 2011i), pri čemer z nazorno metaforo opiše razliko med spoloma. Velik poudarek je na nepremostljivi ločenosti med moškim in ženskim svetom ali, kot pravi oče kandidata Marka (TV3, 2011č): »Ženska kot ženska ima drugačen pogled in dojem.«

Ženske sebe opisujejo kot ljubiteljice glasbe, risanja in kot tiste, ki »imajo oko za lepoto«, poleg tega pa pravijo, da so tudi romantične in nežne. Dojemajo se kot preproste, potrpežljive, vztrajne in samosvoje. Željka sebe opiše celo kot upornico: »Na en način zlo tradicionalna, hkrati pa totalno uporniška« (TV3, 2011č). Vendar njihovo uporništvo v šovu ne pride do izraza.

Tradicionalna vloga ženske je v tem resničnostnem šovu izjemnega pomena. Pozitivne lastnosti, ki jih moški iščejo pri ženskah, so komunikativnost, dobrovoljnost in nasmejanost, pripravljenost priskočiti na pomoč, vedoželjnost, ne smejo pa biti preveč

konfliktne in pustolovske. Poudarjajo, da se mora punca umiriti, ko si najde resnega fanta, in si ustvariti družino. Tekmovalec Marko vpraša Laro, kaj si želi in pričakuje od življenja v družinskem smislu. Izbere jo predvsem na podlagi njenega odgovora:

Lara: Če bi mene izbral, bi si želela, da bi js skrbela za hišo, domačijo, za te živalce pa otroke. Pa da bi ti povečal promet z drvi in bi od tega živeli. Hodit v službo mi ni najbolj všeč. Rajši bi bla doma.

Marko: Če se dva odloča, da bosta živela skupaj, je skupna postla in tut dnar. Drug drugmu pomagata skos življenje v sušnih obdobjih, pa tut v mokrih (TV3, 2011g).

Besedni zvezi »v sušnih obdobjih« in »mokrih« predstavljata metonimijo, saj opisujeta obdobje blagostanja in njegovo nasprotje, pri čemer ta preprosta metaforika služi za nazoren opis lepega in manj lepega obdobja v življenju. Kot je razvidno iz zgornjega dialoga, se ustvarja ideja, da ženska sodi v intimno, zasebno sfero doma, moški pa v javno, saj zapusti družino, da zasluži kruh. Moška aktivna družbena vloga je opisana z glagoloma »izbral« in povečal«. S tem se ohranja tradicionalna ženska identiteta, ki temelji na skrbi za dom in bližnje. Prisotna je tudi pomembna konotacija, saj ženska »skrbi za dom«, moški pa je tisti, ki s svojim delom preživlja družino, s čimer je žensko neplačano delo neenakovredno plačanemu.

Tudi tekmovalnost je v šovu izrazitega pomena, kar lahko razberemo predvsem iz načina komentiranja določenih situacij s strani voditeljice, ki pravi, da si ženske prizadevajo »zasesti prvo mesto v srcu svojega moškega« in da se »borijo za trenutke njegove pozornosti«, ko so »na potezi, da ga prepričajo« (TV3, 2011d). Voditeljica ustvarja večjo tekmovalno atmosfero tudi z opisovanjem vsakodnevnih opravil kot »preizkus deklet«, v katerih lahko »popravijo ali pa podrejo vse, kar so doslej zgradile«, saj se zavedajo, da gre zdaj »na vse ali nič« (TV3, 2011g). Prvo medsebojno spoznavanje kandidatov voditeljica napove takole:

Dekleta, vse boste imele natanko enako časa, da spoznate in očarate svojega fanta.

Prudite se in v tem kratkem času pokažite, kdo ste (TV3, 2011c).

S tem naznani začetek osvajalnega boja. Ženske so torej tiste, ki morajo moškega očarati in se zanj potruditi.

2.2 Diskurz o razredu

Družbeni razred se ne vzpostavlja samo z moralnimi pozicijami resničnostne televizije, ampak tudi skozi način artikuliranja odgovorov udeležencev, zato je z analizo diskurza pomembno razumeti vsebino njihovih odgovorov. Pri tem nas bo najbolj zanimalo, s kakšnimi diskurzi se v šovu *Ljubezen na seniku* konstruira identiteta ženske spodnjega družbenega razreda. Vezovnik (2011) se v svojem članku sprašuje, kaj lahko pojem razreda prispeva k preučevanju današnje družbe, v kateri je izgubil svojo vidno identiteto. Meni, da moramo zamenjati raziskovalno perspektivo in namesto kategoričnega preučevanja razredov preučevati »logike« artikulacije ter razumeti razrednost skozi politike in identifikacijske procese (Vezovnik 2011: 1053–1054).

V šovu *Ljubezen na seniku* se nikoli eksplicitno ne pove, da udeleženci prihajajo iz spodnjega družbenega razreda, vendar pa se ravno s poudarjanjem vrednot, kot so pridnost, delavnost in skrbnost, o tem ves čas govori implicitno. Zgovorna je izjava

Esmeralde na romantičnem popotovanju v Veroni: »Če bi imela službo, bi si dala vsak mesec na stran nekaj denarja, da bi si privoščila luksuz« (TV3, 2011h), ki priča o tem, da ne gre za ljudi iz bogatega, višjega razreda. Ali kot pravi Marko v enem izmed kratkih posnetkov, ki niso bili objavljeni v nobeni izmed oddaj: »Js pečem črn kruh, bel je za gospode, so včasih rekl.« Fairclough (2003) s konceptom intertekstualnosti oziroma interdiskurzivnosti razume artikulacijo različnih diskurzov v besedilu. Intertekstualnost nastopa kot most med jezikovno analizo besedila in družbenimi praksami, saj se z intertekstualnostjo poustvari že obstoječe znanje o nečem, kar se tukaj skriva za besedno zvezo »so včasih rekl«. To izjavo lahko razumemo kot zdravorazumsko predpostavko in implicitno trditev, pri čemer moramo za smiselno razumevanje izjave samoumevno predpostavljati, da je bel kruh »za gospode«, torej za ljudi iz višjega družbenega razreda.

Udeleženci šova si želijo najti deklet, ki bo pomagalo pri domačih opravilih, morale pa bo biti tudi poštene in delavne. Oče o tem, kakšno punco privoščiti sinu Juretu:

»Preprosta, živahna. De ji del ne smrdi.«

Juretova mama dodaja:

»Mogla bi bit taka živahna, pa da bi razumela njega ... Pa vrjetn bi mogla bit tut tak pridna, k je on, ker on počitka skor ne pozna« (TV3, 2011a).

Iz besedne zveze »on počitka skor ne pozna« je jasno razvidno, da je Jure delaven človek, celo tako močno, da se odreka počitku. Njegovi starši zato pričakujejo, da bo tudi bodoče deklet kos njegovi marljivosti. Poleg delavnosti moški zelo poudarjajo skromnost in mirnost deklet. Pomembno jim je, da ženske poznajo red. Tudi same so med pripovedovanjem o sebi poudarjale svoje delovne navade, da bi se izkazale pred moškimi. V oddajah so moški hvalili pridnost kandidatke: »Znano se obrnit za delom« in »Nobeno delo jim ne smrdi«. Všeč so jim bile, ker so pokazale zanimanje za delo na kmetiji. Pohvalili so jih, da se pridno učijo, so prilagodljive in se hitro znajdejo. Anja takole pojasnjuje pričakovanja, ki jih imajo moški do žensk:

Vrjetn bo kej hoto videt, kok znamo punce delat na kmetiji. A obvladamo? A sploh znamo kej? (TV3 2011č).

Pogosto so moški svoje dame poučili o delovnih navadah na kmetiji. Ko je ena izmed njih spala predolgo, jo je Florjan takole okaral:

Dolgo spanje na kmetiji ni primerno, ker je vedno polno dela. Na kmetiji se jutro začne z dnevom (TV3, 2011g).

Na kmetiji obstaja stroga delitev dela po spolu:

Moški dela tista najtežja opravila, ženska mu pa pomaga (TV3, 2011c, Lara).

Ko Jure skupaj z materjo postilja posteljo, izjavi:

»Sam, a ne bi blo boljš, da bi to same, da b' vsaj vido, kuk so vajene?«

Mati: Ja, js tut mislim, da bi to mogle punce delat (TV3, 2011č).

Iz te izjave je razvidno, da tako Jure kot tudi njegova mama menita, da je postiljanje postelje žensko delo, ki bi v tem šovu lahko služilo kot preizkušnja znanja gospodinjskih opravil.

Kandidatke so dejale, da se na kmetiji najbolj vidijo v gospodinjstvu, tu in tam je katera pripomnila, da »ne bi bla cele dneve za šporhetom«, ampak si želi opravljati tudi druga opravila izven doma, kot je nabiranje zelišč ali obiranje sadja. Kljub temu so se vse poskušale najbolj izkazati ravno pri gospodinjskih opravilih, še posebno pri kuhanju, ki je po mnenju nekaterih izmed njih najboljša pot do moškega srca.

Ko so prišle na kmetijo, je Katarina pripomnila, da gre za neurejeno gospodinjstvo, v katerem »pogreša žensko roko«, saj izgleda kot »moško gospodinjstvo« (TV3, 2011č), in pri tem z metonimijo izvedla pomenski prenos, pri čemer je žensko gospodinjstvo poimenovala z besedno zvezo »ženska roka« ter s tem ponudila nazornejši opis. Kot opozarja Skeggs (1997: 90), sta dom in telo prostora, kjer se zrcali ugled in kjer je razred živeti kot vseprisoten ter poraja nadzor nad samim seboj, saj točno tukaj okusi izvajajo simbolično nasilje. Udeleženka Lara pripomni, da bi Marko, ne glede na to, da je moškega spola, lahko poskrbel za bolj urejeno gospodinjstvo; predlaga, naj za pomoč poprosi kakšno sorodnico. Torej je gospodinjsko delo po mnenju obeh spolov žensko delo. Katarina se sicer spusti v spor z Laro in zahteva, da moški tudi pomagata pri pospravljanju kuhinje, kar Marko (TV3, 2011č) kasneje komentira: »Katarina je zelo avtoritativna, dominantna.« Katarina se je takole izpovedala v kamero:

Od začetka je to zgledal tako, da je Marko mislu, da bo dela razdelil, potem bo pa on veliki nadzor. Men se zdi, da je zlo fajn, če je vsaj majčken soudeležen pr zadevah, da ve, kaj to pomen pa kolk naporov je potrebno v to vložiti (TV3, 2011e).

Seveda pa samo »majhna udeležnost pri opravilih« ne more pomeniti enakopravnosti med spoloma. V spoznavni oddaji, ko so se moški ob pogovorih odločali, katere tri punce bodo popeljali na svojo kmetijo, so jih najpogosteje spraševali, ali znajo kuhati in peči, če pa so jih ženske kdaj povprašale o tem, so redko naletele na pritrديلen odgovor, vendar pa se to nikomur ni zdelo zares presenetljivo.

Voditeljica ves čas poudarja, da gre za dekleta iz mesta, ki se navdušeno spoznavajo s kmečkimi opravili, kamera pa prikazuje, kako obešajo perilo, pobirajo jajca in hranijo prašiče. Same so rade poudarjale, da niso fine in da so vešče delovnih opravil; tako so se skušale dokazati kot boljše od sotekmovalk. Pogosto tudi sama dekleta s svojimi izjavami pokažejo, da kmečko življenje presojujejo iz mestne perspektive, saj v krmljenju krav vidijo zastoj fitness. Šov zgodbo gradi na tem, da mestne ženske ne poznajo življenja na podeželju, saj pogosto izpadejo nadvse neumno. Tale prigoda lepo povzame predstave, ki jih imajo mestna dekleta o življenju na kmetiji: Mateja pride v belem mini krilu, gumijastih škornjih in mrežastih nogavicah ter v roza majici z dekoltejem v hlev in reče:

»Damjan, a sem ti všeč?« (Zapeljivo pozira in se obrača pred njim.)

Damjan (v smehu): »Ja, ja, seveda! V redu bo za gnoj kidat« (TV3, 2011d).

Kot ugotovljata Bryant in Pini (2009, 54–55), je predvsem trdo delo najpomembnejša lastnost za sprejetje v ruralno skupnost. Šov se osredotoča na nepoznavanje kmečkega življenja mestnih žensk, pri čemer moški nastopajo v vlogi učiteljev, kar ženske ves čas drži v podrejeni vlogi. Močno je prisotno distanciranje od življenjskega sloga v mestu od življenja na kmetih:

Lahk sam tut ja vzela salonarje iz Ljubljane, da pridem na kmetijo. Kako bi to zgledalo? Salone pa krava al pa kosa al pa ne vem kaj, to ne gre. Nisam ja taka fina! (TV3, 2011d, Esmeralda).

Pripadnika spodnjega razreda najbolj prepoznamo prek njegove najpomembnejše vrednote, ki je delavnost, se pa skozi spremljanje življenja na kmetiji v šovu pokažejo tudi drugi atributi spodnjega razreda, ki ne pomeni samo trdega dela, ampak tudi uživanje, iz česar lahko razberemo okus in življenjski stil udeležencev. Takole pravi voditeljica (TV3, 2011f): »Tudi fantje morajo dokazati svojim dekletom, da kmečko delo ni samo trdo delo, temveč da sem spadajo tudi sladki trenutki v družbi iskrivih in toplih ljudi.« Ob tem kamera prikazuje, kako udeleženci jedo torto, plešejo in se zabavajo ob narodno-zabavni glasbi. Voditeljica vse dogodke poveže v eno veliko zabavo: »Od veselice do veselice, od polke do polke, hrane ni zmanjkalo ...« (TV3, 2011f). Kandidat Jure (TV3, 2011e) Anji na kavi razloži: »Vidiš, da ni sam del, da znamo tut mal uživati.« Beseda »mal« pri tem implicitno sporoča, da užitek ni veliko, saj je življenje posvečeno delu. Pri tem gre za specifičen način uživanja, in sicer ob poslušanju narodno-zabavne glasbe in tudi »dobri domači hrani« (TV3, 2011a, voditeljica), iz česar se zrcali specifičen glasbeni okus, ki je značilen atribut spodnjega razreda. S pojmom »habitus« Bourdieu (1997, 2002) opiše sistem ponotranjenih dispozicij, ki usmerja vsakdanje prakse posameznikov v obliki tipičnih vzorcev posameznikovega vedenja in delovanja, kot je življenjski stil. Uravnava temeljne spretnosti in veščine, na primer način hoje, prehranjevanja ali govorjenja, na drugi strani pa vzpostavlja temeljna načela konstrukcije in vrednotenja družbenega sveta. Pojem ne označuje samo individualnega, ampak tudi razredni »habitus«, pri čemer je ta zbirka individualnih »habitusov« znotraj istih razredov. Okus po mnenju Bourdieuja (2002) izhaja iz »habitusa« in je skupek preferenc, ki opredeljujejo posameznikove izbire. Družbeni subjekti, ki klasificirajo in ki se s svojim klasificiranjem sami klasificirajo, se razlikujejo med seboj skozi razlikovanje lepega, grdega, prefinjenega in vulgarnega. Okus in sodbe o okusu drugih so prostor simbolnega konflikta in reprodukcije neenakosti. Prek glasbenega okusa se namreč vzpostavljajo distinkcije do zgornjih razredov, ki poslušajo drugačno glasbo in uživajo na drugačen način.

Kot ugotovljata Luthar in Kropivnik (2004: 938–939), poteka v Sloveniji razlikovanje znotraj različnih kategorij popularne kulture, saj obstaja ločevalna razlika med občinstvom »visoke popularne kulture«, ki posluša alternativni rock, ter med občinstvom lokalne »razvedrilne« kulture, ki posluša narodno-zabavno glasbo in popevke. Menita, da je slovenska družba skozi perspektivo kulturne potrošnje razdeljena na dva tabora, in sicer na »lokalne tradicionaliste« in »globalne posttradicionaliste«. Slednji so za razliko od prvih najbolj izobraženi in najbogatejši.

Življenjski nazor spodnjega družbenega razreda oblikujejo različne ljudske modrosti v obliki rekov in pregovorov: »Veš, kaj pravjo: če so orehi polni, bo tisto leto veliko otrok« (TV3, 2011g, Damjan). »Kot si boš postlal, tako boš spal, pravijo« (TV3, 2011h, voditeljica). Še najbolj zgovorna izjava o tem, v čem se kmetje razlikujejo od preostalih, je izjava Željke o svojem zaročencu (TV3, 2011j): »Tud on je s kmetov, vendar velik modrec, umetnik, filozof, ne boji se nežnosti.« To implicitno pomeni, da je tisti, ki

prihaja s podeželja, nekdo, ki ni najbolj bister, je nenadarjen za umetnost in filozofijo, celo robustnež, ki ne zna izkazovati nežnosti. Visoko izobraženo občinstvo z več ekonomskega in kulturnega kapitala (Bourdieu 1986), premore »estetsko dispozicijo« oziroma sposobnost estetskega pogleda, ki ga imajo le tisti s kulturnim kapitalom za distanciranje od tistih, ki ga nimajo, s čimer se ustvari razredna endogamija, ki pomeni, da ima razredni položaj določen okus in kulturne prakse, ki ustvarjajo naš položaj v družbi in jo stratificirajo. Distinkcija se aplicira na vsa življenjska področja, saj je kulturna potrošnja del kulturnih bojev (Bourdieu 1990).

Rezultati kritične analize diskurza kažejo, da lahko iz šova *Ljubezna seniku* veliko izvemo o spolnih razlikah in spodnjem družbenem razredu. Ker nas v članku podrobneje zanima, s kakšnimi diskurzi šov uprizarja spol in razred, s čimer bomo poskušali razumeti konstrukcijo identitete ženske spodnjega družbenega razreda, je treba rezultate kritične analize diskurza umestiti v širši teoretski okvir.

3 Razprava

Rezultati kritične analize diskurza o ženskem spolu kažejo, da so v šovu najbolj zaželeni družinske in tradicionalne vrednote. Prikazana je stroga, tradicionalna delitev dela po spolu kot nekakšno »naravno« stanje, uprizorjeni pa so tudi najbolj nazadnjaški in tradicionalni ideali spola, saj ženska opravlja gospodinjsko delo, mož pa težje, fizično. Prav tako se ustvarja podoba o možu, ki je hranilec družine. Dom in družina sta ključna prostora, kamor je ženska umeščena, prikazati pa se jo skuša predvsem v njeni tradicionalni vlogi skrbnice.

Od leta 1960 smo priča ključni spremembi, saj je, kot ugotavlja Castells (1997: 135), prišlo do množičnega vključevanja v plačano delo, ki je spodkopalo legitimnost moških kot hraniteljev družine, vendar pa se, kot pravi Lury (1996), z vstopom žensk na trg dela v 20. stoletju vzorci domače delitve dela niso spremenili in ni prinesel enakosti med spoloma. Beck (2006: 162) pravi, da se danes skuša družino rešiti po vzgledu male družine iz 19. stoletja, ki idilično predpostavlja podobo moškega kot tistega, ki služi kruh. S tem se ohranja tradicionalen pogled na svet in družbeni spol, kjer ženske ostajajo podrejene, saj so brez institucionalne in družbeno priznane moči. Status in položaj starejših kmečkih žensk se namreč povezuje z ekonomsko odvisnostjo, pomanjkanjem prostega časa, osamljenostjo, izoliranostjo, nesamozavestnostjo, neizobraženostjo, nizkimi dohodki in s tradicionalnimi vrednotami, ki podpirajo moško superiornost nad ženskami (Verbole 2000: 44).

Ženske so v šovu poimenovane kot »nežnejši spol«, poudarjena je njihova ženska »naravnost« v smislu neponarejenosti, preprostosti in čustvene ranljivosti, s čimer se družbeni spol pojmuje esencialistično. S procesom naturalizacije, ko ženske poimenujemo z »nežnejšim spolom«, njihov položaj v družbi, ki je zgodovinsko proizveden, umestimo v njihovo naravo. S takšnim diskurzom se ženska identiteta esencializira, saj diskurz trdi, da se nanaša na njeno pravo bistvo, ki je nespremenljivo in večno. Naturalizacija je ključni element ideologije, saj se obstoječi odnosi konstruirajo kot neizogibni in naravni. Reprezentacija je, kot ugotavlja Hall (2004), konstitutivna za

dogodke in ljudi, ki jih reprezentira, zato ženske in matere sebe razumejo skozi prevladujoče diskurze v družbi, ki ustvarjajo njihovo identiteto. Kot opozarja Foucault (1991), šele ko se védenje vzpostavi kot nekaj naravnega, lahko deluje kot oblast, ki je vedno opredmetena v ritualih, institucijah in tudi v vsakdanji govorici. Abbott (2003: 64) pravi, da diskurzi uokvirjajo prepričanja moških in žensk, ko razmišljajo ali govorijo drug o drugem, s čimer se odnosi med spoloma ponovno potrdijo in rekonstruirajo na način, da ohranijo moško moč.

Konstruktivisti gledajo na spol kot na identiteto, ki se nenehno na novo proizvaja skozi jezikovno izmenjavo in družbene prakse. Uveljavil se je izraz »doing gender«, ki pomeni, da spol oblikujemo s kulturnimi praksami. Kot ugotavlja Pollock (1998: 78), ženstvenost ni naravno stanje, ampak je zgodovinsko spremenljiv ideološki konstrukt pomenov za znak W*O*M*A*N, ki ni nič drugega kot beseda. Ta ideološki konstrukt je proizveden od druge družbene skupine in za njo, ki svojo identiteto in zamišljeno premoč črpa s proizvodnjo tega fantastičnega Drugega. »Ženskost« in stanje ženskosti sta le kategoriji, ustvarjeni v spolnih znanstvenih diskurzih in družbenih praksah (Haraway 2004: 14). Identitete niso nekaj, kar bi »resnično« obstajalo v svetu izven jezika, ampak so kulturno relativna kategorija, ki ni večna, ampak se ves čas spreminja. Ta neesencialistični pogled trdi, da identitete v nekem zgodovinskem trenutku niso nekaj, kar bi se nanašalo na naše pravo bistvo, niti nekaj, kar bi bilo nespremenljivo in večno (Stankovič 2002: 53).

Rezultati kritične analize o razredu kažejo, da se o njem v šovu ne govori eksplicitno, vendar pa prek poudarjanja vrednot, kot so pridnost, delavnost in skrbnost, implicitno izvemo, da udeleženci pripadajo spodnjemu družbenemu razredu. Skeggs v svoji knjigi *Formation of Class and Gender* (1997) pravi, da je razred redko eksplicitno izražen; predstavlja osrednjo »strukturno odsotnost« pri izgradnji subjektivitete mladih žensk. Jontes (2011) ugotavlja, da se v popularni kulturi zgodi »premestitev« razreda na druge kategorije, kot sta spol ali rasa, saj teme, ki zadevajo razred, niso neposredno artikulirane, s čimer razrednih razlik ne dojemamo kot kategorije, ki igrajo ključno vlogo v življenju posameznikov. Taylor (2011) meni, da šovi vzdržujejo neoliberalni mit o mobilnosti posameznika in hkrati zakrivajo strukturne neenakosti v družbi, brezrazrednost pa je družbeni mit. Še več, danes je razred po njenem mnenju bolj kot kdajkoli prej pomemben za razumevanje družbene dinamike Zahoda.

V resničnostnem šovu *Ljubezen na seniku* si moški udeleženci ob sebi želijo delovno, preprosto in pošteno dekle, ki je tudi skromno, mirno in vzdržuje red. Ženske so se jim zato poskušale prikupiti s poudarjanjem svojih delovnih navad. Na kmetiji obstaja stroga delitev dela po spolu, pri čemer so najtežja fizična opravila rezervirana za moške. Vse tekmovalke so se poskušale najbolj izkazati pri gospodinjskih opravilih – še posebno pri kuhanju –, ki po mnenju obeh spolov veljajo za »žensko« delo, in tako osvojiti svojega moškega. Oakley (2005: 11) pravi, da družbena organizacija spolnih vlog temelji na delitvi dela po spolu, torej na »moško industrijsko delovno silo« in »žensko domačijsko delovno silo« gospodinji, pri katerih je bila ekonomska neproduktivna vloga nujna za uspeh zahodnega kapitalizma. Diskurzi o ženski kot delavki poudarjajo njeno pridnost, skromnost in vajenost opravljati vsakršno delo.

Z diskurzi, ki so prisotni v šovu *Ljubezen na seniku*, šov ignorira kompleksnost razreda in spola ter zanemarija spremenljivost spolnih vlog v prid domišljjskega pogleda mitične preteklosti, kjer so bile spolne norme absolutne, nuklearna patriarhalna družina pa je odlično delovala zato, da pomaga ljudem premagati družbene strahove s ponujanjem normaliziranih ritualov, ki zabrišejo dvoumnosti (Stephens 2004: 206–207). S šovom lahko namreč začasno pobegnemo od negotovosti sodobnega časa v čas, ko so bile spolne vloge stereotipne in hkrati nedvoumne. Šov ustvarja nostalgichen občutek do preteklosti, ki skuša spolne vloge prikazati kot nespremenljive in statične, saj se ženske s tem, ko skušajo moškim ugajati z videzom in delovnimi navadami, ter med seboj tekmujejo zanje, drži v »njihovem prostoru« in spodbuja njihovo vrnitev iz javne v domačo sfero, kar pa kapitalistični ekonomski sistem ob sodobnem krhanju patriarhalnih vrednot nujno potrebuje za svoj obstoj, ki je odvisen od poceni delovne sile.

4 Sklep

Zgodbe, ki jih gledalci spremljajo v tem resničnostnem šovu, postanejo del širšega družbenega diskurza, pri tem pa prevladujoči politični diskurzi spolne politike držijo izven področja politike in jih umeščajo v zasebnost, zato jih moramo, kot opozarja Stephens (2004: 194), umestiti v njihov širši družbeno-politični kontekst. Kakšno je bilo torej družbeno vzdušje v Sloveniji v času predvajanja šova in ali gre vzrok za njegovo visoko gledanost delno pripisati tudi njemu?

Začetek prejšnjega leta je slovenski družbeno-politični prostor zaznamoval ideološki vzpon desnice, saj je z novim letom postal novi slovenski mandatar predsednik desnosredinske Slovenske demokratske stranke, ki je v marsikaterem pogledu, vsaj kar zadeva spolne vloge in družino, tradicionalna in konservativna. Zgovoren je tudi podatek, da je upadlo število žensk, izvoljenih v parlament. Spomladi 2012 je na referendumu padel Družinski zakonik, ki je skušal rešiti vprašanje o izenačitvi pravic istospolnih parov s heterospolnimi in podati novo, netradicionalno definicijo družine. Najbolj so mu nasprotovale ravno desnosredinske stranke s katoliškim vrhom na čelu, ki zagovarjajo tradicionalno družino in spolne vloge. Zakonik je dobil največjo podporo v mestih, najmanjšo pa na ruralnih območjih, kjer imajo desnosredinske stranke volilno večino. Družbeno-politično ozračje je zaznamovalo tudi naraščajoče število ločitev, revščina in brezposelnost.

Družbeno blagostanje se torej drastično manjša, s čimer se razredna neenakost povečuje, toda ob gledanju šova dobimo občutek, da so vsi posamezniki enako družbeno mobilni, saj šov sporoča, da je vsak odgovoren za svojo usodo. Na tem mestu se lahko vprašamo, zakaj nam šov prikazuje takšne zgodbe. Zakaj nas seznanja z idiličnim kmečkim življenjem in z ustvarjanjem nostalgije slavi njegovo lepoto v nasprotju z mestnim načinom življenja in njegovimi vrednotami? Po mnenju Rösenerja (2007: 259) je danes življenjski svet kmeta ogrožen zaradi eksistenčne krize. Stare vasi hitro izginjajo, kmečke družine pa so preobremenjene z delom. Njihov dohodek se je precej zmanjšal, zato jih pestijo tudi negotovost in psihosocialne bolezni. Ravno zaradi svoje ogroženosti danes kmečko življenje pridobiva javno pozornost, tudi v obliki resničnostnega šova

Ljubezen na seniku, ki posameznikom sporoča, naj se oprejo na sorodstvena omrežja in slavijo trdo delo, ki ga obravnava kot moralno kategorijo. Gotovo gre uspešnost šova pripisati tudi pomembnosti podeželskega območja v Sloveniji, saj živi na njem skoraj polovica slovenske populacije (Verbole 2000: 35).

V članku smo ugotovili, da je danes analiza razreda še vedno aktualna, saj je razred ves čas implicitno prisoten, in sicer s poudarjanjem vrednot, kot so pridnost, delavnost in skrbnost, prek katerih izvemo, da udeleženci pripadajo delavskemu razredu. Taylor (2011) pravi, da z vpletenostjo občinstva v posamezne zgodbe resničnostnih šovov razred postane neviden, pri čemer se vzdržuje neoliberalni mit o mobilnosti posameznika. S tem brezrazrednost postane družbeni mit, ki zanika obstoj razredne družbene neenakosti.

V diskurzih udeležencev je delo ves čas prisotno kot najvišja vrednota, kar ustreza neoliberalnemu kontekstu sodobne družbe, v kateri delo služi kot alibi za razlike v zaslužku. Težava tega neoliberalnega političnega diskurza je, da razredne razlike navidezno ne obstajajo več, v ospredje pa se postavljajo individualizirane identitete posameznikov, ki lahko z marljivostjo in podjetnostjo navidezno dosežejo vse. Kot opozarjata Skeggs in Wood (2011: 2), je trenutno pomembno razpravljati o načinu televizijskega prikazovanja razreda, saj politična retorika krivdo za strukturno neenakost preusmerja na neuspeh posameznika. Pomembno je torej demistificirati in dekonstruirati kategoriji razreda in spola, ki se na prvi pogled kažeta kot samoumevni in naravni, vendar pa temeljita na razredni neenakosti.

Na tem mestu se lahko vprašamo, ali šov družbeno realnost samo prikazuje ali pa jo tudi ustvarja. Kot ugotavlja Tyler (2011: 212), resničnostna televizija ni samo reprezentacija prevladujočih družbenih odnosov, sistemov in vrednot, ampak družbeno življenje tudi konstituira. Pomembna je zaradi načinov, na katere ukaluplja in legitimira našo pripadnost razredu (Palmer 2004: 188–189) in s predstavljanjem »resničnih« ljudi predpostavlja prikazovanje družbene, politične in zgodovinske resnice ter vsakdanjih struktur (Biressi in Nunn 2005: 3).

Kot opozarjata Skeggs in Wood (2011), resničnostna televizija s svojim načinom produkcije in kulturne pripovedi občinstvo vedno bolj vpleta v proizvodnjo besedil, vrednot, moči in etike, ki je za kapitalizem nujna, saj v družbi, v kateri družbena mobilnost upada, neenakosti pa se večajo, oživlja idejo o neoliberalni družbeni mobilnosti. Šov *Ljubezen na seniku* družbeno realnost tudi soustvarja in prispeva h konstrukciji razredne strukture družbe, saj artikulira neoliberalne vrednote, pri čemer pa razred in spol kot kategoriji, ki stratificirata družbo, prikrije in v ospredje postavi mit o romantični ljubezni.

Če primerjamo naše ugotovitve z ugotovitvami britanskih resničnostnih šovov, potem se lahko strinjamo s Skeggsovo (2004), ki ugotavlja, da sta spol in razred vgrajena v družbene strukture in odnose moči, pri čemer je tako v britanskih resničnostnih šovih kot tudi v našem, ki smo ga analizirali, poudarek na običajnih, navadnih ljudeh (Biressi in Nunn 2005). Za razliko od britanske resničnostne televizije, ki prikazuje ljudi iz delavskega razreda (mi ga imenujemo spodnji razred) kot tiste, ki potrebujejo transformacijo po vzoru standardov srednjega razreda ter s tem uprizarja delavski

razred brez vrednosti in kot tisti, od katerega se je treba distancirati (Skeggs 1997; 2009; Wood in Skeggs 2008), kar legitimira srednji in višji razred kot večvreden (Lyle 2008), pa se na našem obravnavanem šovu kaže drugačna težnja, saj se spodnji razred prikazuje kot normativen in bolj zaželen od srednjega, kar lahko razberemo iz diskurzov o konstrukciji identitete ženske spodnjega družbenega razreda.

Literatura

- Abbott, Pamela (2003): *Gender*. V G. Payne (ur.): *Social Divisions*: 55–90. Basingstoke, New York: Palgrave.
- Banet-Weiser, Sarah, in Portwood-Stacer, Laura (2006): "I just want to be me again!": Beauty pageants, reality television and post-feminism. *Feminist Theory*, 7 (2): 255–272.
- Bartky, Sandra Lee (2006): Foucault, ženskost in modernizacija patriarhalne oblasti. *Delta*, 12 (1–2): 59–86.
- Beck, Ulrich, in Beck-Gernsheim, Elisabeth (2006): *Popolnoma normalni kaos ljubezni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Biessi, Anita, in Nunn, Heather (2005): *Reality TV: Realism and Revelation*. London, New York: Wallflower Press.
- Bordo, Susan (2000): *Hunger as Ideology*. V J. B. Schor in D. B. Holt (ur.): *The Consumer Society Reader*: 99–114. New York: The New Press.
- Bourdieu, Pierre (1986): *The Forms of Capital*. V J. Richardson (ur.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*: 241–258. New York: Greenwood.
- Bourdieu, Pierre (1990): *The Aristocracy of Culture*. V R. Collins, J. Curran, N. Graham, P. Scannell, P. Schlesinger in C. Sparks (ur.): *Media, Culture, Society: A Critical Reader*: 164–193. London: Sage.
- Bourdieu, Pierre (1997): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: University Press.
- Bourdieu, Pierre (2002): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bryant, Lia, in Hoon, Elizabeth (2006): How Can the Intersections between Gender, Class, and Sexuality Be Translated to an Empirical Agenda? *International Journal of Qualitative Methods*, 5 (1): 1–12.
- Bryant, Lia in Pini, Barbara (2009): *Gender, Class and Rurality: Australian Case Studies*. *Journal of Rural Studies*, 25: 48–57.
- Castells, Manuel (1997): *The Power Identity*. Malden in Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Couldry, Nick (2011): *Class and Contemporary Forms of 'Reality' Production or, Hidden Injuries of Class 2*. V B. Skeggs in H. Wood (ur.): *Reality Television and Class*: 33–44. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Eder, Klaus (1993): *The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamic in Advanced Societies*. London, Newbury Park, New Delhi: Sage.
- Fairclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*. Cambridge in Malden: Polity Press.
- Fairclough, Norman (2003): *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London, New York: Routledge.

- Fairclough, Norman (2010): *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Harlow: Longman.
- Foucault, Michel (1991): *Vednost - oblast - subjekt*. Ljubljana: Krt.
- Franco, Judith (2008): *Extreme Makeover: The Politics of Gender, Class and Cultural Identity*. *Television New Media*, 9: 471–486.
- Goldthorpe, John (1980): *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*. Oxford: Clarendon.
- Goldthorpe, John H., in Marshall, Gordon (1992): *The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critiques*. *Sociology*, 26 (3): 381–400.
- Goldthorpe, John H. (2000): *On Sociology: Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford: University Press.
- Gray, Jonathan (2004): *Cinderella Burps: Gender, Performativity, and the Dating Show*. V S. Murray in L. Ouellette (ur.): *Reality TV: Remaking Television Culture*: 260–277. New York, London: University Press.
- Hall, Stuart (2004): *Delo reprezentacije*. V B. Luthar, V. Zei in H. Hardt (ur.): *Medijska kultura*: 33–96. Ljubljana: Študentska založba.
- Haraway, Donna J. (2004): *The Haraway Reader*. London in New York: Routledge.
- Holmes, Su, in Jermyn, Deborah (ur.) (2004): *Understanding Reality Television*. London, New York: Routledge.
- Imre, Anikó (2009): *Gender and Quality Television: A Transcultural feminist project*. *Feminist Media Studies*, 9 (4): 391–407.
- Jontes, Dejan (2011): *Razred v popularnih televizijskih žanrih*. *Teorija in praksa*, 48 (4): 968–81.
- Lury, Celia (1996): *Consumer Culture*. Cambridge in Oxford: Polity Press.
- Luthar, Breda, in Kropivnik, Samo (2004): *Država svetovljanov in dežela lokalcev: Tipologija kulturnih razredov v Sloveniji*. *Teorija in praksa*, 41 (5/6): 921–946.
- Luthar, Breda, in Kurdija, Slavko (2011): *Razred in kulturne razlike*. *Teorija in praksa*, 48 (4): 982–1003.
- Lyle, Samantha A. (2008): *(Mis)recognition and the Middle-Class/Bourgeois Gaze: A Case Study of Wife Swap*. *Critical Discourse Studies*, 5 (4): 319–330.
- Morley, David (2006): *Unanswered Questions in Audience Research*. *The Communication Review*, 9: 101–121.
- Nollmann, Gerd, in Strasser, Hermann (2007): *The Twofold Class Concept: Traditional Limitations and New Perspectives of Class Research*. *The Canadian Journal of Sociology*, 32 (3): 371–397.
- Oakley, Ann (2005): *The Ann Oakley Reader: Gender, women and social science*. Great Britain: Policy Press.
- Palmer, Gareth (2004): *'The New You': Class and Transformation in Lifestyle Television*. V S. Holmes in D. Jermyn (ur.): *Understanding Reality Television*: 173–190. London, New York: Routledge.
- Pollock, Griselda (1998): *Modernity and the Spaces of Femininity*. V N. Mirzoeff (ur.): *The Visual Culture Reader*: 74–84. London, New York: Routledge.
- Reay, Diane (2005): *Beyond Consciousness?: The Psychic Landscape of Social Class Sociology*, 39: 911–928.
- Rösener, Werner (2007): *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: *cf.

- Savage, Michael (2000): *Class Analysis and Social Transformation*. Buckingham: Open University.
- Sayer, Andrew (2005a): *The Moral Significance of Class*. Cambridge: University Press.
- Sayer, Andrew (2005b): Class, Moral Worth and Recognition. *Sociology*, 39(5): 947–963.
- Skeggs, Beverley (1997): *Formation of Class and Gender: Becoming Respectable*. London, Thousand Oaks in New Delhi. Sage.
- Skeggs, Beverley (2004): *Class, Self, Culture*. Routledge: London.
- Skeggs, Beverley (2005): The Making of Class and Gender Through Visualising Moral Subject Formation. *Sociology*, 39: 965–982.
- Skeggs, Beverley, in dr. (2008): »Oh goodness, I am watching 'reality' television«: How Methods Make Class in Audience Research. *European Journal of Cultural Studies*, 11 (1): 5–24.
- Skeggs, Beverley (2009): The Moral Economy of Person Production: The Class Relations of Self-performance on 'Reality' Television. *The Sociological Review*, 57 (4): 626–644.
- Stankovič, Peter (2002): Kulturne študije: Pregled zgodovine, teorij in metod. V A. Debeljak, P. Stankovič, G. Tomc in M. Velikonja (ur.): *COOLTURA – Uvod v kulturne študije*: 11–70. Ljubljana: Študentska založba.
- Stephens, Rebecca L. (2004): Socially Soothing Stories: Gender, Race and Class in TLC's *A Wedding Story* and a *Baby Story*. V S. Holmes in D. Jermyn (ur.): *Understanding Reality Television*: 191–210. London, New York: Routledge.
- Taylor, Lisa (2011): »I'm a girl, I should be a princess«: Gender, Class Entitlement and Denial in *The Hills*. V H. Wood in B. Skeggs (ur.): *Reality Television and Class*: 119–131. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- TV3, (2011a): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 17. junij.
- TV3, (2011b): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 29. september.
- TV3, (2011c): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 6. oktober.
- TV3, (2011č): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 13. oktober.
- TV3, (2011d): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 20. oktober.
- TV3, (2011e): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 27. oktober.
- TV3, (2011f): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 3. november.
- TV3, (2011g): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 10. november.
- TV3, (2011h): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 17. november.
- TV3, (2011i): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 24. november.
- TV3, (2011j): Ljubezen na seniku. Ljubljana, 1. december.
- Tyler, Imogen (2011): *Pramfaced Girls: The Class Politics of Maternal TV*. V H. Wood in B. Skeggs (ur.): *Reality Television and Class*: 211–224. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Verbole, Alenka (2000): A Case Study of Slovenia. V M. Pajnik (ur.): *Rural Women in the Process of Accession to the European Union: A Collection of Essays*: 35–51. Ljubljana: Open Society Institute.
- Vezovnik, Andreja (2011): »Kaj z razredom?«: Postmarksistični obrat v razumevanju razreda. *Teorija in praksa*, 48(4): 1039–1056.
- Volčič, Zala, in Erjavec, Karmen (2011): *Fame on the Farm: Class and Celebrity on Slovene Reality TV*. V H. Wood in B. Skeggs (ur.): *Reality Television and Class*: 73–87. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

- Volčič, Zala, in Erjavec, Karmen (2012): Commercial and sexualised nationalism on Serbian reality TV. *International Journal of Cultural Studies*, 13. april: 1–18.
- Walkerdine, Valerie (2011): Shame on You! Intergenerational Trauma and Working-Class Femininity on Reality Television. V H. Wood in B. Skeggs (ur.): *Reality Television and Class: 225–236*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Wood, Helen, in Skeggs, Beverley (2008): The Labour of Transformation and Circuits of Value 'Around' Reality Television. *Journal of Media & Cultural Studies*, 22 (4): 559–572.
- Wood, Helen, in Skeggs, Beverley (ur.) (2011): *Reality Television and Class: Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan*.
- Wynne, Derek (1998): *Leisure, Lifestyle and the New Middle Class: A Case Study*. London in New York: Routledge.

Summary

The study draws attention to the romantic reality show *Love in the hayloft*, where the candidates from the countryside are looking for their soul mate from the city. It is based on the mutual competition of women who are hoping that on the basis of their presentational letter and one short date a male candidate will invite them to live with him on his farm and will, after one week of common living, finally make a decision and choose her. *Love in the hayloft* was placed among other Slovenian reality shows such as *Big Brother*, *Bar and Farm*. *Farmer Wants a Wife* is an Australian reality television series from 2007, which has been licensed as broadcast and has spread through Europe and the USA. We have seen it in Slovenia in the form of the successful reality show *Love in the hayloft*, which was broadcasted on commercial television *TV3*. It represents a hybrid of reality television which simulates an idyllic rural life and gives us some insight into the intimate life of the participants.

The study focuses on the understanding of different kinds of discourses the show uses to depict gender and class, because based on such study, an explanation of how the reality show *Love in the hayloft* constructs the identity of the women of lower social class can be understood. The study is built on the research question: with what kind of discourses does the show *Love in the hayloft* construct the identity of the women of lower social class? Discourses that can be seen in the reality show become part of the discourse that forms decisions about public policy and democratic civil society. Gender identity is understood in the discussion as a social construct, which is largely constructed in everyday discourse and the class can be seen as a symbolic marker that provides answers to questions about universal moral values in the society.

The study analysis is based on the time interval screening the first season including eleven broadcasts. The presentation broadcast depicts the unknown candidates, who are ordinary people, shown while performing everyday tasks. It took place in June 2011, while others were weekly lined up from October to December 2011. For analysing discourse about gender and class in the reality show *Love in the hayloft* a critical analysis of discourse (KAD) was performed and it highlighted the approach of the key author of this method, Norman Fairclough. KAD assumes that there is a dialectical

relationship between language and social life trying to combine the two main ways of discourse analysis. In its approach the KAD focuses on linguistic analysis of text and interdiscursive orders of discourse analysis, particularly interested in the relationship between language and power.

Although the social well-being is drastically reduced and by that the class inequality is increasing, we get the feeling while watching the show that all individuals are equally socially mobile, because the show indicates that each is responsible for their own destiny. The show acquaints us with idyllic rural life and the creation of nostalgia celebrates its beauty as opposed to the urban lifestyle and its values, because of its treats to rural life and tells the individuals to rely on sibling network and celebrate the hard work that is considered as a moral category. The success of the show is certainly also due to the importance of rural areas in Slovenia, because almost half of the Slovenian population is living there.

On the basis of the empirical results we can conclude that despite the fact that since the early 80s of the past century many sociologists have predicted the end of social classes due to social changes associated with postmodernism, globalization and individualization, the class analysis is still relevant today, because class is constantly implicitly present in the show by emphasizing values such as diligence and hard work through which we learn that the participants belong to the working class. Classless society is a social myth that denies the existence of social class inequalities. The reality show *Love in the hayloft* co-creates social reality and contributes to the construction of the class structure of society, because it articulates the neo-liberal values while it masks class and gender as categories to stratify society and prioritize the myth of romantic love. It is also important to point out that the results of the analysis of discourses dealing with the identity construction of women of lower social class indicate that unlike the British reality television that shows working class people (we named it lower class) without value and distances itself from it, which legitimizes the middle and upper class as superior, the reality show *Love in the hayloft* shows a different trend because it depicts the lower class as normative and more desirable from the middle class.

Podatki o avtorici:

Polona Sitar, mlada raziskovalka
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Novi trg 2, 1000 Ljubljana
e-mail: polona.sitar@zrc-sazu.si

Nataša Pivec

CATFIGHT – DRUŽBENA KONSTRUKCIJA ŽENSKEGA RAVSA

IZVLEČEK: Članek obravnava pojav catfighta ali ženskega ravsa, ki je postal krovni termin za kakršnokoli manifestacijo medženske agresivnosti (odnosne ali fizične). Avtorica je pri vsebinskem opredeljevanju pojma izhajala iz preizpraševanja kulturne analogije med žensko in mačko (oboje konstituirano kot Drugi), konstrukcije normativnega ideala ženskosti kot komplementarne hegemonične moškosti ter neumeščenosti pojava v binarno kategorizacijo spolov (catfight kot queer dejanje). Z analizo izbranih medijskih reprezentacij se je pokazala pozicioniranost catfighta na sečišču spola, seksualnosti in razreda.

KLJUČNE BESEDE: ženskost, Drugi, telo, queer.

Catfight – the social construction of female aggression

ABSTRACT: The article discusses “catfight” as an umbrella term and pejorative word for any kind of intra-women aggression (relational or physical). The author derives the definition of the phenomenon from challenging a cultural assumption about women and cats (also present in the naming of this act), both constituted as Other, the construction of normative femininity as complicit to hegemonic masculinity, and the gender ambiguity or non-binary of the phenomenon (a catfight as a queer act). An analysis of selected media representations showed that the catfight is positioned as liminal and at the intersection of gender, sexuality and class.

KEY WORDS: femininity, Other, body, queer

1 Uvod

___O družboslovni tematizaciji ženskega ravsa ali catfighta¹ v slovenskem prostoru ni kaj dosti zapisanega. Tudi v anglo-ameriškem akademskem okolju se je z njim teoretično in raziskovalno ukvarjalo bolj ali manj na področju medijskih (Levy 2005; Tanenbaum

1. V nadaljevanju bomo uporabljali angleški izraz catfight zaradi večznačnosti izraza. O tem kasneje.

2002) in kulturnih študij (McRobbie 2009; Whelehan 2000). Morebitni razlogi za odsotnost sociološke ali interdisciplinarne (npr. študije spolov) analize tega mikropojava ženske interakcije lahko tičijo v še vedno ospoljeni kanonizaciji družboslovja (ženska pozicija »strateške odsotnosti« ter moška »nevidna prisotnost«, Marshall in dr. 2004: 21) ob hkratni feministični drži do teme, ki je manj zanimiva ali pomembna; ne tiče se »velikih« feminističnih tematizacij, problematizacij ali prestrukturiranj spola ali družbe na splošno. Po drugi strani pa je treba razumeti specifični zgodovinski kontekst za inteligibilnost pojava catfight, saj ga je možno razlagati le, ko obstajajo že utečene feministične premise ali vednosti o konstrukciji spola, ki jih je možno razbiti (post-feminizem, postmoderna diskurz, queer teorija) in družbeni pogoji (obstoj raznolikih medijev,² ženska prisotnost na trgu dela in feminizacija ženskega prostega časa), da ga napravijo vidnega. Catfight je medijsko viden, a teoretsko neviden.

Moje zanimanje za ta spregledani pojav so spodbudila opažanja, povezana s catfightom in konstrukcijo ženske jeze v vsakdanjem življenju ter v medijskih reprezentacijah. V vsakdanji interakciji je izraz catfight postal sinonim in derogativna oznaka za vsako medžensko neposredno besedno argumentacijo v javnih (delovno okolje, šola) ali zasebnih (dom) prostorih, reprezentacije catfighta, prisotne v različnih tipih medijev in na internetu, pa ga upodabljajo kot seksualizirano, trivializirano, odklonsko ali socialno specifično znotrajspolno dejanje. Pri opredeljevanju pojma catfight kot mikrodružbenega in spolno specifičnega pojava se porajajo naslednja vprašanja, na katera bomo skušali odgovoriti:

- zakaj se ženski ravs etimološko imenuje »catfight«;
- je kulturna analogija med kategorijama »ženske« in »mačke« odraz ideologije hegemonične moškosti ter s tem povezanega koncepta Drugosti;
- je catfight ženskam osvobajajoče (torej feministično) ali zasužnjujoče (antifeministično) dejanje od obstoječih binarnih kategorij spola (tj. ideala srednjerazredne ženskosti) oz. ali ga je sploh možno ali treba opcijsko klasificirati;
- zakaj so medijske reprezentacije catfighta množično seksualizirane in trivializirane ne glede na tip medija (tj. množični, mikro-, niche-, nanomediji) ter ali obstaja prikrit heteroseksizem glede tega pojava.

Ker igrajo medijske reprezentacije vodilno vlogo v konstrukciji identitet v postmodernej družbi, bodo kot metodološko orodje za analizo catfighta uporabljene študije primerov treh reprezentacij catfighta v popularni kulturi (seriji *Dinastija* in *Seinfeld* ter film *Divje igra*), ki so skorajda ontološko določile pomen catfighta v množični zavesti (predvsem *Dinastija*). Catfight v izbranih primerih predstavlja diskurzivno formacijo o ženskem ravs, a vendar vsak zase vsiljuje določeno »resnico« o ženskosti. V primeru *Dinastije* pomeni catfight mejno pozicijo ali rob znotraj tradicionalne dihotomije ene ženskosti (slaba ženskost proti dobri ženskosti), v seriji *Seinfeld* je izpostavljena seksualizacija catfighta, v filmu *Divja igra* pa catfight poleg eksplicitno vizualne seksualizacije pomeni tudi znotrajspolno prevlado višjega razredne položaja nad nižjim.

2. To so množični, mikro-, niche- in nanomediji ter internet.

2 Kaj je catfight

Catfight je, najpreprosteje povedano, ženski ravs. Gre za nadgradnjo neposrednega in verbalnega ženskega prepira v javnem prostoru ob prisotnosti drugih oseb, kjer je vključena fizična sila ali obstaja vsaj grožnja zanjo. Slovenski prevod, ki bi ustrezal večznačnosti izraza, ne obstaja, saj se z izrazom ženski ravs ne zajamejo vse dimenzije tega pojava (npr. animalizacija ženskosti, analogija ženske mačke). To je tudi razlog, da bomo v nadaljevanju obdržali angleški izraz catfight.

Če se beseda catfight dobesedno prevaja, pomeni zgolj mačji boj, torej fizični spopad med dvema pripadnicama določene živalske vrste – mačkama. A spletni slovar *Merriam-Webster* izraz prevede drugače: kot samostalnik, ki sega v leto 1919 in pomeni 'intenziven spopad ali argumentiranje, predvsem med dvema ženskama'.³ Glavni razlog za to ospoljeno in seksistično obrazložitev z začetka 20. stoletja, ki je skoraj sto let kasneje še vedno in vse bolj v uporabi, se nahaja tudi v modernem koncipiranju ženskosti kot enega od polov spolne dihotomije (Connell 2012). Kategorijo ženskosti kot nasprotno moškosti v modernem diskurzu med drugim označujejo tudi nerazum, čustva, narava (torej nekultura) in posledično tudi živalskost, kot je razvidno iz našega primera. Povezovanje žensk z živalskostjo (oz. bolj specifično z mačko v primeru catfighta) izhaja iz kulturne transmisije številnih razpršenih in časovno-prostorsko raznolikih diskurzov, ki preslikavajo lastnosti enih na druge in obratno. Tako že iz stare Grčije obstaja basen o mački deklici (Ezop 2010); zgodba pripoveduje o spremembi mačke v deklico, ki pa ne more uiti svoji mačji naravi, ko zagleda miško. Znano je staroegipčansko čaščenje mačk, kjer je boginja Bastet,⁴ upodobljena kot ženska z mačjo glavo, simbolizirala plodnost, ženskost, toplino, ljubezen, ples in luno (npr. krčenje mačjih zenic se je povezovalo z luninimi menami in menstruacijo). Krščansko pojmovanje mačk je poudarjalo uporabno vrednost mačk (mačje lovljenje miši in prodajo mačjega krzna) ob hkratni cerkveni demonizaciji mačk zaradi njihovega povezovanja s čarovnicami. Mačje lastnosti (nočna aktivnost, samostojnost, v temi svetlikajoče se oči) so se interpretirale kot hudičeve. Darnton (2005) piše o ljudski kulturni praksi ubijanja mačk za zabavo, prisotni po vsej Evropi do konca 19. stoletja zaradi mačkam pripisanega simbolizma (čarovništvo, prinašanje nesreče in spolnost).⁵ Z nastankom moderne kapitalistične družbe in med drugim tudi z novimi diskurzi o higieni⁶ je postala mačka označena za čisto žival, s tem pa je pridobila status hišnega ljubljence (Alger in Alger 2011), kasneje pa razstavne živali in živali za pasemsko vzrejo.⁷

3. Vir: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/CATFIGHT> (15. 12. 2012).

4. Vir: <http://en.wikipedia.org/wiki/Bastet> (1. 3. 2013).

5. Izraz mačka se je od 18. stoletja naprej uporabljal za francoske prostitutke (Darnton 2005: 107).

6. Obširneje o higienskih režimih moderne družbe v Šadl (2009): Umazano delo med stigmo in ponosom: plačane gospodinjske delavke v Sloveniji.

7. Povezovanje žensk z mačkami se kaže tudi v dejstvu, da je večina članic in predsednic felinoloških društev žensk (Tabor 1999), da mačke razstavljajo večinoma ženske, da so obiskovalke razstav v večini ženske (ali v paru z moškim). Nadaljnja analogija žensk in mačk (vsaj v angleškem jeziku) se kaže v sintagmah, kot so catwoman (seksualizirana

Kot vidimo, se je skozi čas ustvarila neka diskurzivna formacija, ki enači ženske z mačkami, s tem pa se je analogija pomensko bolj ali manj kulturno reificirala in prenesla v medijske reprezentacije catfighta. Ključne lastnosti obeh kategorij (žensk in mačk) se tako lahko zvedejo na seksualnost (ženski spolni organ kot »muca«), odklonskost (čarovništvo, prinašanje nesreče) in mejnost (dihotomija znotraj koncepta ženskosti), s čimer se označujejo tudi reprezentacije catfighta. Povezovanje človeške osebe z živaljo pa je vselej tudi sodba glede na prevladujoč kulturno-vrednostni model o nekom ali nečem v družbi; v primeru mačk oz. catfighta ta sodba ni pozitivna.

Vsaka primerjava človeka (beri moškega) z živaljo pa ni negativna. V balijski kulturi (Geertz 1973) obstaja običaj petelinjih bojev (angl. cock fight), ki bi na prvi pogled lahko pomenili zgolj nelegalno aktivnost pridobivanja denarja pri stavah na peteline, bojujoče se v ringu. A petelinji boj je najprej izključno moška, homosocialna aktivnost, kjer je bojujoči se petelin metaforični podaljšek moškega, moškosti in penisa (Geertz 1973: 418); aktivnost, ki ima svojo organizacijo (kateri petelin se bojuje s kom), strukturo (higiensko, prehranjevalno in čustveno oskrbovanje petelinov, način stav) in sociomoralno hierarhijo (kdo je pravi igralec in kdo ne). Na simbolni ravni pomenijo ohranjanje družbenega statusa – ponosa, dostojanstva, moškosti v javnosti; kdor izgubi pri petelinjem boju, izgubi simbolno, metaforično in monetarno, saj njegova moškost umre javno. V balijski kulturi je vse živalsko namenoma izključeno iz javnega in zasebnega življenja, zato predstavlja petelin mejnost med civiliziranim in neciviliziranim (Douglas 2010) ali abjektnost po Kristevi, tj. privlačnost in odbojnost pred kaosom, temo, živalskostjo, čustvi. Praksa izkazovanja čustev je v balijski kulturi neobičajna, zato je ena od funkcij petelinjih bojev tudi kazanje čustev,⁸ ki pa ohranja red tak, kot je bil prej.

Očitno so zgolj analogije žensk z živalmi bolj podvržene trivializaciji, demonizaciji in seksualizaciji (v našem primeru v medijskih reprezentacijah). Vprašanje je, ali je tako, ker je catfight izključno medženski pojav, s čimer se ga potisne v polje Drugega.

3 Catfight in drugost

Teoretski feministični začetki koncepta o ženskah kot Drugih se nahajajo v antropološkem delu Drugi spol S. de Beauvoir (»On je Absolutno: ona je Drugi«, 1999: 14), koncept Drugega pa je povezan z idejo meja in mejnosti, saj Drugi nastane, ko se vzpostavi meja med »nami« (prvimi, vzpostavljalci/-kami meja) in »njimi« (drugimi, tujimi, sprejemalci/-kami meja). Če se je kot normativno-simbolni kulturni model normalnosti (tj. centralno, varno, konvencionalno) vzpostavila hegemonična moškost (Connell 2012), potem vsak odklon pomeni Drugost. Prevajanje vsake razlike (v smislu dihotomije in ne difference) v odklon pomeni vzpostavljanje moči, nadzora in

ženskost, tudi filmski lik), catlady (čudaška, samska ženska, ki živi z mačkami), catwalk (hoja manekenk po modni pisti).

8. Kazanje predimenzioniranih čustev je običajno tudi v karnevalskem imaginariju, kjer je v trenutku karnevalskega dogajanja dovoljeno vse, nato pa se spet vzpostavi stari red (Bakhtin 1984 v Burkitt 1999: 46).

reda nad vsem, kar se določi kot odklonsko Drugo; vse, kar je dvoumno, neopredeljivo, izmuzljivo (Pickering 2001). Catfight kot fizični ženski ravs pomeni prečkanje meje med tradicionalnima konstrukcijama moškosti in ženskosti, opredeljenima kot spolna dihotomija (kar je moško, ni žensko in obratno), saj kot pojav vsebuje elemente moškosti (fizična moč, artikulirana jeza, konfrontacija) v fizičnem utelešenju žensk. Na ta način se mešajo klasifikacijske kategorije na dveh ravneh binarnih dihotomij spola – moško/žensko, slabo/dobro žensko. Catfight tako pomeni neke vrste spolno umazanijo, in če uporabimo pri tem sistem umazanije po M. Douglas (2010), umazanija (tudi metaforična, simbolna in spolna) ne obstaja, če ne obstaja klasifikacijski sistem (v našem primeru spolna dihotomija), kamor ne spada. Umazanija pomeni obstoj snovi na nepravem mestu (Douglas 2010: 69), catfight kot spolna umazanija pa ne sodi ne v kategorijo moškosti ne v kategorijo ženskosti, s čimer se krši spolni red kot niz urejenih razmerij med spoloma. Spolna nečistost izhaja iz mešanja kategorij ali dvoumnosti: kar se razdvaja, čeprav bi moralo ostati skupaj (ženskost in neagresivnost), ali kar se združuje, pa bi moralo ostati narazen (ženskost in agresivnost).

Družbeni odzivi na koncepte tujosti ali umazanije so povezani s procesi stereotipizacije ali drugačenja⁹ (Jordanova v Pickering 2001: 48), katerega namen je s privilegirane perspektive fiksirati (Druge) ljudi, kulture, dejanja ipd. v določene pozicije, kjer jih je možno izključiti iz simbolnega reda. Obstaja razpon odzivov na Drugost, ki se načeloma lahko umestijo v idealizacijo ali poniževanje Drugosti.

Že Lévi-Strauss (v Bauman 2002: 129) je izpostavil metodi spoprijemanja z Drugostjo: izpljuvanje ali izgon (prepoved telesnega stika, dialoga, družbenega občevanja, ki se v radikalni obliki kaže v obliki zapora, deportacije ali umora, v rafinirani pa kot prostorsko ločevanje: geto, selektiven dostop do prostorov, npr. podeželski klubi, lože ...) in asimilacija ali udomačenje (ljudožerstvo kot skrajna oblika in kulturna asimilacija kot bolj civilizirana oblika: križarske vojne, boji zoper navade, običaje, narečja). Če se te strategije prevedejo v medijsko opredeljevanje ženskosti (in v našem primeru catfighta) kot Drugih, potem to vodi do simbolne anihilacije ali izničenja žensk (Tuchman 1978 v Unger in dr. 1996). Medijske reprezentacije žensk v popularni kulturi so podreprezentirane, trivializirane in objektivizirane ob hkratnem (ideološkem) kaznovanju netradicionalnih podob žensk (npr. lezbijk, karieristk, nemater) v smislu stereotipizacije oz. stigmatizacije.

Medijska trivializacija in obsojanje določene družbene skupine ali dejanja (npr. catfighta) ne glede na njihovo heterogenost vodi do razvrednotenja, nevidnosti ali poenostavljene predstave tega dejanja. Kot bo razvidno kasneje, se v primeru ženskega ravsa le-tega trivializira kot seksualizirajočo zabavo za moške (asimilacija) ali obsoja kot neprimerno žensko obnašanje (izgon po Lévi-Straussu). Drugost (tujost, umazanija) v primeru catfighta pomeni odklon od spolnega reda, ki ženskam pripisuje, določa ali ne dovoli drugačnega vedenja kot tradicionalno (tj. ideala srednjerazredne bele heteroženskosti).

9. Drugačenje (angl. othering) je novejšo poimenovanje procesa stereotipizacije, ki pomeni »oddaljevanje od vsega, kar je periferno, obrobno in odstopa od kulturne norme, s tem pa vzbuja nevarnost od varne legitimnosti« (Jordanova v Pickering 2001: 48).

Kot kulturni ideal na normativno-simbolni ravni in načelo konfiguracije spolnega reda tako nastopa hegemonična moškost, oblikovana okrog konceptov univerzalnosti, avtoritete, moči (tudi fizične), heteroseksualnosti in plačanega dela, ki pa se pod vplivom okoliščin spreminja, saj je za hegemonijo po Gramscijevem pojmovanju značilen nenehen boj za zasedbo vodilnega položaja. Hegemonična moškost je niz praks, za katere obstoj in izvajanje je potreben (ideološki) konsenz podrejenih skupin (nehgemonih moškosti in ženskosti) ter produkcija reprezentacij take moškosti na vseh družbenih ravneh, predvsem v medijih. Tako sestavljena spolna hierarhija ima na vrhu hegemonično moškost, sledijo soudeležene moškosti, na dnu je gejevka in vse oblike ženskosti (od podrejenih ali poudarjenih – do uporniških, Connell v Giddens in dr. 2006). Hegemonični moškosti je komplementarna poudarjena ženskost (dobra ali prav[iln]a), ki jo označuje naslednje: skrb, empatija, voljnost, podredljivost, materinskost, seksualna odzivnost, fizična krhkost. Kot rečeno, gre za model tradicionalne bele (hetero)ženskosti srednjega razreda, kjer so slaba¹⁰ čustva (jeza, bes, konfliktnost, agresivnost, depresija, tesnoba) izrinjena, zatirana ali preoblikovana v sprejemljive načine delovanja, komuniciranja in čustvovanja znotraj take sheme. Catfight kot dejanje besa in fizičnega obračunavanja v takem kulturnem kontekstu pomeni odklon ali razpoko v konstrukciji tradicionalne ženskosti in z njo povezano ideologijo ženske etike skrbi za druge, od koder izvira tihi družbeni imperativ: ker ženska daje življenje, ga ne sme (četudi ga lahko) vzeti.

4 Catfight kot emancipatorično dejanje?

Catfight pomeni razpoko v konstrukciji idealne ženskosti, saj razbije predpostavko o (ženskem) načinu komunikacije in (ženskem) dojemaju telesnosti, ki sta vse prej kot agresivna komunikacija ali aktivna (ali živa, Young 2005) telesnost.

Kot ženski načini konfliktnega komuniciranja se predpostavljajo bolj posredne in pasivne metode (Talbot v Harris 2004: 45) (ne)reševanja konfliktov. Ker so kanalizirane skozi družbeno neopazne oblike vsakdanje komunikacije, bi se jih lahko umestilo v krovni termin odnosne agresivnosti: verbalne (govorice, blatenje) ali neverbalne¹¹ taktike: molk, neopravilo neke naloge, zanikanje dejstev, neposlušanje, emocionalna manipulacija. V idealnem modelu ženskosti se ne odobrava način odprtega konflikta (od tod tudi prisotnost odnosne agresivnosti), s tem pa so izvzete tudi možnosti za priučitev drugačnih pristopov k znotrajspolni konfrontaciji ali reševanju težav. Catfight bi se potemtakem moral pojavljati pretežno v konstrukcijah Drugih ženskosti (nebela,

10. Slaba čustva lahko ogrozijo družbeni (moškosrediščni) status quo (Šadl 1994: 217); sistem, ki mora biti v nenehnem pogonu, ampak pod maskulinimi pogoji.

11. Neverbalna komunikacija (Ponsford 2007: 16) se prenaša z zvokom (npr. namerno povzročanje hrupa), videzom ali okulezijo (npr. buljenje), govoricco telesa ali kinezijo (npr. prekrižane roke, grdi pogledi), dotikom ali haptiko (npr. pokroviteljski dotiki nadrejenih na podrejene, naključno odrivanje, porivanje, ščipanje), vonjem ali olfatiko (npr. namensko zanemarjanje higienskega minimuma, prevelik odmerek parfuma), prostorom ali prokemijo (npr. zavzemanje prostora na skupni mizi, odlaganje stvari na tujih mestih) ter časom ali kronemijo (npr. namensko zamujanje ali zahteva po več času, kot je običajno za neki opravke).

delavska, neheteroseksualna ženskost), a medijske reprezentacije, ki jih bomo analizirali kasneje, temu nasprotujejo.¹² Kljub pripisovanju agresivnosti, jeze in nenadzorovane čustvenosti prej omenjenim ženskostim se catfight medijsko kaže kot praksa srednje-razredne, bele (hetero)ženskosti.

Drugo razpoko v konstrukciji idealne ženskosti v primeru catfighta predstavlja uporaba telesa ali dela telesa (roke, noge) za napad ali obrambo. Na ta način se izgublja iluzija ženske krhkosti in statičnosti kot elementa tradicionalne ženskosti ter se približuje meji z delavsko, nebelo ženskostjo ali celo moškostjo, ki predstavljajo bolj aktivne telesnosti. Catfight bi lahko pomenil manifestacijo koncepta živega telesa (angl. lived body, Young 2005), ko se telo razume kot izvor gibanja, in ne kot objekt gibanja (telo-v-situaciji),¹³ saj se razteguje kulturno določen fizični prostor okrog ženskega telesa. Žensko telo naj bi zavzemalo čim manj prostora, ko gre za telesno težo, gibanje, sedenje, komunikacijo itd. Namerno obvladovanje fizičnega prostora okrog osebe lahko predstavlja transgresijo ženskega obnašanja, kulturno rezerviranega za hegemonično moškost, k ženski kolonizaciji takega obnašanja; k ženskemu prisvajanju (a ne preoblikovanju) moškega fizičnega delovanja (fizičnega obračunavanja v našem primeru). Napadalka uporabi svoje telo instrumentalno, kot orodje, s ciljem škodovati drugi. Odziv napadane ženske, ki mora takoj uporabiti svoje telo kot branik, je zaradi nepripravljenosti sprva le afektiven, reakcijski in zato v podrejenem položaju z možnostjo preobrazbe v enakovreden spopad zaradi relativne izenačitve med fizičnima močema dveh žensk.

Catfight odstopa od modela idealne ženskosti v komunikacijskem in telesnem načinu; komunikacija je agresivna, neposredna, telo je uporabljeno aktivno, instrumentalno. Ali catfight pomeni ženskam osvobajajočo prakso od konvencij idealne ženskosti? Glede na to, da gre za dejanje, naperjeno zoper drugo žensko, se ga s tega vidika lahko opredeli kot znotrajspolno seksistično dejanje, ki v postfeministični¹⁴ družbi reproducira kulturni mit o ženski sovražnosti.¹⁵ Znotrajspolni seksizem v primeru catfighta tako pomeni diskriminacijo znotraj istega spola, ker posedovanje ostalih identitetnih kvalifikatorjev (razred ali socioekonomski habitus, kulturni kapital, barva kože/etnija, starost, spolna usmerjenost, telesna zmožnost) določen ženski položaj ovrednoti boljše (z več družbene moči), a s tem je posamična ženska pozicija premično umeščena v mrežo neenakih relacij moči (npr. belka srednjega razreda zoper belko delavskega

12. Morda je razlog tudi ta, da je kot medijski normativ določena in vzdrževana tradicionalna ženskost. Ostale ženskosti so že s svojo medijsko nevidnostjo ali vnaprejšnjo stigmo dovolj »kaznovane«.

13. Gre za koncept fizičnega telesa, ki deluje znotraj določenega sociokulturnega konteksta, se sooča z materialnimi mejami svojega telesa ter socialnimi in fizičnimi relacijami do danega okolja (Young 2005: 16).

14. O postfeminizmu kot popularnem diskurzu, ki razglaša, da je feminizem postal odveč, več v Faludi (1991), Whelehan (2000), Levy (2005), McRobbie (2009).

15. Mit o ženski sovražnosti, kamor kot dejanje lahko spada tudi catfight, sestoji iz negativnih stereotipov o ženskah kot družbeni skupini ali ženski kot posameznici s strani žensk. Pomeni tudi način ženske samostereotipizacije. Ženska sovražnost je poimenovana tudi lažna zavest, horizontalna sovražnost ali znotrajkupinsko zavračanje (Cowan in Ullman 2006).

razreda, bela lezbijka zoper nebelo heteroseksualko, službeno nadrejena ženska zoper službeno podrejeno žensko itd.). Kompozicijskih ženskih identitet z različno močjo v različnih kontekstih je nešteto.

Opredelevanje catfighta kot mejnega, robnega ali spolno umazanega dejanja lahko v postmodernejši nomenklaturi pomeni tudi queerovsko dejanje; namesto (moderne) izključujoče dihotomije spola (ali – ali) se vpelje diferenca (Derrida v Seidman, 1996), ki prepozna razlike, a v soobstoječem smislu. Tudi queer teorija in praksa sta na robu identitetnih meja, ki pa bolj strateško motita dominantni spolni red ter predstave o spolu in spolnosti, kot to počne catfight. Če se catfight umesti v postmodernejši model spola kot performativnosti po J. Butler, torej da se ženskost in moškost uprizarjata, ponavljata in nimata ontološke gotovosti niti v biološkem spolu, potem tudi catfight razbija zgolj posnetek posnetka, trenutne meje v družbenem konsenzu normalnega in primernega vedenja. Ko catfight posnema ravnanje, ki se v družbi razume kot praksa hegemonične moškosti in moški način reševanja konfliktov (fizična sila, artikuliran govor, neposredno soočanje), hočejo vpletene ženske v catfightu zavzeti moško pozicijo uporabnika znakov namesto pozicije znaka objekta (tj. kulturni mit o ženski kot romantičnem predmetu moškega spora) (Riviere 1929 v Butler 2000: 21). Tako dejanje nosi potencial spolne subverzije le, če je kontekst dejanja subverziven. Ali nove simbolne postmoderne ženskosti, kot so ženski mačo (Levy 2005), falična ženska ali nova mladenka (angl. ladette, McRobbie 2009), tretjevalovsko feministične riot grrrl kot manifestacije pozitivne asertivnosti ženskega sebstva (Walby 2011), girl power kot zmehčana verzija riot grrrls (McRobbie 2005) in ženska moškost¹⁶ (Halberstam 1998), ki bi se jih lahko povežalo s pojavom catfight, zamajajo meje spolnega reda ali pa le okrepijo hegemonično moško kulturo, če se ne odrečejo heteronormativnosti in lastni heteroseksualnosti? Če se prej omenjene nove ženskosti izvajajo kot maškarada spola, a brez zavedanja o uprizarjanju takih ženskosti, potem bi se lahko govorilo o kulturni remaskulinizaciji (hetero)ženskosti, če se opremo na idejo L. Irigaray (v Butler 2000) o zahodnem kulturnem sistemu kot hom(m)oseksualni družbi; ženskost ne le, da bi bila zgolj drugačna, temveč je neobstoječa.

Tudi medijske reprezentacije ženskosti (v našem primeru catfighta) ostajajo trivializirane (Tuchman 1978). Kot bo razvidno kasneje, neka medijska podoba catfighta že obstaja (npr. serija *Dinastija* je postavila vizualne determinante catfighta in žensk, vpletenih v catfight), le da je stereotipizirana in seksualizirana. Ta podoba ni ideološko prazna ali feministična ali ženskam prijazna, saj stremi k poenostavljanju in spektakularnosti pojava.

Če se vrnemo h queerovski paradigmi spola (Seidman 1996), ki zahteva več nedoslednosti, dvoumnosti, prehajanja ter preigravanja spolnih mej, potem se catfight zaradi številnih elementov (istospolne udeleženke, fizični dotiki, silna čustva) lahko znajde na queer poziciji, saj se implicira na lezbištvo, a se ga ne artikulira ali manifestira. Ker se ne ga artikulira, je nenehno prisoten nejasen občutek, da se bo enkrat preseglo

16. Halberstam (1998) jo umešča v kontekst butch lezbištva, ki je bližje tradicionalno maskulinim spolnim kodam, stilu, identiteti, oblačenju, frizuri. Slovenski pejorativni prevod za butch je možača.

heteroseksualne meje; da bo catfight postal dejansko lezbičen, s tem pa moški (kljub moškemu pogledu) nepotreben. Izničenje morebitne ženske (homoerotične) želje tudi na primeru trivialnega catfighta pomeni ohranjanje hegemonične moškosti in načela heteronormativnosti (Rich 1980; Wittig 2000).

5 Je biti »mačka« tudi razlog za catfight?

Na začetku smo omenjali pridobljeni status mačke kot razstavne živali od 19. stoletja naprej; mačko so, tako kot žensko, pričeli negovati in kazati v javnosti kot dekorativno bitje.

Lepota oz. fizični videz predstavlja inherenten del ženske identitete in subjektivitete, ki poleg diskurzivnega odražanja prevladujočih kulturnih vrednot in norm na preseku časa-prostora pomeni predvsem osrednjo točko konstrukcije tradicionalne ženskosti. Naomi Wolf (1992: 20) žensko lepoto definira kot »menjalno valuto med moškimi, kot moško institucionalno moč predpisovanja ženskam, kako izgledati, se obnašati ipd. s ciljem podrejanja enega spola drugemu«. Lepota je legitimizirana kot (nujna) ženska domena, kjer se rezultati dosegajo z delom na ženstvenosti, da je posameznica lahko umeščena v sistem heteronormativnosti.

Če se catfight razume kot mejno dejanje, ki z drugačnim načinom komunikacije in uporabe telesa ne zadosti idealni ženskosti, potem je lepota polje, kjer je ženska tekmovalna sovražnost dovoljena in celo zaželena. Ženska tekmovalnost zaradi videza naj bi bila univerzalna ženska lastnost, prisotna v vsakdanjem življenju žensk, ki je tudi institucionalizirana v obliki lepotnih tekmovanj za ženske vseh starosti (npr. mis sveta, Miss Universe, Miss Hawaiian Tropic ...). A v odobravajočem kulturnem kontekstu ženske tekmovalnosti zaradi videza je postal catfight označen za neciviliziran izvržek (mejno, obrobno, tuje, dejanje Drugih), a civiliziran v smislu seksualizacije žensk v medijskih reprezentacijah in pobjagovljenja (npr. pretepi žensk v blatu kot del zabavne industrije za moške).

Kot že omenjeno, se prva seksualizacija catfighta pojavi že v sami besedi (boj dveh muc), kar neposredno napeljuje na popredmetenje in reduciranje ženske na njen spolni organ. Mačka pomeni seksualno metaforo skoraj v vsakem evropskem¹⁷ jeziku, kar izhaja tudi iz aludirajočih pregovorov, kot je tale: »Če je moški ljubil mačke, bo ljubil tudi ženske« (Darnton 2005: 112). Naveza ženska – mačka znotraj paradigme hegemonične moškosti oboje umešča na stran Drugih, kar naj bi diskurzivno interpretirano izhajalo tudi iz Svetega pisma. Za padeč Človeka (tj. moškega) sta krivi ženska (Eva) in žival (kača), to pa je tudi glavno opravičilo za udomačitev obeh sort, da bosta moškimi v rabo (Adams 2010).

V označevanju družbe kot karnofalocentrične¹⁸ (Derrida v Adams, 2010: 6), kjer naj bi šele pozicija mesojedca moškega povzdignila na mesto subjekta, se kaže še en

17. V francoščini »la chatte«, v nemščini »Muschi«, v angleščini »pussy«, v slovenščini »muca«. Obstaja tudi popevka Janija Kovačiča z naslovom Črna muca, ki aludira na ženski spolni organ.

18. To je mesojedo, falično označeno in razumsko prevladujoče označevanje družbe.

način (prehranjevalne) asimilacije ali simbolne anihilacije vsega, kar je konstituirano kot Drugo (ženske, živali, rastline, vegetarijanci/-ke, vegan/-ke, stari ljudje, otroci, nebela). Kategorija Drugih je tako v (večni?) nevarnosti, da se jih »požre« – simbolno se jim jemlje glas, diskurze, moč, prisotnost v družbi. Zaradi manka v identiteti se Drugega spreobrne v objekt asimilacije, spektakla, zabave ali fantazije (Pickering 2001: 49).

Medijske reprezentacije catfighta, katerega tri izbrane primere bomo preučili kasneje, so fantazijske podobe moškega pogleda¹⁹ in manifestacija prevladujoče definicije, kaj je (prava) seksualnost. Kljub dejstvu, da je seksualnost proizvod nenehnega pogajanja med različnimi družbenimi dejavniki in diskurzi, je moška hegemonična seksualnost (neoliberalno-kapitalistična-bela-srednjerazredna-zahodna-moškosrediščna-heteroseksualna-heteroseksistična, Weeks 2003) ta, ki postavlja standarde, scenarije, vrednote, pojavnosti, pomene in diskurze vsem Drugim. Tako je opredeljena z maskulinim izrazoslovjem (prevlada, osvojitev, moč, dominantnost, aktivnost, obvladovanje Druge(ga), agresija, prikrita sovražnost).

Zato je tudi catfight zaradi uporabe fizične sile dveh žensk in moškega pojmovanja spolnosti upodobljen kot moška fantazija heteroseksualnega odnosa, le da sta vpleteni dve heteroseksualni in lepi ženski (Krystal in Alexis v primeru *Dinastije*, Kelly in Suzie v primeru *Divja igra*).

Zaradi prevladujoče podobe seksa (penis v vagini) je vsako neheteroseksualno dejanje težje kategorizirati, s tem pa ostaja na seksualnem obrobju. Psevdolezbične medijske reprezentacije (Rich 1980) ali lezbični šik (Cottingham 2009), prisotne kot del kulturne pojavnosti catfighta,²⁰ označujejo nadvlado hegemonične heteronormativnosti in predvsem zanikanja ženskih seksualnosti (hetero-/homo-/bi-/queer-/trans-/aseksualno). Ženske seksualnosti so v diskurzih falocentrizma in heteroseksizma, prisotnih v vseh reprezentativnih, akademskih in komunikacijskih sistemih, konstruirane kot dopolnilne moški – kot moška luknja. Ker so ostali deli ženskega telesa, ki so zmožni vznburjenja in užitka (razen vagine), marginalizirani in reducirani na raven vidnega moškega spektakla (npr. prsi, zadnjica) ali pripravljalnega stadija za heteroseksualno penetracijo (Young 2005: 82), je tudi v primeru catfighta izključena možnost ženskega užitka zaradi dotikanja, ki povzroča različne jakosti, lokacije in dimenzije ženskega vznburjenja.

Če se catfight določa znotraj konceptov Drugosti (mejnosti, robnosti, tujosti) tudi na področju seksualnosti, potem catfight kot tuje pomeni tudi umazano; nekaj, kar ni na svojem mestu, zaradi česar se ga zavrača, sramoti in izključuje. Ali catfight zaradi homoerotičnih komponent (podtalnega queerovskega toka) pomeni poleg že omenjenega načenjanja konstrukcije dobre ženskosti tudi subverzivno načenjanje heteroseksualne matrice oz. heteronormativnosti kot vodilnega kulturno-organizacijskega načela? So

19. Moški pogled konstruira podobo ženske kot enodimenzionalne, ki pozira za moško občinstvo in se ga zaveda. Ta podoba je glamurozna, idealizirana in brezčasna, dostopna je kot objekt poželenja (definiran od moških in za moške), ki uživa biti spolni objekt. To je voajerističen pogled; gre za užitek opazovanja od daleč (Tseelon 1995: 68).

20. Medijske vsebine catfightov se diskurzivno spreminjajo, saj so catfighti v seriji *Dinastija*, gledani s pornograficirane in internetno nasičene demokratične perspektive 21. stoletja, videti prav naivni in nedolžni.

medijske reprezentacije catfighta negativne zaradi prisotnega hegemoničnega strahu, da je catfight podtalno lezbičen, da obstaja možnost za ženski užitek brez moških, da so možne alianse med ženskami (žensko prijateljstvo, feminizem, lezbištvo?) brez moških? Če je tako, je catfight medijsko trivializiran tudi zaradi približevanja meji z žensko homoseksualnostjo ne glede na obstoj lezbičnega šika²¹ (Cottingham 2009: 57). Tu se pokaže na prisotnost ambivalentnega heteroseksizma (vzdržnost pozitivnih čustev, pasivno zavračanje – ignoriranje, distanca, cinizem – in racionalizacijo pred-sodkov o spolu in seksualnosti, Ule v Leskošek 2005: 23) Catfight pomeni odklon od konstrukcije tradicionalne ženskosti tudi na ravni seksualnosti, z nevidnimi -izmi pa se vzdržuje navidezna enakost med ljudmi, s čimer so (hetero)seksistične medijske podobe catfighta spregledane.

6 Študije primerov v popularni kulturi: *Dinastija, Seinfeld in Divja igra*

V medijski in javni zavesti obstaja podoba catfighta, pomensko označenega kot neko dejanje (v tem primeru dveh žensk v fizičnem sporu) z neko konotacijo (v primeru catfighta je ta negativna: poveličevanje, zaničevanje, ohranjanje dejanja na medijsko-družbenem obrobju, omejena ali negativna javna podoba, nemoč govoriti zase ...). Različni tipi medijev, ne le množični, tudi novi – mikro-, niche-, nano-, internet (Pajnik in Downing 2008) – služijo kot mesto kroženja pomenov, ki se tudi v primeru catfighta spreminjajo, a na slabše.²² Morebitna desenzibilizacija medijskega prikazovanja spolno problematičnih pojavov (kot je catfight) bi se lahko pripisovala tudi postmodernemu samoreferiranju znakov (Baudrillard 1983 v Lindsey 2005: 348), ki naj ne bi več od-sevali nikakršne družbene realnosti, relacij ali neenakosti.

Medijske reprezentacije catfighta so posledica dominantne (tj. hegemonično moške) ideologije, saj je (kot bomo videli kasneje v študijah primera) prisoten neke vrste diferenciacijski diskurz (Matouschek in dr. 1995 v Erjavec in dr. 2000: 10), ki omogoča negativno prezentacijo Drugih, ker ne posedujejo materialnih in simboličnih virov za vzpostavitev lastnega diskurza. Kot osrednji kazalec pri reprezentaciji Drugih (v našem primeru catfighta), ki s stereotipizacijo, personalizacijo in poenostavljanjem raznolikost družbene realnosti reducirajo na »nas« in »njih«, nastopa kategorija normalnosti. »Mi-diskurz« (Erjavec in dr. 2000) povzdigne nekatere socialne skupine v privilegirani položaj, druge pa izloči in posledično marginalizira.

Vsaka podoba catfighta, prisotna v vodilnih medijih, je evalvacija stanja glede na prevladujoče diskurze nosilcev moči, razpršene med politiko, lastništvom medijev,

21. Lezbični šik je kulturno viden pojav v medijskih reprezentacijah, ki prikazuje lezbištvo skozi pobjavljene (trženje lezbištva zavoljo moškega voajerizma) in heteroseksualizacijo lezbištva (lezbični poljub obstaja le zaradi moškega seksualnega vzburjenja). Podobe lezbištva so simulirane podobe z »lezbijkami«, upodobljenimi kot moška hetero fantazija – lepe, prsate, svetlolase, mlade, voljne, neme.

22. Če se v brskalnik Google vpišejo besede 'catfight', 'photos', 'hot', nas rezultati napotijo tudi na pornografske strani, ki prikazujejo gole ženske pri pretepu/seksu (15. 3. 2013).

trenutnim družbeno-ekonomskim stanjem in prevladujočimi kulturnimi normami. Resda vedno obstaja možnost kritične misli (»preobrazba medijskih sporočil je v nenehnem procesu interpretacije, komentarjev, kritike s strani aktivne publike, stalno se oblikujejo in preoblikujejo naši rezervoarji vednosti«, Thompson v Giddens in dr. 2006: 604) tudi znotraj množičnih reprezentacij catfighta, pa tudi navzočnost novih medijev (predvsem internet) omogoča potencialno demokratičnost glede produkcije vsebin. Ni pa nujno, da bodo demokratične producirane vsebine demokratične tudi glede same vsebine, saj je npr. preizpraševanje spolne ideologije na internetu bolj ali manj prisotno le na mestih,²³ ki se izključno ukvarjajo s spolom, druge pa spol ostaja neviden.

Za analizo catfighta v popularni kulturi so izbrani trije catfighti, prisotni v najbolj popularnih televizijskih serijah (*Dinastija*, *Seinfeld*) in filmih (*Divja igra*), ki so vsak na svoj način izpostavili glavne elemente catfighta: (hetero)seksualizacija, lepe ženske v ravsu, konstrukcija tradicionalne ženskosti, omalovaževanje (trivializacija) pojava. Catfight iz serije *Dinastija* je napravil ta pojav inteligibilen – nadel mu je obraz (dve heteroseksualni lepotici, ki se v nedogled in brez razloga ravsata) in mu dal pomen (ženska zadeva), v seriji *Seinfeld* se je ubesedilo zdravorazumsko pojmovanje catfighta kot lezbične predigre, film *Divja igra* pa je poleg voajersko-seksualne scene catfighta izpostavil znotrajspolno hierarhijo na temelju socioekonomskega habitusa.

Serija *Dinastija* (ZDA, 1981–1989) je uvedla vizualno-hermenevtični kod catfighta: dve lepi heteroseksualki (»mački«), ki se v hipu zravsata iz razlogov, jasnim le njima (kot je običajno med mačkami, gledano s človeške perspektive). Catfighti med glavnima ženskima protagonistkama, Alexis (Joan Collins) in Krystal (Linda Evans), so postali skorajda zaščitni znak serije. *Dinastija* je serija, ki je bila popularna tudi pri nas, pomeni pa atipično soap opero (žajfница ali televizijska nanizanka): njena produkcija je bila filmska in razkošna (npr. vizualna privlačnost lokacij, kostumov, svetovnih prestolnic, ogromnih hiš, luksuznih avtomobilov, zdravih, lepih in belopoltnih ljudi prave starosti), pomembno vlogo pa so imele tudi moške teme (poslovno življenje), če je za soap opero kot ženski žanr značilno osredotočenje na ženske teme: medčloveške odnose, dom, družina, vsakdanje življenje (Ang 2001).

Enotnost soap opere ustvarja skupnost, v kateri živijo, družinska identiteta (tj. konstruiranje identitet okrog klana Carrington) pa je osrednja točka ustvarjanja medsebojnih odnosov, ki so posledica tradicionalno določenih pozicij v družinski hierarhiji. Vsaka član/vsaka članica družine ali zaposlena oseba pri družini ali podjetju, ki ga vodijo, je postavljen/-a v pripisano in stereotipno spolno ter socialno vlogo brez možnosti preseganja svojega položaja. Družina je osrednji standard, okrog katerega se pletejo tudi razmerja moči. Kot patriarh je konstruiran Blake Carrington, ki posebej hegemonično moškost (poslovna uspešnost, heteroseksualnost, moralni čut, kazanje moškimi primernih čustev, družinski človek), v dialektični odnos pa sta postavljeni Alexis (bivša žena B. Carringtona) in Krystal (zdajšnja žena B. Carringtona). Krystal

23. Na medmrežju obstajajo številni feministični, queer in LGBT-portali, FB-strani, blogi in videoblogi, ki postmoderno kombinirajo spol, umetnost, kreativno izraznost, kritično misel ...

predstavlja stereotip dobre žen(sk)e: submisivne, uslužne, brezposelne po lastni izbiri (a izobražene) in do moža nekonfliktne; žene, ki svojemu možu Blaku ne oporeka (ker mu nima česa – Blake je utelešenje modrosti in dobrote), njena vizualna pojavnost (svetli lasje, spodobna oblačila, mirno obnašanje, mehak ton govora) pa predstavljajo ideal tradicionalne ženskosti: »'angel doma' – razspoljeno, deseksualizirano, nedolžno, pasivno in odvisno bitje, katerega glavna dolžnost je, da ohranja vrednote obstoječe (patriarhalne) družbe« (Jogan 1991: 19). In Krystal v seriji ohranja moškostredni spolni red, kjer je ženska vloga obrobna glede na moško vlogo kot osrednjo.

Alexis pa s temnimi lasmi, močno naličenim obrazom in jasnimi (včasih tudi vresčečim) glasom predstavlja simbol slabe ženske: neukrotljive, manipulativne, gospodovalne, seksualne, podjetne. Je »junakinja, ki jo smemo iskreno sovražiti: sprijena ženska, negativna podoba gledalkinega jaza, ki je zmožna transformirati tradicionalno žensko šibkost v vire svoje moči« (Modleski 2001: 209). Obe predstavljata klasično dihotomijo ženskosti, a utelešeno v dveh ženskah: devica/mati/dobra in kurba/karieristka/slaba. Iz konstrukcije prve je izločeno vse, kar sodi v konstrukcijo druge. Ker je ženskost v *Dinastiji* tako skrajno polarizirana (dobro – slabo), lahko catfight pomeni rob ali mejo, kjer ti dve konstrukciji trčita iz več razlogov. Prvi je ta, da so soap opere nagnjene k senzacionalizmu, in prav konflikti (tudi catfight v našem primeru) tvorijo temelj dramatičnega razvoja pripovedi, saj je komunikacija med liki redkokdaj odkrita in poštena (Ang 2001: 129). Catfight na neki način omogoči izstop iz civilizirane komunikacije (tj. čustvene kultiviranosti in discipline), značilne za tradicionalno ženskost (kamor akterki sodita) v bolj rudimentarno komunikacijo: neposredno, fizično, hipno katarzično. Ampak gre za trenutno dejanje, ki ne spremeni toka zgodbe v seriji ali, širše gledano, družbenega reda. Podobno kot na začetku omenjena balijska praksa cockfight, ki ne spremeni reda in služi kot čustveni ventil, je sama naracija soap opere nastavljena na nerazrešitev ali zadrževanje razrešitve problema, s tem pa tudi catfight ničesar ne reši. Liki so tako ujeti v večni konfliktni sedanosti (Modleski 2001: 131), saj soap opera kot ženski žanr predstavlja osrednje stanje ženskega življenja – čakanje. Soap opere konstituirajo gledalko kot dobro žensko, pozicijo, kjer so slaba čustva (jeza, bes, ujetost v vloge žene/matere/lepotice/gospodinje) izključena ali vsaj niso dobrodošla. Lik slabe ženske (Alexis) in dejanje catfight pa nudita ventil za žensko jezo ali vsaj pošteno konfrontacijo, če so konflikti v soap operi nerešljivi, ker so izmuzljivi (prevare, polresnice, manipulacije, izmikanje itd). Tudi epizodičnost soap opere ustvarja občutek neskončnosti (brezmejnosti, nereda), kajti za razliko od klasične moške filmske pripovedi, ki z maksimalno akcijo in minimalnim dialogom pospešuje svojo pot k ponovni vzpostavitvi reda (Modleski 2001: 225), se ta red razen v času trajanja catfighta nikoli ne zgodi. Ženski (mikro)red, ki bi se lahko vzpostavil prek catfighta za reševanje nedorečenih, izmuzljivih, polresničnih situacij v soap operi, pa dejansko pomeni le izbruh nabrane čustvene energije, ki ne razreši ničesar – stvari ostanejo take, kot so bile na začetku. Z vidika prej omenjene moške filmske naracije (veliko akcije in malo dialoga) lahko catfight pomeni žensko željo po moškem reševanju težav, a reda, ki ne bi bil moški, ne morejo vzpostaviti. Ker ničesar ne rešijo, se lahko catfighti v *Dinastiji* nenehno vrstijo.

Obstajata dva antološka primera catfighta v *Dinastiji*. Prvi²⁴ se dogaja v delovnem studiu Alexis, ki ga obišče Krystal zaradi težave s svojo broško. Broška kot del okraševalne ženske identitete v potrošni kulturi ima za Krystal čustveno vrednost, Alexis pa jo vrednoti pragmatično, instrumentalno, moško. Sam zaplet, ki privede do catfighta, je nejasen, kot je značilno za soap opere: gre za catfight zaradi catfighta samega. Načeloma ga sproži Alexisina opazka o njeni preteklosti z Blakom, zaradi česar Krystal pobesni. Kot že omenjeno, je odnos med Krystal in Alexis strukturiran okrog Blaka, med njima obstaja neki ne-odnos, kar izhaja iz hegemonično maskuline predstave o žen(sk)ah kot perifernih objektih, nezmožnih stika (tj. komunikacije, sodelovanja, zaveznitva), od koder izhaja posplošena predstava o borbi dveh žensk za enega moškega. Simbolno pojmovanje borbe dveh žensk za enega moškega pomeni tudi potrditev in ohranjanje ideologije heteroseksualne matrice ali prisilne heteroseksualnosti, ki ženskam nudi dostop do (omejenih) privilegijev družbene in politične moči le prek moškega. Tudi izjava ob koncu catfighta, ki jo Krystal zabrusi Alexis – »Odhajam domov, k svojemu možu. Kaj imaš pa ti?« – odseva tradicionalno pojmovanje o pravem ali resničnem mestu ženske. Dom in družina tako predstavljata manko v življenju slabe ženske. Kljub dejstvu, da je Alexis bivša žena in mati štirih otrok, se poraja vprašanje, ali ni ločitev od Blaka kot posledica njene nezvestobe (še en element slabe ženskosti) le izhod iz patriarhalnosti, ki jo simbolno uteleša Blake.

Soap opere pomenijo popačenje prevladujoče družbene realnosti, a diskurzi te iste realnosti so vseeno aktivno prisotni (spolna dihotomija, heteroseksualnost, okus srednjega razreda, družinske vrednote, materinstvo kot nagrajavana ženska vloga), a nanje nenehno prežijo subverzivni tokovi v podobi negativk, strasti, prešuštva. Ta čutno-čustvena razpoka v heteronormativnem sistemu omogoča gledalkam vsaj preizpraševanje (vsiljene) paradigme tradicionalnih ženskih vrednot.

Catfight,²⁵ ki se zgodi v ribniku med Alexis in Krystal, razdre Blake kot simbol modrosti (starejši je od obeh žensk), avtoritete (okara ju kot dve poredni šolarki) ali hegemone moškosti (prevlada razuma nad čustvi). Kljub dejstvu, da je on določen in prikazan kot razlog njunih catfightov, se ne vpleta v njun odnos in ohranja distanco do njunega prepiranja, saj so catfighti pač podvrženi taktiki utišanja, omalovaževanja ali poroga s strani nevpnetih oseb. Če se triadni odnos Alexis–Blake–Krystal presoja z vidika tradicionalne zakonske zveze, se lahko catfight pojmuje tudi kot subverzivno impliciranje na poliamorični partnerski model in odklon od konvencionalno diadnega partnerstva. Poliamorija (nekoč poimenovana odgovorna nemonogamija) pomeni »prakso, stanje ali zmožnost imeti več kot eno seksualno ali romantično ljubezensko razmerje ob istem času z vednostjo in privoljenjem vseh vpletenih oseb« (Aviram v Galupo 2009: 126). Ne gre za pretekle oblike skupinskih zakonskih zvez (poliandrija in poliginija), ki so izhajale iz paternalistične oz. patriarhalne paradigme glede ustroja, pravic in dolžnosti takih družin, saj so odnosi med osebami v poliamoričnih formacijah

24. Vir: <http://www.youtube.com/watch?v=f5pyrQXOvrY> (8.10. 2013).

25. Vir: <http://www.youtube.com/watch?v=PfVYaK7VFOY> (1. 3. 2013).

stvar dogovora,²⁶ kompromisov, komunikacije. Catfight tako lahko predstavlja ne-uspešno komunikacijo, kratki stik, nenehne poskuse za prestrukturiranje njihove bivše–zdajšnje partnerske zveze.

Serija *Seinfeld* (ZDA, 1989–1998) je ameriška televizijska situacijska komedija (angl. sitcom), tipično postmoderna: nihilistična (šlo naj bi za serijo o niču, o banalnosti nepomembnih vsakdanjih opravkov), atipično družinska (gre za štiri protagoniste, ki niso v krvnem sorodu, a so v družini-po-izbiri podobnem odnosu)²⁷ in skrajno verbalna, s čimer se ruši tradicionalno družbenospolno prepričanje o moški redkobesednosti, saj je igralska zasedba $\frac{3}{4}$ moška (Jerry, George in Kramer). Nenehni tok govorjenja, prisoten v tej seriji, je bolj tipičen za ženski televizijski žanr, kot je soap opera (maksimalni govor – minimalna akcija, Modleski 2001), kjer se red nikoli ne vzpostavi. Tudi v (moški) seriji *Seinfeld* se red nikoli ne vzpostavi (v postmoderni morda reda ni več), saj se nenehno pojavljajo nove vsakdanje težave, potrebne ubesedovanja, s čimer se odstopa od konvencij žanra tudi na podlagi spola.

V epizodi *Summer of George*²⁸ je ena izmed zgodb tudi morebitni catfight med Elaine in njeno sodelavko, ki se dogaja v pisarniškem okolju. V katerikoli drugi humoristični seriji bi se možnost catfighta poudarila z zvokom mačjega pretepa, a ker je *Seinfeld* postmoderna serija, kjer se govori o govorjenju, zvok mačjega pretepa izostane (kar je možno pripisati tudi izginjanju afekta, Jameson 1992). Elaine že v naslednjem kadru svoji fantovski družini (Jerryju in Kramerju) razlaga o težavi, ki jo ima s sodelavko. Odziv moških prijateljev je za Elaine nepričakovan, saj sta namesto pričakovanega ogorčenja izrazila le odobravalno zanimanje nad Elainino situacijo. Ko Elaine vpraša Jerryja, od kod to moško navdušenje nad catfightom, je odgovor naslednji: »Ker moški vedno upajo, da se bosta ženski pričeli poljubljati ...«

Elaine je predstavnica bele, izobražene heteroženskosti, ki v postfeministični maniri prijateljuje z moškimi (z ženskami ne, saj bi bila sicer lahko feministka, kar v postmoderni naraciji tako ne obstaja več, v postfeministični pa ni več potrebno, ker je enakost dosežena). A kljub postmoderni odsotnosti spolne samorefleksivnosti ali celo spolne slepote se prav v primeru morebitnega catfighta izkaže, da je Elaine ženska s svojimi ženskimi težavami, ki pa jih je že zaradi $\frac{3}{4}$ moške perspektive v seriji najlažje heteroseksualizirati v spektakel za moške. Debata o catfightu med Elaine in dvema moškima je tako končana (a ni rešena), saj v postmoderni družbi nima nič več efekta (ali afekta).

26. Pravno urejevanje poliamoričnih zvez ne obstaja in se ga tudi ne bo urejalo, dokler bo kot zakonsko-družinski imperativ obstajala diadna in monoseksualna zakonska zveza ali njej podobna institucija. Podobno stališče zavzema tudi queerovska teorija, ki meni, da je legalizacija istospolnih porok zgolj način normalizacije in umeščanje v institucijo, temelječo na patriarhalni heteroseksualni matrici.

27. Družina po izbiri je queerovski termin, ki redefinira pomen družine, saj se družinski odnosi in vrednote, povezane s tem (podpora, naklonjenost, ljubezen, spoštovanje, sprejemanje), prenesejo ali razširijo na prijateljske vezi. Izbrani prijatelj/-ce so nova družina. V primeru te serije gre za načeloma samske heteroseksualne akterje s presledki kratke serijske monogamije.

28. Vir: <http://www.youtube.com/watch?v=4wrL9z3Kvww> (15. 12. 2012).

Film *Wild Things* (*Divja igra*, 1998, rež.: John McNaughton) je erotični triler z več preobrati in zapleti, kot je običajno za ta filmski žanr. Catfight²⁹ se zgodi med srednješolkama Kelly Van Ryan (Denise Richards) in Suzie Toller (Neve Campbell), ki že v svoji telesni pojavnosti pomenita moško fantazijo, prisotno v imaginariju mehke pornografije. Gre za mladi lepotici čvrstih teles: ena nosi obleke, ki spominjajo na srednješolsko uniformo, druga predstavlja uporniško (potemtakem tudi seksualno osvobojeno) najstnico. Motiv srednješolk in morebitnega lezbištva (kar v tem filmu predstavlja prav catfight) je v filmski industriji prisoten od nemškega filma *Mädchen in Uniform* (1931, rež.: Leontine Sagan), ki sicer bolj subverzivno (ali queerovsko) obravnava žensko homosocialno okolje (dekleta v internatu), morebitno homoerotiko ter odnos med učenkami in učiteljico. Sčasoma se je filmski motiv homoerotičnih srednješolk pornograficiral,³⁰ prav tako diskurz o tem, kaj je erotično, seksualno, pornografsko.

Catfight v filmu *Divja igra* je prikazan klišejsko, kot maskulino-voajeristični spektakel, ki se prične s pretepom med dekletoma v bazenu in konča s seksom v bazenu. Gledalec (gledalka?) ni edini voajer, ki uživa pri gledanju; s kamero ju naskrivaj snema tudi detektiv (K. Bacon), ki potrebuje vizualno gradivo za preiskovanje primera o izmišljenem spolnem nadlegovanju³¹ učitelja S. Lombarda (M. Dillon) nad učenko Kelly. Estetizacija in seksualizacija catfighta kot lezbičnega šika vzpostavi tudi klasično lezbično (pris)podobo v javni zavesti o lezbičnem paru – butch/femme odnos, ki se v grobem lahko preslika v maškarado heteroseksualnega odnosa. Suzie kot vizualna pripadnica gotske subkulture klonira grunge videz 1990-ih (škornji Doc Martens, vojaške hlače, razmršeni lasje, močna ličila), ki je pa že izgubil subkulturno modno konotacijo in pridobil spolni butch predznak. Njena ženska moškost (in s tem aludirajoče lezbištvo) se hoče potrditi tudi v prizoru, ko sama popravlja svoj avto (torej je umazana). Kelly je določena kot femme zaradi dolgih las, modnih oblačil, ki spominjajo na srednješolko (krila, bluže, nizki športni copati), neopaznih ličil itd., ki konstituirajo tako heteroženskost kot tudi femme lezbištvo. Ker catfight pomeni tudi fizični dotik med ženskami, je dotik v maskulini koncepciji (hetero)seksualnosti lahko upodobljen le kot sovražen, nikoli kot ljubeč ali erotičen, s čimer je vsako žensko dotikanje kljub konotaciji lezbičnega šika dojeta kot nevarno (moškemu) redu in s tem podvrženo heteroseksizmu. Če se še enkrat opremo na koncept umazanije po M. Douglas (2010), telesne odprtine (točke vstopa) in telesne površine (kraj stika) predstavljajo možnosti za vstop tujega ali umazanega, zato jih je treba strogo nadzorovati. Potemtakem catfight, konstruiran kot sovražni ženski dotik (telo kot kraj stika), pomeni vstop tujega, tj. neheteroseksualnega.

Catfight se (moško) gleda, ko se Druge dotikajo. Kljub temu se poraja vprašanje, zakaj ne more obstajati užitek tudi pri tršem dotiku dveh žensk, saj se lezbični seks v prevladujočem diskurzu seksualnosti še vedno pojmuje za nezrelega, tudi asekualnega

29. Vir: <http://www.youtube.com/watch?v=pHgXvMota3c> (8.10. 2013).

30. Npr. nemški mekopornografski film *Schulmädchen-Report: Was Eltern nicht für möglich halten* (1970, r.: Ernst Hofbauer), ki na svoj način uporabi temo srednješolskega lezbištva.

31. O spolnem nadlegovanju kot ženskem manipulativnem orozju, ki uničuje moške, kdaj drugič. Zaenkrat le, da gre za mizogino upodabljanje, kaj sploh spolno nasilje je.

(romantičnega).³² Pod vplivom queer teorije in aktivizma naj bi pozicijo pravega lezbičnega seksa zavzel seks z elementi gej porno subkulture (BDSM,³³ dildo,³⁴ tudi škarjenje,³⁵ Jackson in Scott 1996). To se lahko razume kot še ena maskulinizacija in diskreditacija vsega ženskega/ženstvenega, če ostajamo pri stališču družbenega spola kot fiksnega, po drugi strani pa se catfight lahko kljub trdim dotikom razume tudi kot simbolno-subverzivno pojmovanje lezbičnega seksa.

Drugi vidik catfighta med Kelly in Suzie se tiče označevalcev socioekonomskega položaja.

Kelly je priljubljena, razredno arogantna lepotica iz višjega srednjega razreda, Suzie je lumpenproletarska (beli izmeček«)³⁶ in gotska outsiderka, polna besa nad svojo socialno (s tem pa posledično tudi ekonomsko in simbolno) deprivilegiranostjo. Družbenoekonomska stratifikacija in segregacija je v ameriških srednjih šolah zaradi vpliva prevladujoče kulture ameriških sanj (podjetništvo, zvezdnitvo in neoliberalizem na splošno) še bolj očitna. Znotraj mikrodružbene celice, kot je srednja šola, tako hegemonično pozicijo zavzema queen bee ali čebela matica – bela heteroseksualka srednjega sloja (Chesney-Lind in dr. v Harris 2004: 48), ki svoje privilegije uporablja za izkazovanje moči in ustvarjanje svojega reda. Kot čebela matica je obkrožena s čebelami delavkami, ki socioekonomsko in vizualno spadajo v njeno območje delovanja ali ustvarjanja reda (kdo je popularen, kdo ni), a nimajo pravice vladanja. Čebela matica je nova podoba slabega dekleta, ki uporablja prej omenjeno odnosno agresivnost za reguliranje svojega mikrookolja, a se ji zaradi pozicije moči ni možno upreti ali jo javno označiti kot slabo. Vse, kar odstopa ali socioekonomsko ne more pripadati takemu modelu dekliskosti, se označi za marginalno in s tem slabo. Suzie je diskurzivno določena kot slaba, ker je revna.

Neenak odnos moči, temelječ na njenem socioekonomskem habitusu deklet (Kelly in Suzie), se izpostavi tudi pri catfightu. Če je Kelly znotraj lezbičnega diskurza lahko označena kot femme lezbijka, s tem pa ovrednotena slabšalno, soodvisno in podrejeno glede na butch identiteto, pa kot predstavnica višjega srednjega razreda svoj položaj spet okrepi. Pri fizičnem obračunavanju v bazenu namreč premaga socialno nižjo Suzie (določeno kot butch) in si jo kasneje tudi seksualno vzame. Na ta način Kelly zavzame tradicionalno moško pozicijo seksualnega osvajačca zgolj zaradi pripadnosti določenemu družbenemu sloju. Morda Kelly zlomi konstrukcijo ideala tradicionalne ženskosti, ko namesto odnose agresivnosti uporabi fizično silo (tj. ko prične catfight) in vedenjsko-vizualni kod morebitne femme lezbijke, a njen socioekonomski habitus jo postavi v nadrejeni položaj moči. Njen višji razred, kot je to običajno v kapitalistični

32. Primer aseksualnega lezbištva predstavlja sociokohabitativna formacija, poimenovana Bostonski zakon. Gre za žensko kohabitacijo z močno emocionalno, a brez seksualne intimnosti (Brown v Kimmel in dr. 2004: 172). Okolica ju lahko dojema kot lezbični par, sami se lahko identificirata kot lezbični par ali pa tudi ne.

33. Vir: http://en.wikipedia.org/wiki/Bondage_%28BDSM%29 (1. 3. 2013).

34. Vir: <http://en.wikipedia.org/wiki/Dildo> (1. 3. 2013).

35. Vir: <http://en.wikipedia.org/wiki/Tribadism> (1. 3. 2013).

36. Vir: http://en.wikipedia.org/wiki/White_trash (1. 3. 2013).

paradigmi, izkoristi nižjega. Le da je konec filma drugačen. Suzie, za katero se izkaže, da je neverjetno bistra, na koncu pobere ves denar (nekaj milijonov dolarjev), s tem pa se emancipira od osi razreda in spola (v zadnjem filmskem kadru se vozi sama na razkošni jahti).

7 Zaključek

Catfight ali ženski ravs kot specifično medžensko dejanje, ki verbalnemu konfliktu doda dimenzijo fizičnega obračunavanja, je v množični zavesti resda postal inteligibilen skozi medijske reprezentacije televizijskih serij in filmov, kot je npr. serija *Dinastija*, a povezovanje žensk z mačkami je posledica kulturnega prenosa in reproduciranja takih (pris)podob skozi človeško zgodovino. Sam izraz aludira na ženske kot animalična (torej ne-človeška) bitja, ki pa se v sistemu vsega, kar ni kulturno-normativni model hegemonične moškosti, kot načela konfiguriranja družbene realnosti, temelječe na vrednotah univerzalnosti, avtoritete, moči, heteroseksualnosti in plačanega dela, umesti na položaj Drugega. Kategorijo Drugega v debeauvoirski maniri tako poleg žensk tvorijo tudi živali – mačke.

Catfight kot znotrajspolni pojav najprej izpodbija konstrukcijo tradicionalne ženskosti, komplementarne hegemonični moškosti, ki naj ne bi vsebovala neposredne (skorajda agresivne) komunikacije in aktivne uporabe telesa (živo telo, Young 2005). Taki elementi v sistemu spolne dihotomije prej sodijo v kategorijo moškosti, ki se skuša nenehno vzpostavljati kot čista (kar je moško, ni žensko in obratno). Na ta način catfight pomeni spolno umazanijo, saj se nahaja na nepravem mestu ideološko in idealno konstituiranega spolnega sistema: prečka meje spola, zadržuje se na robu konstrukcij spola, je tuje, mejno, čudno (queer) dejanje. Za vse, kar se koncipira kot tuje (Drugo, umazano, čudno, queer), pa v antropološkem diskurzu, ki se ga da aplicirati tudi na sodobnega medijskega, obstajata strategiji izgona ali asimilacije. Catfight je v medijski kulturi udomačen na način trivializacije in seksualizacije – odvzame se mu pomembnost in pripíše pomen, ki služi obstoječim diskurzom vladajočega (moškega) reda. Vizualni kod catfighta, ki ga je vpeljala prav serija *Dinastija* (dve heteroseksualni lepotici, ki se kot »muci« ravsata), pomeni po eni strani depolitizacijo ženske jeze in po drugi prisotnost lezbičnega šika, ki pomeni zgolj heteroseksualizacijo maskuline fantazije lezbištva.

Njegova mejnost ali rob, kjer trčijo konstrukcije spola, ga lahko umesti tudi na queer pozicijo iz dveh razlogov. Prvi je konstituiranje spola kot performativnega (Butler 2001), s čimer se mu odvzame kakršnakoli esenca, na ta način pa catfight pomeni zgolj posnetek posnetka spolnega vedenja. Drugi je v očitni izključitvi morebitnega medženskega užitka pri catfightu, saj se ga ne dojema v imaginariju ženskih seksualnosti, kjer je vzburjenje razpršeno po telesu, seksualne prakse manj zamejene in bolj igrive. A ker je lezbična konotacija vselej prisotna (queerovski podtok), morajo biti manifestacije catfighta zreducirane na vizualni vidik – dve lepotici, ki sta v nadzorovani interakciji brez čutilnih zaznav. Nenehni občutek, da se bo catfight dejansko razvil v lezbično ljubljenje, ga dela nevarnega, saj v tem primeru moški kljub svojemu pogledu postane nepomemben. Če je tako, je medijska trivializacija in seksualizacija catfighta

namenjena odpravi morebitne lezbičnosti, četudi jo na prvi pogled spodbuja, s tem pa reprezentacije catfighta postanejo tudi heteroseksistične.

Študije primerov (*Dinastija*, *Seinfeld*, *Divja igra*) predstavljajo inteligibilnost medijskih reprezentacij catfighta, ki izpostavljajo osnovne označevalce tega pojava: animalizacija ženskosti in umeščanje dejanja na raven Drugega, dekonstrukcija kategorij spola na ravni komunikacijskih in čustvenih modelov ter telesa, seksualizacija dejanja, heteroseksualnost kot osrednje načelo konfiguriranja realnosti, ki izloči vse neheteroseksualno.

Glede na nove družbene razmere (neoliberalna logika, potrošništvo, novi mediji)³⁷ in nove tehnologije komuniciranja (pametni telefoni, internet, socialna omrežja), kjer sta po novem poziciji producenta vsebin in publike sinhroni, postajajo podobe catfighta vse bolj množične, pravno neurejene tudi z vidika zasebnosti posameznika/-ce (vsak/-a lahko v trenutku nepazljivosti postane del internetnega meme)³⁸ in pornograficirane ali celo pornografske.

Razlogi za novo pornografikacijo žensk lahko tičijo v vse večji prisotnosti žensk na bolj vplivnih položajih družbeno-politične moči (feministično rušenje konstrukcije o ženski vlogi) in večji vlogi LGBTQIA gibanj (rušenje konstrukcije o heteroseksualnosti kot edinem principu konfiguriranja družbe), zato je potreba po devalorizaciji žensk na način poudarjanja njihove telesnosti (naj gre za videz, seksualizacijo ali spolno orientacijo) očitno simbolno-mehko nasilje še vedno obstoječega moškega reda.

Literatura

- Adams, Carol J. (2010): *Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York: Continuum International Publishing Group Inc.
- Aesopus (2010): *82 Ezopovih basni*. Šmarješke toplice: Stella.
- Alger, Janet M., in Alger, Steven F. (2011): *Cat Culture: The Social World of a Cat Shelter*. Philadelphia: Temple University Press.
- Ang, Ien (2001): Dallas in melodramatična domišljija. V Ksenija H. Vidmar (ur.): *Ženski žanri: Spol in množično občinstvo v sodobni kulturi*: 105–142. Ljubljana: ISH.
- Aviram, Hedar (2009): Make Love, Not Law: Perceptions of the Marriage Equality Struggle Among Polyamorous Activists. V Galupo, M. Paz (ur.): *Bisexuality and Same-Sex Marriage*: 121–138. New York: Routledge.
- Bauman, Zygmunt (2002): *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba*/cf.
- de Beauvoir, Simone (1999): *Drugi spol*. Ljubljana: Delta.
- Burkitt, Ian (1999): *Bodies of Thought: Embodiment, Identity & Modernity*. London: Sage Publications.

37. V prihodnje bi bile morda potrebne analize reprezentacij v nemnožičnih medijih in na internetu, npr. na socialnih omrežjih (Facebook).

38. Izraz meme, ki ga je leta 1976 vpeljal biolog Richard Dawkins v svoji knjigi *Sebični gen*, pomeni idejo, obnašanje, stil, ki se razširi med ljudmi znotraj kulture npr. določene besede (ful, kul), moda. V sodobnem času so najpopularnejše in najhitreje internetne »meme« npr. LOLcats, Trololo, Evrem Jevkić – Kuća Poso. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Internet_memes (1.3. 2013).

- Butler, Judith (2000): Lacan, Riviere in strategije maškarade. *Delta*, 6 (1–2): 11–28.
- Chesney-Lind, Meda, in Irwin, Katherine (2004): From Badness to Meanness: Popular Constructions of Contemporary Girlhood. V Harris, Anita (ur): *All About the Girl: Culture, Power and Identity*: 45–56. New York: Routledge.
- Connell, Raewyn (2012): *Moškosti*. Ljubljana: Krtina.
- Cottingham, Laura (2009): *Lezbijke smo tako šik ...* Ljubljana: ŠKUC.
- Cowan, Gloria, in Ullman, B. Jodie (2006): Ingroup Rejection among Women: The Role of Personal Inadequacy. *Psychology of Women Quarterly*, 2006 (30): 399–409.
- Darnton, Robert (2005): Veliki pokol mačk in druge epizode iz francoske kulturne zgodovine. Ljubljana: *Studia Humanitatis*.
- Douglas, Mary (2010): Čisto in nevarno: analiza konceptov nečistosti in tabuja. Ljubljana: Študentska založba.
- Erjavec, Karmen, in dr. (2000): Mi o Romih: diskriminatorški diskurz v medijih v Sloveniji. Ljubljana: Open Society Institute.
- Geertz, Clifford (1973): Geertz, Clifford (1973): *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Giddens, Anthony, in Griffiths, Simon (2006): *Sociology*. Cambridge: Polity.
- Halberstam, Judith (1998): *Female Masculinity*. Durham and London: Duke University Press.
- Jackson, Stevi, in Scott, Sue (1996): *Feminism and Sexuality*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jameson, Frederic (1992): *Postmodernizem*. Ljubljana: Analecta.
- Jogan, Maca (1991): *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: FSPN.
- Kimmel, Michael S., in Plante, Rebecca (2004): *Sexualities: Identities, Behaviors, and Society*. New York: Oxford University Press.
- Levy, Ariel (2005): *Female Chauvinist Pigs: Women and the Rise of Raunch Culture*. New York: Free Press.
- Lindsey, Linda L. (2005): *Gender Roles: a Sociological Perspective*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
- Marshall, Barbara L., in Witz, Anne (2004): *Engendering the Social: Feminist Encounters with Sociological Theory*. Berkshire: Open University Press.
- McRobbie, Angela (2005): *Postmodernism and Popular Culture*. London: Routledge.
- (2009): *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*. London: Sage Publications.
- Modleski, Tania (2001): Iskanje jutrišnjega v soap operah današnjega dne. V Ksenija H. Vidmar (ur.): *Ženski žanri: Spol in množično občinstvo v sodobni kulturi*: 195–229. Ljubljana: ISH.
- Pajnik, Mojca, in Downing John (2008): *Alternative Media and the Politics of Resistance: Perspectives and Challenges*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pickering, Michael (2001): *Stereotyping: The Politics of Representation*. New York: Palgrave.
- Ponsford, Jena (2007): *The Future of Adolescent Female Cyber-Bullying: Electronic Media's Effect on Aggressive Communication*. Dostopno prek: <http://ecommons.txstate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1063&context=honorprog> (28.9. 2010).
- Rich, Adrienne (1980): Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Signs: Women: Sex and Sexuality*, 5 (4): 631–660.

- Seidman, Steven (1996): *Queer Theory/Sociology*. Oxford: Blackwell.
- Šadl, Zdenka (1994): (Ne)tolerantnost, strukture občutenja in družbena gibanja. *Časopis za kritiko znanosti*, 22 (164–165): 217–223.
- Tabor, Roger (1999): *Razumeti mačke*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Tseelon, Efrat (1995): *The Masque of Femininity: The Presentation of Woman in Everyday Life*. London: Sage Publications.
- Ule, Mirjana (2005): Predsodki kot mikroideologije vsakdanjega sveta. V Leskošek, Vesna (ur.) *Mi in oni: Nestrpnost na Slovenskem*: 21–40. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Unger, Rhoda, in Crawford, Mary (1996): *Women and Gender: a Feminist Psychology*. New York: McGraw-Hill.
- Young, Marion Iris (2005): *On Female Body Experience: Throwing Like a Girl and Other Essays*. New York: Oxford University Press.
- Walby, Sylvia (2011): *The Future of Feminism*. Cambridge: Polity Press.
- Weeks, Jeffrey (2003): *Sexuality*. London: Routledge.
- Wittig, Monique (2000): *Eseji*. Ljubljana: ŠKUC.
- Wolf, Naomi (1992): *The Beauty Myth: How Images of Beauty Are Used Against Women*. Doubleday: Anchor Books.

Spletne strani

- Catfight. V Merriam-Webster Dictionary. Dostopno prek: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/CATFIGHT> (15. 12. 2012).
- Catfight. Objavljeno 23.6. 2007. YouTube. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=4wrL9z3Kvww> (15. 12. 2012).
- Wild Things: Suzie + Kelly im Pool FULL (German). Objavljeno 7.5. 2013. Youtube. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=pHgXvMota3c> (8.10. 2013).
- Camperama #10 Alexis Vs Krystle. Objavljeno 13.1. 2007. Youtube. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=f5pyrQXOvrY> (8.10. 2013). Krystle-Alexis lilypond catfight. Objavljeno 11.3. 2008. Youtube. Dostopno prek: <http://www.youtube.com/watch?v=PfVYaK7VFOY> (1. 3. 2013).
- Bastet. V Wikipedia. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/Bastet> (1. 3. 2013).
- Bondage. V Wikipedia. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Bondage_%28BDSM%29 (1. 3. 2013).
- Dildo. V Wikipedia. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/Dildo> (1. 3. 2013).
- List of Internet memes. V Wikipedia. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Internet_memes (1. 3. 2013).
- Tribadism. V Wikipedia. Dostopno prek: <http://en.wikipedia.org/wiki/Tribadism> (1. 3. 2013).
- White Trash. V Wikipedia. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/White_trash (1.3. 2013).

Summary

Catfight has become gendered and pejorative umbrella term for any public manifestation of an intra-women aggression. Although has the phenomenon become intelligible through media, the association of women with cats is a result of a historical cultural transmission and reproduction of this image. The word itself alludes of defining

women as animalic, which in a system of hegemonic masculinity posit them as Others (i.e. women, animals, children, elderly, non-heterosexual, non-white, non-middleclass, non-able bodied, non-able minded ...).

As a specific microsocial phenomenon it challenges the construction of a traditional femininity as dichotomously opposed to hegemonic masculinity on three levels: (1) communication, (2) physicality and (3) sexuality. Communication is unfeminine – direct and aggressive, the body is used as a tool (»lived body«) and present sexual undertones are or even queer. Those elements represent some sort of »gender dirt«, categorical unpurity (what is feminine, is not supposed to be masculine), because they transgress the limits of a gender. Anything or anyone that is constituted as Other (unknown, liminal, unpure, ambiguous, queer), is submitted to the strategies of exile or assimilation. In the mediated culture are the representations of catfight assimilated in a form of trivialisation and sexualisation of the phenomenon; the visual code about catfight (two beautiful heterosexual women wrestling each other), introduced via soap opera *Dynasty* (USA, 1981 – 1989), has depoliticized women's anger and heterosexualised lesbianism (»lesbian chic«) as a spectacle for male gaze.

Because of a catfight liminality (nor masculine nor feminine) it can be regarded as a queer act, based on two grounds: (1) regarding gender as performative (Butler 2001), catfight can only be seen as a »copy of a copy« and (2) the exclusion of female desire within the act of catfight. The presence of a sexual »queer subcurrent« is therefor forcefully reduced to a visual aspect to be more easily (male) controlled (e.g. two beautiful women in a controlled interaction without any sensorial perception). The lingering feeling that catfight will at some point evolve in a lesbian love-making, signifies it as a threat to a heterosexual gender order; in this case man regardless of his gaze becomes irrelevant. This is the reason why (mass, micro, niche) media are trivialising and sexualising this phenomenon – it enables the formations of female alianses (bonding, friendships, political action, lesbianism etc).

Case studies of a different media representations of catfight (*Dynasty*, *Seinfeld*, *Wild Things*) expose the intelligible signifiers of the catfight: animalisation of femininity, the Other position, deconstruction of gender binarism – communiaction, physicality and sexuality, purposeful heterosexualisation and heterosexism of the act. Although the selected media examples of catfight represent a discursive formation of it, they single discourses differ from each other; in *Dynasty* catfight serves as a liminal position between good femininity and bad femininity, *Seinfeld*, focused on new superficiality, disregard it and *Wild Things* exposes beside explicit visual (hetero)sexualisation also intra-women's classism.

Catfight as a micro-interactional intra-women practice, represented as a trivialised and sexualised act, could be just another manifestation of soft symbolic violence.

Podatki o avtorici:

Nataša Pivec, doktorska študentka na FDV

e-naslov: natasa.pivec@triera.net

Meta Novak

RAZKORAK V OPREDELJEVANJU NA ANKETNA VPRAŠANJA

IZVLEČEK: Hipoteza razkoraka v znanju predpostavlja, da se v obdobju povečanih medijskih sporočil razkorak v znanju med informacijsko bogatimi in informacijsko revnimi povečuje. Razkorak se ne pojavlja samo v znanju, ampak se odraža tudi v deležu opredeljenih anketirancev na anketna vprašanja. Na podlagi podatkov, zbranih v okviru Evropske družboslovne raziskave 2010, smo skušali model pojasnjevanja razkoraka v znanju aplicirati na razkorak v opredeljevanju na politična in aktualna mnenjska vprašanja v anketi. Čeprav se model ni potrdil zelo močno, se je izkazal kot uporaben tudi pri pojasnjevanju stopnje opredeljevanja na anketna vprašanja tako za vzorec raziskave (27 evropskih držav) kot za primer Slovenije. V primeru Slovenije razkorak v znanju v večji moči pojasnjujeta politični interes in izobrazba kot pa uporaba medijskih sporočil.

KLJUČNE BESEDE: razkorak v opredeljevanju, razkorak v znanju, Evropska družboslovna raziskava, Slovenija

Response gap in survey questions

ABSTRACT: The knowledge gap hypothesis states that with the infusion of mass media information the knowledge gap between the information rich and the information poor is widening. Besides the knowledge gap, we can talk about the response gap in survey questions. Using data from the European Social Survey 2010, we seek to test whether the model for explaining the knowledge gap can also be used to explain the response gap in survey questions. Even though the model was not strongly confirmed, it turned out to be useful for explaining the share of nonresponses in the sample of the whole survey (27 European countries) as well as for the case of Slovenia. In the case of Slovenia, the response gap was explained by an interest in politics and education level and not by media attendance.

KEY WORDS: response gap, knowledge gap, European social survey, Slovenia

1 Uvod

Leta 1970 je bila objavljena tako imenovana hipoteza razkoraka v znanju. Ta predpostavlja, da se v obdobju povečanja informacij o posamezni tematiki razkorak v znanju med informacijsko revnimi in bogatimi povečuje, in ne zmanjšuje (Tichenor in dr. 1970: 159–160). Vzrok za razkorak v znanju so pripisali družbenoekonomskemu položaju (Tichenor 1970) kot tudi zanimanju, motivaciji in potrebi po določenem znanju (Ettema in Kline 1977). Razvoju same teorije razkoraka v znanju je tako v obdobju več kot 40 let uspelo razviti učinkovit model, ki pojasnjuje razkorak v znanju na različnih področjih od vprašanj varovanja okolja (Donohue in dr. 1975; Kahlor in dr. 2004) do zdravja (Lee 2009; Viswanath in dr. 1991) in javnih zadev (Viswanath in dr. 2000). Vseskozi pa so hipotezo razkoraka v znanju preučevali tudi na področju političnega znanja, predvsem na primeru volilnih kampanj (Eveland in Scheufele 2000; Holbrook 2002; Holbrook 2006; Kwak 1999; Lemert 1993; Liu in Eveland 2005; Moore 1987).

Kljub širokemu področju raziskav razkoraka v znanju ostajajo slabo pokrita področja razkoraka v vedenju, prepričanju in vrednotah (Gaziano in Gaziano 1996). Prav tako je še neraziskano področje razkoraka v opredeljevanju na anketna vprašanja, čeprav je relevantno področje raziskav. Obstajata namreč dva razloga, da se anketiranec na anketno vprašanje ne opredeli. Lahko mu primanjkuje objektivnega znanja ali pa subjektivnega znanja oziroma samozavesti (Rapoport 1982). Pri tem je tudi subjektivno znanje odvisno od dejanskega znanja, ki ga ima posameznik.

Namen tega prispevka je pojasniti razkorak v opredeljevanju na anketna vprašanja. Ob predpostavki, da posameznik na politično oziroma aktualno mnenjsko vprašanje v anketnem vprašalniku ne odgovori zaradi pomanjkanja informacij (Mondak 1999), bomo v pričujočem članku ugotavljali, ali model pojasnitve razkoraka v znanju lahko uporabimo tudi za pojasnjevanje razkoraka v opredeljevanju na politična in aktualna anketna vprašanja.

Izhajali bomo tako iz literature hipoteze razkoraka v znanju (Tichenor in dr. 1970) kot iz objav povezanosti družbenoekonomskih kazalcev in neodgovorov na anketna vprašanja (Ferligoj in dr. 1989; Ferligoj in dr. 1990; Rapoport 1982). Po teoretski opredelitvi razkoraka v znanju in opredeljevanju vzporednic med neodgovori in teorijo razkoraka v znanju sledi empirični del, v katerem bomo na podlagi podatkov, zbranih v okviru Evropske družboslovne raziskave (od tu naprej ESS), preverili, ali lahko model za pojasnjevanje razkoraka v znanju uporabimo tudi za pojasnjevanje razkoraka v opredeljevanju za celoten vzorec ESS (27 držav) in za primer Slovenije.

2 Teorija in hipoteze

2.1 Razkorak v znanju

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so avtorji Tichenor, Donohue in Olien v članku z naslovom *Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge* prvič objavili hipotezo razkoraka v znanju:

S tem ko se povečuje število medijskih sporočil v družbenem sistemu, deli populacije z višjim družbenoekonomskim položajem te informacije osvojijo hitreje v primerjavi z nižjimi statusnimi skupinami, razkorak v znanju med obema skupinama se pri tem verjetneje povečuje kot zmanjšuje (Tichenor in dr. 1970: 159–160).

S hipotezo avtorji ne predpostavijo samo obstoja razkoraka v znanju med družbenoekonomskimi skupinami, ampak dodajo pomembno ugotovitev, da se ta razkorak v obdobju povečanih medijskih objav samo še povečuje ter utrjuje družbeno strukturo in neenakost. Bolj izobraženi in posamezniki z višjim družbenoekonomskim položajem imajo pri pridobivanju novega znanja prednost. Zaradi boljšega predhodnega znanja, kognitivnih sposobnosti in višjega socialnega kapitala nove informacije lažje shranijo v spomin. Hkrati imajo posamezniki z višjim družbenoekonomskim položajem tudi boljši dostop do novih informacij. Spremljajo lahko različne medije, tudi plačljive, obenem pa je vsebina medijev pogosto bolj naklonjena potrebam bolj izobraženih¹ (Tichenor in dr. 1970: 160–162). Predvsem slednja argumentacija zaradi uvajanja brezplačnih časopisov, ki so dostopnejši širši populaciji in se tudi zaradi svoje vsebine prilagajajo v smeri dostopnosti najširšemu krogu občinstva, pa v zadnjem času postaja vprašljiva.

Z objavo hipoteze razkoraka v znanju se je priljubljenost novega področja raziskovanja hitro razširila. Do leta 2010 je bilo opravljenih kar 230 raziskav na področju razkoraka v znanju (Gaziano 2010). Sama izvorna hipoteza pa se je v tem času še razvijala in dopolnjevala. Sedem let po njeni objavi Ettema in Kline (1977) predpostavita, da se razkorak v obdobju povečanja informacij ne povečuje med družbenoekonomskimi skupinami, temveč med tistimi, ki kažejo večje zanimanje in potrebo po novem znanju. Nove informacije pridobijo tisti posamezniki, ki imajo določen motiv, željo oziroma potrebo po novem znanju (Gaziano in Gaziano 1996: 131). Tu velja omeniti, da lahko na novo znanje vplivata tudi razpoložljivi čas in časovna obremenjenost posameznika. Raziskovalci hipoteze razkoraka v znanju čas, namenjen informiranju, navadno sicer uporabljajo predvsem kot pokazatelj motivacije in zanimanja. Raziskave, ki so se posvečale neenakosti med spoloma, pa pri odgovarjanju na anketna vprašanja opozarjajo, da predvsem ženske zaradi preobremenjenosti s plačanim, družinskim in gospodinjskim delom ne zmorejo v tolikšni meri slediti političnemu in javnemu dogajanju. Hkrati pa je njihova opredeljenost do vprašanj, povezanih z družinskimi tematikami ter tematikami v zvezi z izobraževanjem in vzgojo, višja (Ferligoj in dr. 1989; Ferligoj in dr. 1990). Vse družbenoekonomske skupine imajo namreč določeno znanje, vendar je to znanje različno glede na njihove potrebe in interese. Neenakost v znanju je tako posledica različne stopnje motivacije, in ne pripadnosti družbenoekonomskemu položaju (Ettema in Kline 1977).

Kljub različnim teoretskim pojasnitvam razkoraka v znanju večina raziskav v pojasnjevalnem modelu združuje tako situacijske spremenljivke kot družbenoekonomske kazalce. Poleg odvisne spremenljivke kazalnika znanja lahko model vključuje različne neodvisne spremenljivke. Najpogosteje so uporabljeni družbenoekonomski kazalci,

1. Stopnja izobrazbe in družbenoekonomski položaj se tu pogosto uporabljata kot sopomenki. Avtorji kot eno od predpostavk hipoteze razkoraka v znanju postavijo, da je družbenoekonomski položaj operacionaliziran s stopnjo izobrazbe (Gaziano in Gaziano 2009).

kot je izobrazba, situacijske spremenljivke, kot so interes, potreba po informacijah in motivacija, demografske spremenljivke ter izpostavljenost medijem, izražena v različnih časovnih točkah ali s spremljanjem medijev.

2.2 Razkorak v opredeljevanju in neodgovori na anketna vprašanja

Razkorak med družbenimi skupinami se ne kaže samo v znanju, ampak tudi v opredeljevanju na javnomnenjska anketna vprašanja. Pri tem imamo v mislih razkorak med tistimi, ki pri odgovarjanju na anketno vprašanje izberejo enega izmed ponujenih odgovorov (ali več, če tako zahteva vprašanje), in med tistimi, ki odgovorijo z »Ne vem« oziroma z »Brez odgovora«. Čeprav so pri statističnih obdelavah podatkov neodgovori navadno izpuščeni, so raziskave pokazale, da niso naključno razporejeni. Na anketna vprašanja verjetneje odgovarjajo politično aktivirani, moški, posamezniki z višjim družbenoekonomskim položajem, pripadniki rasne večine in mlajši. Manj pogosto pa se do anketnih vprašanj opredeljujejo izključeni, ženske, starejši, pripadniki etničnih manjšin ter posamezniki z nižjim družbenoekonomskim položajem in nižjim dohodkom (Rapoport 1982: 86).

Razloga, zakaj anketiraneec na posamezno anketno vprašanje ne odgovori, sta v osnovi dva. Anketirancu lahko primanjkuje informacij oziroma znanja, s katerim bi lahko oblikoval odgovor. Pri tem govorimo o primanjkljaju objektivne kompetence. Drugi razlog je pomanjkanje subjektivne kompetence ali samozavesti, ki je potrebna za oblikovanje in izražanje mnenja. Treba je poudariti, da je subjektivno znanje povezano in odvisno od objektivnih kompetenc (Rapoport 1982: 87). Več znanja in informacij kot ima posameznik, samozavestnejši bo pri izražanju svojega prepričanja in odgovarjanju na anketna vprašanja.

Anketna situacija je specifična (Zaller 2003). Kljub temu da večina raziskav javnega mnenja temelji na predpostavki, da anketiranci skozi vprašanja le izrazijo svoje že izoblikovano mnenje, ima le malo volivcev že oblikovano mnenje oziroma stališče. Namesto mnenj imajo volivci le delno oblikovane ideje (Zaller in Feldman 1992: 579). Proces odgovarjanja na anketno vprašanje namreč ni enostaven in sestoji iz več korakov. Ko se anketiraneec sooči z anketnim vprašanjem, mora najprej prepoznati problem, po katerem ga vprašanje sprašuje, začeti iskati relevantne informacije, združiti te ideje v skladno stališče in med ponujenimi odgovori poiskati tistega, ki bo najbolje izrazil njegovo stališče (Tourangau in Rasinski v Zaller in Feldman 1992: 582–583). Pri odgovarjanju na vprašanje pa ne bo uporabil vse presoje in znanja, ki ju ima na voljo, ampak pomisli le na tiste najbolj nedavne, najdostopnejše informacije, ki mu najprej pridejo na misel (Zaller 1990: 128; Zaller in Feldman 1992: 579–580), oziroma na tiste, ki jih bo pridobil med anketnim intervjujem ali iz anketnega vprašalnika² (Uhan

2. Anketna situacija je socialni dogodek, ki lahko vpliva na priklic informacij pri odgovarjanju na vprašalnik, pri čemer govorimo o globalnem kontekstu (Uhan 1998: 18), na kar nekoliko opozarjamo v nadaljevanju. Po drugi strani pa ima na odgovarjanje določen vpliv tudi anketni inštrument oziroma lokalni kontekst, kamor se uvrščajo struktura anketnega vprašalnika, formulacija vprašanj in odgovorov ter razumevanje vprašanj s strani anketirancev (Uhan 1998: 19).

1998). Posamezniki, ki pred anketo ali med anketiranjem niso prišli v navzkriž z nobeno informacijo ali znanjem, ki bi jim pomagala pri hitrem oblikovanju odgovora na vprašanje v anketni situaciji, so primorani podati neodgovor na vprašanje (Zaller 1990: 129), saj je »vsako mnenje zveza informacij, ki sestavljajo miselno predstavo vprašanja ter dovzetnost za oblikovanje stališča do tega vprašanja« (Zaller 2003: 6). Na zvezo med znanjem in odgovori na anketna vprašanja opozarjajo tudi nekatere raziskave. Ob pomanjkanju političnih informacij volivci na politična anketna vprašanja odgovarjajo indiferentno in lahkomiselnost, s čimer podajajo napačne odgovore (Fournier 2009: 69–70). Ne samo to, politično bolj ozaveščeni posamezniki imajo stabilnejši odnos do političnih vprašanj, se lažje uvrstijo na kontinuum levo–desno in lažje uskladijo svoja prepričanja z volilnimi glasovi (Zaller 1990: 125). Prav tako lahko predpostavljamo, da se do anketnih vprašanj lažje opredeljujejo tisti z močnejšimi stališči in stabilnim odnosom do političnega vprašanja. Po drugi strani v manjši meri izražajo politično vedenje in pogosteje ne odgovorijo na vprašanje tudi tisti, ki so manj politično vključeni, in tisti s slabšim znanjem (Judd in dr. 1981: 665).

V naši analizi zato izhajamo iz predpostavke, da bo anketiranec težil k oblikovanju odgovora na zastavljeno vprašanje. Pri procesu odgovarjanja na vprašanje bo skušal najti kakršne koli informacije in znanje, ki mu bodo v pomoč pri oblikovanju odgovora, ter se na ta način izogibal neodgovorom. Po mnenju Bishopa je anketiranec v anketni situaciji motiviran za »vzpostavljanje pozitivne podobe o samem sebi«, ki jo pridobi kot kompetentni sogovornik (Bishop v Uhan 1998: 104). Anketiranec, ki v anketni situaciji želi narediti vtis na anketarja, skuša sebe predstaviti kot vrednega sogovornika (Uhan 1998). V takšnih primerih je razkorak v opredeljenosti na mnenjska vprašanja v smislu, da anketiranec poda mnenje ali ga ne poda, lahko tudi pokazatelj količine informacij, ki jih anketiranec poseduje. Model, ki je bil uporabljen za pojasnjevanje razkoraka v znanju, bi tako lahko delno pojasnil tudi razkorak v opredeljevanju na anketna vprašanja.

2.3 Razkorak v znanju in opredeljevanju ter neenakost

Teorija razkoraka v znanju ne pojasnjuje zgolj neenakosti v znanju, ampak prispeva tudi k razumevanju in pojasnjevanju celotne družbe (Viswanath in Finnegan 1996). Posebej uporabna je na področju pojasnjevanja in opredeljevanja družbene neenakosti ter vzdrževanja družbene strukture, pri čemer se neenakost kaže kot posledica. Družbenoekonomske skupine, ki počasneje napredujejo v pridobivanju novih informacij, bodo težje sprejemale novosti na področju znanja, inovacij ter novih tehnologij, ki bi lahko vodile v družbene spremembe in napredek. Napredek in spremembe bodo tako še naprej vodili in določali informacijsko bogati. Vzorci družbene razslojenosti pa se bodo samo še utrjevali (Tichenor in dr. 1970).

Ko govorimo o političnem znanju, ima neenakost v znanju neposredne implikacije tudi na demokracijo. Pri tem izhajamo iz temeljne predpostavke, da je informirano ljudstvo ključen pogoj za uspešno delovanje demokracije (Delli Carpini in Keeter 1991: 583; Gaziano 1984: 556). Razredi z manj znanja so tako slabše zastopani v političnih procesih odločanja in izključeni iz družbenih virov (Delli Carpini in Keeter v Kim

2008: 206), ki bi jim lahko pomagali pri izboljšanju njihovega družbenega položaja. Podobno neenakost v političnem znanju vpliva na neenakost v participaciji. Da bi bil posameznik lahko aktiven državljan, mora imeti določeno mero političnega znanja (Delli Carpini in Keeter v Banwart 2006: 1153), kot je na primer, kdaj so volitve, kako potekajo in kdo so kandidati (Prior 2005: 579). In prav z vidika participacije se kaže tudi neenakost v opredeljevanju na mnenjska vprašanja. Ne nazadnje je tudi izbira kandidata ali stranke na volitvah svojevrstno opredeljevanje, izbira stališča in izražanje mnenja, ne glede na to, ali je na našo odločitev vplivala osebnost kandidata ali program stranke.

2.4 Vpliv medijev na razkorak v znanju

Ena od predpostavk hipoteze razkoraka v znanju je povečanje informacij in dostopa do informacij. Zanima nas namreč, kako družbene skupine napredujejo v znanju v ugodnejših razmerah. Pri tej predpostavki igrajo ključno vlogo množični mediji kot poročevalci novih informacij. Tichenor, Donohue in Olien so s svojo hipotezo sicer potrdili, da v obdobju povečanja informacij znanje pridobijo tudi manj privilegirane skupine, ki tako ne ostajajo popolnoma neobveščene. Mediji imajo na ta način določeno sposobnost informiranja, vendar v procesu informiranja skupine z družbenoekonomsko višjega razreda v primerjavi s skupinami iz nižjega razreda napredujejo hitreje, pri čemer se razlike v znanju med družbenoekonomskimi skupinami povečujejo (Tichenor in dr. 1970: 160). Številne raziskave so analizirale, kateri mediji imajo največji potencial pri izobraževanju svojega občinstva in zmanjševanju razkoraka v znanju. Največ zanimanja na tem področju je bilo usmerjenega v primerjavo uporabe televizije in tiskanih medijev ter njun vpliv na zmanjševanje razkoraka v znanju.

Čeprav je težko potegniti jasne zaključke o vplivu uporabe časopisov in televizije na pridobljeno znanje, rezultati nekaterih raziskav kažejo, da medtem ko televizija pripomore k izenačevanju razkoraka v znanju, se tiskani mediji navadno ne kažejo kot izenačevalci znanja (Eveland in Scheufele 2000; Kwak 1999; Liu in Eveland 2005). Televizija se tako zdi univerzalen medij (Gaziano in Horowitz 2001: 13). Ker kompleksne teme obravnava zgolj površinsko in jih celo večkrat ponavlja, je dostopnejša tistim s slabšimi kognitivnimi sposobnostmi in slabšim predznanjem. Hkrati pa tisti z boljšim predznanjem nimajo priložnosti, da bi izvedeli nekaj novega (Eveland in Scheufele 2000: 200), zato jih lahko informacijsko revnejši v znanju dohitijo.

V nasprotju s televizijo imajo pri tiskanih medijih prednost uporabniki s predhodnim znanjem, saj posedujejo potrebno stopnjo pismenosti za razumevanje vsebine medija. Poleg tega so vsebine tiskanih medijev zaradi oglaševalcev v časopisu pogosteje namenjene srednjemu in višjemu razredu, ki imajo tudi lažji dostop do medija in si lažje privoščijo plačevanje naročnine oziroma nakup posameznih izvodov časopisa (Eveland in Scheufele 2000). Vseeno se tudi tiskani mediji soočajo s spremembami medijskega trga. Fraile na primeru Španije tako že ugotavlja zmanjševanje razkoraka v znanju tudi med bralci časopisov (Fraile 2011).

Množični mediji imajo pomembno vlogo tudi pri razkoraku v opredeljevanju pri anketnih vprašanjih. Mediji ne ponujajo zgolj informacij, ki povečujejo znanje, ampak

tudi informacije, ki so posamezniku v pomoč pri oblikovanju stališč in opredeljevanju. Medijske novice tako pogosto delujejo kot najbližji referenčni okvir. Pri odgovarjanju na politična mnenjska vprašanja so medijska sporočila pogosto najbolj in najprej dostopna ter lahko vplivajo na odgovor anketiranca, ne da bi bistveno spremenila njihova mnenja (Zaller in Feldman 1992: 602).

2.5 Raziskovalno vprašanje

Ob predpostavki, da anketiraneec v anketni situaciji za odgovore na politična in aktualna mnenjska vprašanja potrebuje določeno količino znanja, nas zanima, ali lahko z modelom za pojasnitev razkoraka v znanju pojasnimo tudi razkorak v opredeljevanju. V empiričnem delu bomo tako preverili, ali spremenljivke, ki se uporabljajo za pojasnjevanje razkoraka v znanju, pojasnijo tudi razkorak v opredeljenosti. Raziskovalnega vprašanja si ne zastavljamo zgolj za primer Slovenije, ampak za območje Evrope.

Hipoteza razkoraka v znanju je svoje mesto našla predvsem v ZDA. Z večanjem priljubljenosti raziskovanja razkoraka v znanju se je analiza skromneje razširila tudi na nekatere druge države, na primer Švico, Španijo, Južno Korejo, Rusijo, Mehiko in Brazilijo (Bonfadelli 2002; Fraile 2011; Kim 2008; McCann in Lawson 2006). Kljub temu da hipoteza razkoraka v znanju ni bila enakomerno raziskovana v vseh delih sveta z različnimi kulturnimi vzorci in političnimi značilnostmi, obstaja predpostavka o njeni splošnosti. Uporaba podatkov ESS omogoča primerjavo aplikacije pojasnjevalnega modela razkoraka v znanju na razkorak v opredeljevanju tako za celoten vzorec raziskave ESS v letu 2010, kjer bo vključeno tudi preverjanje nacionalnega konteksta, za primer Slovenije.

Splošna hipoteza, ki si jo v pričujoči analizi zastavljamo, je tako:

Stopnja izobrazbe, situacijske spremenljivke, kot sta zanimanje in spremljanje medijev, pojasnjujejo razkorak v opredeljevanju na politična in aktualna mnenjska vprašanja v anketah tako za celoten vzorec Evropske družboslovne raziskave kakor tudi za primer Slovenije.

Natančneje: z višjo stopnjo izobrazbe, večjim zanimanjem za politična vprašanja ter pogostejšim spremljanjem političnih in aktualnih vsebin na televiziji in v časopisih se bo verjetneje povečevala tudi opredeljenost na javnomnenjska anketna vprašanja tako za primer Slovenije kot celoten vzorec ESS.

3 Podatki in metode

3.1 Podatki

V analizi bomo uporabili podatke Evropske družboslovne raziskave (ESS), ki je bila oblikovana z namenom, da zajame vzorce spreminjanja institucij, vrednot, prepričanij in vedenjskih vzorcev v Evropi. Načela vzorčenja, prevoda vprašalnika in metod zagotavljajo visoko stopnjo primerljivosti rezultatov med različnimi evropskimi državami. Raziskava je bila ustanovljena leta 2001 in je bila izvedena že petkrat. Za namene te analize bomo uporabili podatke iz petega kroga raziskave, zbrane v obdobju od 2010

do 2012.³ V raziskavi je sodelovalo 27⁴ evropskih držav s skupno 52.458 anketiranci. Anketiranje je potekalo z metodo osebnih terenskih intervjujev. Za Slovenijo je terenski del raziskave potekal med 20. oktobrom 2010 in 31. januarjem 2011. V raziskavi so sodelovali 1403 anketiranci iz Slovenije.

3.2 Odvisna spremenljivka: opredeljenost na politična vprašanja

Odvisna spremenljivka v naši analizi bo **opredeljenost glede političnih vprašanj** in vprašanj aktualnih zadev v anketnem vprašalniku. Opredeljenost pri političnih anketnih vprašanjih smo operacionalizirali z indeksom, ki smo ga oblikovali iz naslednjih vprašanj: zaupanje v državni zbor, zaupanje v pravni sistem, zaupanje v policijo, zaupanje v politike, zaupanje v stranke, zaupanje v Evropski parlament, zaupanje v Organizacijo združenih narodov, zadovoljstvo s sedanjim gospodarskim stanjem v državi, zadovoljstvo s sedanjo vlado, zadovoljstvo z delovanjem demokracije, ocena šolstva, ocena zdravstva ter samouvrstitev na lestvici levo–desno (zapis vseh uporabljenih vprašanj se nahaja v Prilogi). Pri tem smo podani odgovor na vprašanje kodirali z vrednostjo 1, neodgovor na vprašanje (»Ne vem« in »b. o.«) pa z vrednostjo 0. Vrednosti smo nato sešteli in dobili indeks z vrednostmi od 0 = anketiranec se ni opredelil pri nobenem vprašanju do vrednosti 13 = anketiranec je odgovoril na vsa vprašanja. Ker je indeks opredeljenosti asimetrično razporejen, smo v analizi vrednosti od 0 do 9 združili v kategorijo do 9 odgovorov, medtem ko smo ostale kategorije pustili nespremenjene. Pri oblikovanju indeksa tako nismo razlikovali med zadovoljnimi in nezadovoljnimi, med tistimi, ki zaupajo oziroma ne zaupajo v institucije, ali med levimi in desnimi, temveč samo med opredeljenimi in neopredeljenimi, se pravi med tistimi, ki so na vprašanje odgovorili, in med tistimi, ki so se odgovoru na vprašanje iz kakršnih koli razlogov izognili.

Naj na tej točki opozorimo še na metodološke ovire, s katerimi smo se soočili pri analizi. Naša analiza je nekoliko pristranska v smislu, da za tiste, ki nas najbolj zanimajo, sploh nimamo podatka. Tisti, ki so najmanj pripravljeni sodelovati v anketni situaciji, tudi zaradi občutka nekompetentnosti sploh ne privolijo v samo raziskavo in zanje zato niti nimamo podatka. Anketiranec v anketni situaciji navadno teži k temu, da priskrbi odgovor na anketno vprašanje, ker domneva, da se to od njega pričakuje, pri čemer anketarji neodgovorov navadno eksplicitno ne ponudijo kot možni odgovor. Zato ni presenetljivo, da je kar 68 % vseh sodelujočih v raziskavi priskrbelo odgovor na vseh 13 vprašanj.

3. Podatki za vse države, vključene v peti krog raziskave ESS, so postali odprti za obdelavo 18. decembra 2012. Prve države so sicer podatke objavile že oktobra 2011.

4. Države, vključene v raziskavo, so: Belgija, Bolgarija, Švica, Ciper, Češka, Nemčija, Danska, Estonija, Španija, Finska, Francija, Združeno kraljestvo, Grčija, Hrvaška, Madžarska, Irska, Izrael, Litva, Nizozemska, Norveška, Poljska, Portugalska, Rusija, Švedska, Slovenija, Slovaška in Ukrajina.

3.3 Neodvisne spremenljivke: izobrazba, zanimanje za politična vprašanja, uporaba medijev

Neodvisne spremenljivke v modelu smo določili na podlagi nekaterih že opravljenih raziskav s področja razkoraka v znanju (na primer Eveland in Scheufele 2000; Fraile 2011; Liu in Eveland 2005). V skladu z izvirno hipotezo razkoraka v znanju bomo v model vključili spremenljivko družbenoekonomskega položaja, operacionalizirano s stopnjo **izobrazbe**, poenoteno za vse države, vključene v raziskavo ESS. Večina raziskav o razkoraku v znanju v analizi kot neodvisno spremenljivko vključuje prav izobrazbo (Gaziano in Gaziano 2009: 129), vključno z izvornimi avtorji, ki so v eni izmed predpostavk hipoteze razkoraka v znanju stopnjo izobrazbe predpostavili kot veljaven indikator družbenoekonomskega položaja (Tichenor in dr. 1970).⁵ Čeprav je izobrazba merjena kot kategorična spremenljivka s 7 kategorijami, jo bomo v analizi obravnavali kot intervalno.

V skladu s poznejšimi raziskavami hipoteze razkoraka v znanju bomo v model dodali tudi situacijsko spremenljivko. Tako bomo vključili tudi spremenljivko motivacije oziroma zanimanja, ki jo bomo operacionalizirali z vprašanjem **zanimanje za politična vprašanja**. Ključno za preverjanje hipoteze razkoraka v znanju je povečanje razpoložljivih informacij, ki jih ima anketiranec na voljo, zato bomo v model vključili tudi spremenljivke pogostosti **uporabe medijev**, in sicer koliko časa bralci namenjajo bodisi branju novic o politiki in tekočih zadevah v časopisih bodisi spremljanju novic o politiki in tekočih zadevah na televiziji. V analizi smo obe spremenljivki – uporaba časopisa in televizije – obravnavali kot intervalni, ker uporabljata enako široke časovne intervale. Zanimala nas je tudi interakcija spremenljivk izobrazbe in spremljanja političnih vsebin na televiziji ter izobrazba in branje političnih vsebin v časopisu.

Kot kontrolni neodvisni spremenljivki smo v analizi uporabili **spol** in **starost** anketirancev. Tako raziskave razkoraka v znanju kot raziskave neodgovorov so namreč pokazale, da spol in starost vplivata na odvisno spremenljivko (Banwart 2006; Ferligoj in dr. 1990; Fraile 2011; Liu in Eveland 2005; Rapoport 1982).

Dotatno smo v model vključili tudi spremenljivko **država**, in sicer kot nominalno spremenljivko. Ker so države, vključene v raziskavo ESS, kulturno in politično precej različne, smo preverili morebitni vpliv kulture na pojasnjevanje razkoraka v opredeljevanju. Na pomen kulturnega dejavnika pri hipotezi razkoraka v znanju opozarjata že Gaziano in Gaziano (1996), v svojih raziskavah pa ga potrjujeta Fraile (2013) in pri pojasnjevanju deleža neodgovorov Sicinski (1970).

5. Na tem mestu vsekakor ostajajo pomisleki o primernosti uporabe stopnje izobrazbe kot indikatorja za družbenoekonomski položaj. Zanj smo se odločili predvsem zaradi analogije z raziskavami razkoraka v znanju ter možnostjo primerjave s širokim naborom raziskav razkoraka v znanju, ki ravno izobrazbo postavljajo kot veljaven indikator. Obenem se tudi pri nas kažejo podobni vplivi stopnje izobrazbe, dohodka na družinskega člana in samouvrstitev v družbeni razred na izražanje mnenja (Toš 2005:19).

4 Analitični model

Tichenor, Donohue in Olien so kot izvorni avtorji hipoteze razkoraka v znanju predvideli dva operativna načina za preverjanje hipoteze. Najbolj zaželeno je preverjanje v več časovnih točkah za teme, ki so v eni točki visoko medijsko odmevne. Za takšno preverjanje hipoteze potrebujemo longitudinalne podatke, pri čemer predpostavljamo, da je s časom posamezna tema medijsko bolj pokrita (Hwang in Jeong 2009: 514; Lemert 1993; Moore 1987). Ker pa pogosto nimamo na voljo longitudinalnih podatkov, lahko hipotezo preverjamo tudi v eni časovni točki, vendar za različna tematska področja, ki jih mediji različno pokrivajo (Tichenor in dr. 1970: 163). Pri tem načinu primerjamo povezanost spremenljivk družbenoekonomskega položaja in znanja za teme z visoko medijsko pokritostjo ter za teme z nižjo medijsko pokritostjo. Hipoteza predvideva, da je povezava med družbenoekonomskim položajem in znanjem močnejša za teme, ki imajo višjo medijsko pokritost (Gaziano in Horowitz 2001; Hwang in Jeong 2009: 514).

Tichenor in njegovi sodelavci predvidijo še tretji način preverjanja hipoteze, in sicer primerjavo razkoraka v znanju za isto področje v eni časovni točki za skupino, ki je bila medijsko izpostavljena, in skupino, ki ni medijsko izpostavljena (Tichenor in dr. 1970: 166). Slednja metoda je le redko izvedljiva. Zato sta Eveland in Scheufele (2000) ter pozneje tudi Liu in Eveland (2005) predvidela podobno metodo preverjanja razkoraka v znanju, ki ne zahteva eksperimentalnih pogojev, kjer del populacije ne bi bil izpostavljen medijskim sporočilom. Hipotezo razkoraka v znanju je tako moč preveriti tudi v eni časovni točki na istem primeru, če primerjamo povezavo izobrazbe in znanja med tistimi, ki medije uporabljajo pogosteje, v primerjavi s tistimi, ki jih uporabljajo redkeje (Eveland in Scheufele 2000: 218–219; Liu in Eveland 2005: 916).

Takšno metodološko rešitev preverjanja hipoteze razkoraka v znanju, pri čemer nihanje medijskih objav nadomestimo s spremenljivkami medijske izpostavljenosti, predlagata tudi Gaziano in Gaziano (2009: 130); uporabili jo bomo tudi v naši analizi razkoraka v opredeljevanju na anketna vprašanja. Evropska družboslovna raziskava, katere podatke bomo uporabili v analizi, nam sicer omogoča primerjavo gibanja opredeljevanja do političnih in aktualnih vprašanj v več obdobjih na generirani ravni. Taka primerjava bi bila za opazovanje gibanja opredeljevanja na politična in aktualna mnenjska vprašanja smiselna predvsem, če bi primerjali predvolilna obdobja, ko je na voljo več medijskih objav s politično tematiko, s tako imenovanimi mirnimi, nevolilnimi obdobji. Ker razporeditev nacionalnih volitev v evropskih državah ni enaka, terenski del raziskave ESS pa je neodvisen od časovnih razporeditev volilne kampanje, bi bila takšna primerjava na podatkih ESS praktično nemogoča.

Hipotezo bomo preverili z ordinalnim regresijskim modelom, kjer bo odvisna spremenljivka zaradi asimetrične distribucije obravnavana kot ordinalna. Skušali smo jo pojasniti najprej z naborom spremenljivk, ki jih v modelih pojasnjevanja razkoraka v znanju uporabljajo tudi druge raziskave (Eveland in Scheufele 2000; Fraile 2011; Liu in Eveland 2005): stopnja izobrazba, zanimanje za politiko, uporaba časopisov, uporaba televizije, spol in starost. Dodali smo tudi vpliv države. Poleg glavnega vpliva

našteti spremenljivk smo v regresijski model vnesli še vpliv dvosmerne interakcije spremenljivk (Gaziano in Gaziano 2009: 130) uporaba televizije in stopnja izobrazbe ter uporaba časopisov in stopnja izobrazbe, da bi ugotovili, ali se razkorak med družbenoekonomskimi skupinami povečuje z večjo medijsko izpostavljenostjo. Pozitivni koeficient interakcije uporabe medijev in stopnje izobrazbe bi potrdil povečevanje razkoraka v opredeljevanju do anketnih vprašanj s povečevanjem razpoložljivih informacij med družbenoekonomskimi skupinami. Model smo najprej preverili za celotni vzorec raziskave ESS,⁶ pozneje pa še posebej za Slovenijo.

5 Rezultati

Rezultati naše regresijske analize so prikazani v Tabeli 1.

Tabela 1: Model razkoraka v opredeljevanju za vzorec ESS in za Slovenijo.

	Države ESS			Slovenija		
Število opazovanih enot	30494,74 (uteženo)			1030		
Nagelkerke pseudo R2	0,227			0,142		
Hi_kvadrat	6575,864**			136,753**		
Spremenljivke	B	SE	obet	B	SE	obet
Največ 9 odgovorov	-1,484	0,197		-2,442	0,343	
10 odgovorov	-0,769	0,196		-1,760	0,322	
11 odgovorov	0,014	0,196		-0,902	0,309	
12 odgovorov	1,032	0,196		0,842	0,307	
Stopnja izobrazbe	0,320**	0,015	1,38	0,218**	0,051	1,24
Zanimanje za politična vprašanja	0,443**	0,018	1,56	0,524**	0,090	1,69
Uporaba televizije	0,131**	0,025	1,14	0,127	0,065	1,14
Uporaba časopisov	0,259**	0,044	1,30	0,191	0,112	1,21
Uporaba televizije* izobrazba	-0,033**	0,006	0,97			
Uporaba časopisov* izobrazba	-0,039**	0,010	0,96			
Spol (ženske v primerjavi z moškimi)	-0,394**	0,028	0,67	-0,423*	0,130	0,65
Starost	-0,011**	0,001	0,99	-0,020**	0,004	0,98
Belgija	1,996**	0,252	7,36			
Bolgarija	-0,097	0,214	0,91			
Švica	0,507*	0,208	1,66			
Ciper	0,206	0,500	1,23			
Češka	1,318**	0,217	3,74			
Nemčija	0,780**	0,185	2,18			
Danska	0,949**	0,240	2,58			

6. Podatke za celoten vzorec smo utežili z utežjo delež glede na velikost prebivalstva (*population size proportion*) in utežjo modela (*design weight*).

Estonija	0,146	0,297	1,16
Španija	1,421**	0,193	4,14
Finska	1,730**	0,255	5,64
Francija	2,070**	0,195	7,92
Združeno kraljestvo	0,338	0,186	1,40
Grčija	0,578*	0,225	1,78
Hrvaška	0,687*	0,234	1,99
Madžarska	0,256	0,202	1,29
Irska	0,581*	0,235	1,79
Izrael	-0,400	0,224	0,67
Litva	-0,343	0,236	0,71
Nizozemska	1,382**	0,206	3,98
Norveška	0,912**	0,232	2,49
Poljska	0,452*	0,189	1,57
Portugalska	0,398	0,209	1,49
Rusija	-0,969**	0,183	0,38
Švedska	0,504*	0,204	1,66
Ukrajina	-1,095**	0,186	0,33
Slovaška	0,529*	0,230	1,70

* $p < .05$, ** $p < .01$

Zaradi velikega števila enot v vzorcu za celoten vzorec ESS je statistična značilnost vseh dejavnikov v modelu za ESS vzorec v primerjavi z modelom za Slovenijo pričakovana in z vidika analize tudi problematična, zato smo pri interpretaciji upoštevali tudi vrednosti koeficientov B. Medtem ko so se vse naše neodvisne spremenljivke v modelu za celoten vzorec ESS izkazale kot statistično značilne, se to ni pokazalo tudi na primeru Slovenije. Pri modelu za Slovenijo lahko opazimo, da se tedensko branje političnih vsebin v časopisu kakor tudi tedensko spremljanje političnih vsebin na televiziji ni izkazalo za statistično značilno.⁷ Čeprav sta obe spremenljivki statistično značilni za model celotnega vzorca ESS, pa je glede na vrednosti koeficienta B nekoliko pomembnejše branje političnih vsebin v časopisu. Model je tudi nekoliko več pojasnil za celoten vzorec ESS kot za Slovenijo, s tem da so bile v model za celoten vzorec ESS vključeni tudi interakcije spremenljivk stopnje izobrazbe in uporabe obeh medijev⁸ ter država kot nominalna spremenljivka, ki niso bile vključene v model za Slovenijo. Kot najmočnejši dejavnik, ki vpliva na razkorak v znanju, se je izkazalo zanimanje za politiko, in to za oba modela. Poleg zanimanja za politiko napoveduje

7. Naj opozorimo, da sta spremenljivki spremljanja političnih vsebin v medijih asimetrično porazdeljeni (več je tistih, ki politične vsebine spremljajo manj pogosto), kar predstavlja verjeten problem za oba modela.

8. Da bi se izognili morebitni multikolinearnosti, smo vpliv teh dveh spremenljivk za slovenski model, kjer se vpliv ni pokazal kot statistično značilen, izpustili.

razkorak v opredeljevanju do političnih in aktualnih mnenjskih vprašanj za Slovenijo ter vzorec ESS tudi stopnja izobrazbe. V obeh primerih, tako na celotnem vzorcu ESS kot na slovenskem vzorcu, so se v večji meri opredeljevali moški in mlajši, pri čemer je spol močnejši pojasnjevalni dejavnik od starosti. Predvsem za celoten vzorec ESS, kjer moramo biti zaradi velikega števila enot v analizi pri interpretaciji statistično značilnih spremenljivk previdni, starost ne predstavlja pomembnega pojasnjevalnega dejavnika.

Interakcija spremenljivk spremljanje časopisov in izobrazba ter spremljanje televizije in izobrazba je prikazana zgolj za celoten vzorec ESS, kjer sta tudi statistično značilni. Koeficient B je za obe interakciji med spremenljivkami le malo nižji od nič, kar pomeni, da za različne vrednosti interakcije spremljanja medijev in stopnje izobrazbe ni velikih razlik v neopredeljenosti. Vpliv interakcije se kaže kot različen vpliv uporabe medijev pri različnih stopnjah izobrazbe (Graf 1 in Graf 2). Pri nizki in srednji izobrazbi je najvišja opredeljenost pri srednjem branju časopisov, medtem ko se pri visoki izobrazbi z branjem časopisov opredeljenost povečuje bolj linearno. S spremljanjem televizije se opredeljenost bolj linearno povečuje pri nizki izobrazbi, medtem ko se pri srednji in visoki izobrazbi največja opredeljenost kaže pri srednji uporabi televizije.

Dotatno smo v celoten model za države ESS vključili tudi nominalno spremenljivko država. Ker so si države, vključene v raziskavo ESS, kulturno različne, je to smiselno. Kot je razbrati iz rezultatov, v pojasnjevanju anketnega opredeljevanja le osem držav ni statistično značilno različnih od Slovenije. Te države so mlade postsocialistične demokracije, na primer Bolgarija, Estonija, Litva, Madžarska, pa tudi Ciper in Portugalska ter Velika Britanija in Izrael. Za večino drugih držav je značilno, da se anketiranci opredeljujejo bolj kot v Sloveniji. Odstopata Ukrajina in Rusija, kjer se opredeljujejo manj. Tu se nedvomno kaže potencial nadaljnjega raziskovanja in vnosa kontekstualno specifičnih spremenljivk, kot je na primer družbenoekonomski, politični in komunikacijski kontekst (Fraile 2013), vendar bomo to pustili za katerega od prihodnjih člankov.

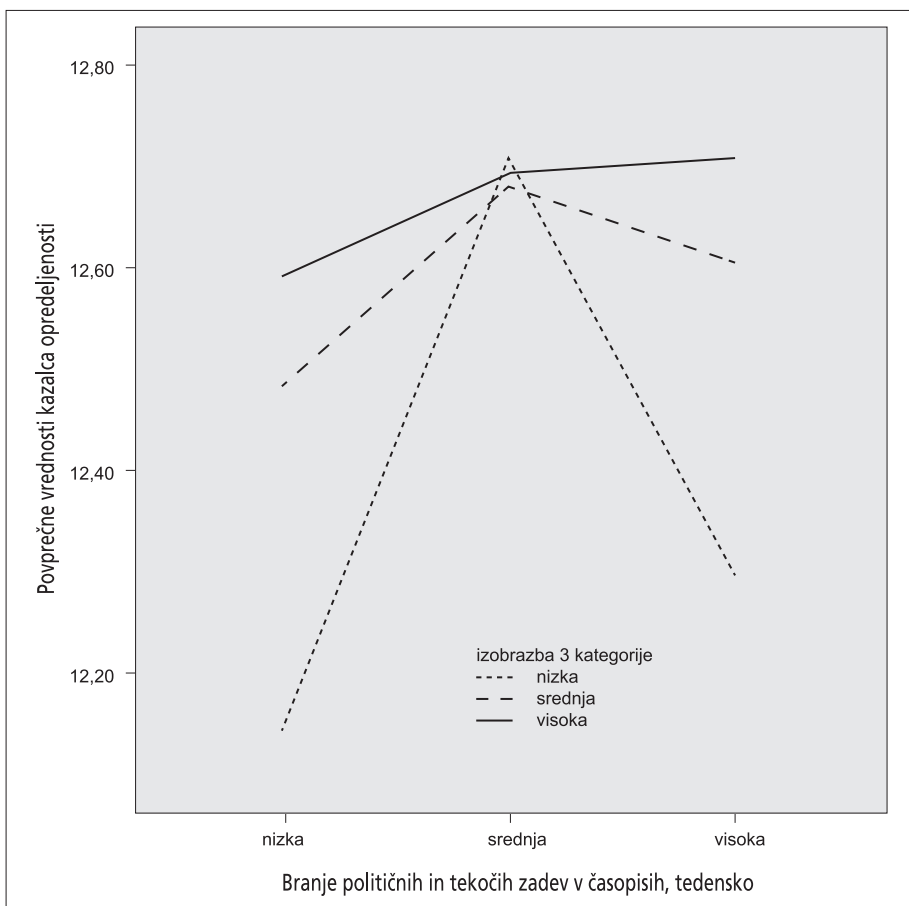
6 Razprava: Vpliv izobrazbe na razkorak v opredeljevanju glede na izpostavljenost medijem

Ker nas je vpliv spremljanja in uporabe medijev na opredeljenost glede na stopnjo izobrazbe še posebej zanimal, smo si povezanost teh spremenljivk pogledali tudi v grafičnem prikazu. Graf 1, ki prikazuje gibanje povprečnih vrednosti kazalnika opredeljenost glede na izobrazbo in tedensko branje političnih vsebin v časopisih, nam kaže na nelinearno povezanost spremenljivk. V grafu so kategorije spremljanja medija združene v kategorijo nizka – od nič časa do ene ure tedensko, srednja – od ene ure in pol do dve uri tedensko ter visoka – več kot dve uri tedensko. V kategorije so zaradi boljše preglednosti združene tudi stopnje izobrazbe po vzoru velikega števila raziskav razkoraka v znanju (Gaziano in Gaziano 2009): nizka – manj kot srednja stopnja izobrazbe, srednja – srednješolska izobrazba, visoka – višja ali visoka izobrazba ali več.

Opredeljenost do anketnih vprašanj se z večjo uporabo časopisov linearno ne povečuje. Pri srednji uporabi časopisov razkorak v opredeljevanju popolnoma izgine in se pri visoki uporabi ponovno poveča (Graf 1). Skupina z najvišjo izobrazbo je tudi edina,

pri kateri se z večjim spremljanjem časopisov opredeljenost konstantno povečuje. Tako skupina z nižjo kot srednjo izobrazbo pa povečuje opredeljevanje na anketna politična vprašanja do srednje uporabe medijev, z visoko uporabo medijev pa to opredeljevanje upade. Ustavi se na višji ravni kot pri nizki uporabi časopisov.

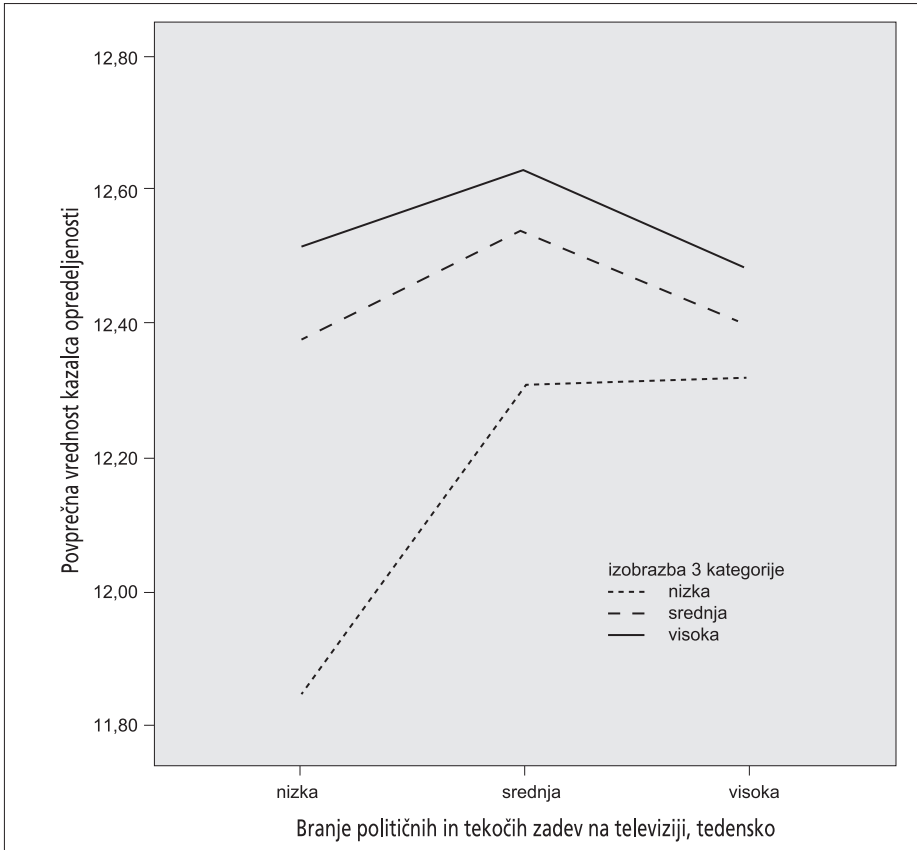
Graf 1: Stopnja opredeljenosti na anketna vprašanja glede na branje časopisa in stopnjo izobrazbe.

Graf 2 prikazuje še gibanje srednjih vrednosti kazalca opredeljenosti glede na stopnjo izobrazbe ter spremljanje političnih tem in tekočih zadev tedensko na televiziji. Spremljanje vsebin na televiziji je bilo v kategorije združeno enako kot pri spremljanju časopisa, prav tako so bile v kategorije združene tudi stopnje izobrazbe enako kot zgoraj. Graf uporabe televizije je nekoliko drugačen. Tu se najmanjši razkorak v opredeljevanju med izobrazbenimi skupinami kaže pri visoki uporabi političnih vsebin na televiziji, čeprav ta ni zgolj posledica dviga opredeljevanja skupine z nizko izobrazbo, ampak tudi posledica upadanja opredeljevanja srednje in višje izobrazbene skupine.

Zdi se, kot da se s pogostejšim spremljanjem medijev posamezniki še težje opredelijo do aktualnih in političnih vprašanj. Mediji jim na tej točki verjetno podajo dovolj informacij, da stvari ne vidijo več črno-belo in da za posamezno stališče najdejo tako razloge za kot razloge proti (Zaller 1990: 129), zaradi česar jim je težje podati svoje mnenje.

Graf 2: Stopnja opredeljenosti na anketna vprašanja glede na gledanje televizije in stopnjo izobrazbe.

Pojasnjevalni model razkoraka v opredeljevanju glede političnih vprašanj za celotni vzorec ESS pojasni za 22,7 % variance, medtem ko je ta odstotek v primeru Slovenije nekoliko nižji (14,2 %). Podobni modeli za pojasnjevanje razkoraka v znanju so se izkazali za nekoliko močnejše, vendar so se tam raziskovalci soočali predvsem z nizkim deležem informiranih anketirancev, medtem ko imamo mi opravka z nizkim deležem neopredeljenih anketirancev. Anketiranci, ki so odgovorili na vsa mnenjska vprašanja, so tako že dosegli stekleni strop⁹ našega merskega inštrumenta (Ettema

9. Koncept steklenega stropa sta v teorijo hipoteze razkoraka v znanju vpeljala Ettema in Kline. Razlikujeta med steklenim stropom, ki je posledica merskega inštrumenta, steklenim

in Kline 1977). Med tistimi, ki so se opredelili na vsa politična in aktualna mnenjska vprašanja, nismo mogli več zaznati morebitnih razlik, ki bi se pojavile ob večjem številu mnenjskih vprašanj in ob kompleksnejših mnenjskih vprašanjih.

7 Sklep

Tako kot pri hipotezi o razkoraku v znanju se tudi pri razkoraku v opredeljevanju kaže močan vpliv izobrazbe. Bolj izobraženi se na politična in aktualna vprašanja v mnenjskih anketah pogosteje opredeljujejo tako na celotnem vzorcu raziskave ESS kot na primeru Slovenije. Poleg izobrazbe pa ima podobno kot pri raziskavah razkoraka v znanju pomembno vlogo tudi zanimanje za politična vprašanja, ki celo najbolj pojasnjuje opredeljevanje do mnenjskih vprašanj, in to tako v primeru Slovenije kot v celotnem vzorcu raziskave ESS.

Presenetljivo se je čas, tedensko namenjen spremljanju političnih in aktualnih tematik v časopisih ter na televiziji, izkazal za statistično značilnega zgolj za celoten vzorec raziskave ESS. Razlog, zakaj spremljanje političnih in aktualnih tematik ne vpliva na večje opredeljevanje anketirancev v Sloveniji, bi mogoče lahko iskali v nizki stopnji zaupanja v vse politične akterje in institucije kot tudi v visokem nezadovoljstvu z demokracijo.¹⁰ Pri nizkem zaupanju v politični sistem tudi nove informacije ne vplivajo na lažje opredeljevanje na anketna vprašanja.

Tudi spremenljivki interakcija izobrazbe in spremljanja medijev sta statistično značilni le za celotni vzorec raziskave ESS, čeprav je tudi tu koeficient B razmeroma nizek v primerjavi z drugimi spremenljivkami. Ob večji uporabi časopisa in televizije se razkorak v opredeljevanju med bolj in manj izobraženimi v nasprotju s pričakovanji celo zmanjšuje, vendar le do srednje uporabe. Pri bralcih časopisov se pri visokem branju političnih in aktualnih novic razkorak znova začne povečevati. Pri višje izobraženih z več časa, namenjenega branju, se povečuje tudi opredeljevanje do političnih mnenjskih vprašanj, pri srednje in manj izobraženih z visoko uporabo tiskanih medijev pa opredeljevanje zopet upade. Podobno se dogaja tudi pri spremljanju političnih in aktualnih vsebin na televiziji. Z visoko uporabo političnih vsebin na televiziji opredeljenost do političnih mnenjskih vprašanj tokrat upade pri srednje in visoko izobraženih, medtem ko pri nizko izobraženih ostane na isti ravni. Opredeljenost do političnih in aktualnih mnenjskih vprašanj je tako

stropom, ki ga povzročajo informacije z omejeno vsebino, in resničnim steklenim stropom, ko določena skupina osvoji vse razpoložljivo znanje (Ettema in Kline 1977). Stekleni strop predpostavlja pogoje, pri katerih nekakšen strop prepreči tistim, ki so informacijsko in komunikacijsko bogati, da bi pridobili dodatne informacije. Pri tem informacijsko revni dobijo priložnost, da nadoknadijo znanje in v nekaterih primerih pojav razkoraka v znanju celo obrnejo (Dervin 2003: 22).

10. Po podatkih telefonske raziskave Politbarometer, ki jo izvaja Center za javno mnenje in množične komunikacije, je januarja 2013 že 90 % anketirancev izrazilo nezadovoljstvo z demokracijo. Nezadovoljstvo pa narašča že od leta 2009 (Kurdija in Toš 2013: 6). Prav tako se po podatkih iste raziskave vse osrednje državne institucije (kot so predsednik vlade, državni zbor, vlada, politične stranke, sodišča) na lestvici zaupanja umeščajo najnižje, brez izrazov zaupanja (Kurdija in Toš 2013: 13).

najvišja pri srednji uporabi medijev. Zdi se, da uporabniki z več informacijami, kot jih imajo na voljo, težje oblikujejo svoje mnenje, stvari ne delujejo več tako črno-bele, za posamezno stališče anketiranci najdejo razloge za in proti.

Možna je tudi alternativna razlaga, da pri več informacijah anketiranci ne čutijo več tolikšne potrebe po dokazovanju pred anketarji in da lažje priznajo svojo neopredeljenost, ki v tem primeru dejansko kaže na neopredeljenost, in ne na pomanjkanje informacij, medtem ko se pri manjšem številu informacij, ki jih imajo na voljo, želijo izkazati pred anketarjem in se skušajo bolj izogniti neodgovorom, ki ne kažejo na odsotnost mnenja, ampak na odsotnost poznavanja tematike. Vsekakor se na tej točki kažejo možnosti in prostor za nadaljnje raziskave. Možnosti za nadaljnje raziskave se kažejo tudi v vpeljavi kulturnega konteksta v analizo. Država se je namreč potrdila kot statistično značilna pojasnjevalna spremenljivka.

Na podlagi rezultatov analiz, ki smo jih opravili, lahko zaključimo, da se je model pojasnjevanja razkoraka v znanju izkazal za uporabnega tudi pri pojasnjevanju razkoraka v opredeljevanju na anketna vprašanja. Čeprav se model ni potrdil zelo močno, nakazuje, v katero smer se hipoteza razkoraka v znanju še lahko razvija.

Literatura

- Banwart, Christine Mary (2007): Gender and Young Voters in 2004: The Influence of Perceived Knowledge and Interest. *American Behavioral Scientist*, 50 (9): 1152–1168.
- Bonfadelli, Heinz (2002): The Internet and Knowledge Gap: A Theoretical and Empirical Investigation. *European Journal of Communication*, 17 (1): 65–84.
- Delli Carpini, Michael X., in Keeter, Scott (1991): Stability and Change in the U.S. Public's Knowledge of Politics. *Public Opinion Quarterly*, 55 (4): 583–612.
- Dervin, Brenda (2003): Communication Gaps and Inequities: Moving Towards a Reconceptualization. V B. Dervin, L. F. Wernet in E. Lauterbach (ur.): *Sense-Making Methodology reader: Selected writings of Brenda Dervin*: 17–46. Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Donohue, George A., Tichenor, Phillip J., in Olien, Clarice N. (1975): Mass Media and the Knowledge Gap: A Hypothesis Reconsidered. *Communication Research*, 2 (1): 3–23. Dostopno prek: <http://www.docin.com/p-250283527.html> (8. 2. 2013).
- Ettema, James S., in Kline, Gerald F. (1977): Deficits, Differences and Ceilings: Contingent Conditions for Understanding the Knowledge Gap. *Communication Research*, 4 (2): 179–202.
- Eveland, William P., in Scheufele, Dietrm A. (2000): Connecting News Use with Gaps in Knowledge and Participation. *Political Communication*, 17 (3): 215–237.
- Ferligoj, Anuška, Ule, Mirjana, in Renner, Tanja (1990): Ženska, zasebno, politično ali »Ne vem, sem neodločena«. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Ferligoj, Anuška, Ule, Mirjana, in Renner, Tanja (1989): »Ne vem« – učinkovita mera družbenoekonomskega položaja ženk. *Metodološki zvezki*, 5: 129–147.
- Fraile, Marta (2011): Widening or Reducing the Knowledge Gap? Testing the Media Effects on Political Knowledge in Spain (2004–2006). *International Journal of Press/Politics*, 16 (2): 163–184.
- Fraile, Marta (2013) Do information-rich contexts reduce knowledge inequalities? The contextual determinants of political knowledge in Europe. *Acta Politica*, 48 (2): 119–143.

- Gaziano, Cecilie (1984): Neighborhood Newspapers, Citizen Groups And Public Affairs Knowledge Gaps. *Journalism Quarterly*, 61 (3): 556–566, 599.
- Gaziano, Cecilie (2010): Notes on »Revisiting the Knowledge Gap Hypothesis: A Meta-analysis of Thirty-five Years of Research«. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 87 (3/4): 615–632.
- Gaziano, Cecilie, in Gaziano, Emanuel (2009): Theories and Methods in Knowledge Gap Research. V D. W. Stacks in M. B. Salwen (ur.): *An Integrated Approach to Communication Theory and Research* (2. izd.): 122–136. New York: Taylor & Francis.
- Gaziano, Cecilie, in Gaziano, Emanuel (1996): Theories and Methods in Knowledge Gap Research Since 1970. V M. B. Salwen in D.W. Stacks (ur.): *An Integrated Approach to Communication Theory and Research*: 127–138. Mahwah, NY: Lawrence Erlbaum.
- Gaziano, Cecilie, in Horowitz, Alice M. (2001): Knowledge Gap on Cervical, Colorectal Cancer Exists Among U.S. Women. *Newspaper Research Journal*, 22 (1): 12–27.
- Holbrook, Thomas M. (2002): Presidential Campaigns and the Knowledge Gap. *Political Communication* 19: 437–54.
- Holbrook, Thomas M. (2006): Cognitive Style and Political Learning in the 2000 U.S. Presidential Campaign. *Political Research Quarterly*, 59 (3): 343–352.
- Hwang, Yoori, in Jeong, Se-Hoon (2009): Revisiting the Knowledge Gap Hypothesis: A Meta-Analysis of Thirty-five Years of Research. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 86 (3): 513–532.
- Kahlor, Leann, Dunwoody, Sharon, in Griffin, Robert J. (2004): Predicting Knowledge Complexity in the Wake of an Environmental Risk. *Science Communication*, 26 (1): 5–30.
- Kim, Sei-Hill (2008): Testing the Knowledge Gap Hypothesis in South Korea: Traditional News Media, the Internet, and Political Learning. *International Journal of Public Opinion Research*, 20 (2): 193–210.
- Kwak, Nojin (1999): Revisiting the Knowledge Gap Hypothesis: Education, Motivation, and Media Use. *Communication Research*, 26 (4): 385–413.
- Lee, Chul Joo (2009): The Role of Internet Engagement in the Health-Knowledge Gap. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 53 (3): 365–382.
- Lemert, James B. (1993): Do Televised Presidential Debates Help Inform Voters? *Journal of Broadcasting and Electronic media*, 37 (1): 83–94.
- Liu, Yung-I, in Eveland, William P. (2005): Education, Need for Cognition, and Campaign Interest as Moderators of News Effects on Political Knowledge: An Analysis of the Knowledge Gap. *Journalism and Mass Communication Quarterly*, 82 (4): 910–929.
- McCann, James A., in Lawson, Chappell (2006): Presidential Campaigns and the Knowledge Gap in Three Transitional Democracies. *Political Research Quarterly*, 59 (1): 13–22.
- Mondak, Jeffrey J. (1999): Reconsidering the Measurement of Political Knowledge. *Political Analysis*, 8 (1): 57–82.
- Moore, David W. (1987): Political Campaigns and the Knowledge-Gap Hypothesis. *Public Opinion Quarterly*, 51 (2): 186–200.
- Prior, Markus (2005): News vs. Entertainment: How Increasing Media Choice Widens Gaps in Political Knowledge and Turnout. *American Journal of Political Science*, 49 (3): 577–592.
- Rapoport, Ronald B. (1982): Sex Differences in Attitude Expression: A Generational Explanation. *Public Opinion Quarterly*, 46 (1): 86–96.

- Sicinski, Andrzej (1970): »Don't Know Answers« in Cross-national Surveys. *Public Opinion Quarterly*, 34 (1): 126–129.
- Tichenor, Phillip J., Donohue, George A., in Olien, Clarice N. (1970): Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge. *Public Opinion Quarterly*, 34 (2): 159–170.
- Toš, Niko (2005): *Zaupanje v institucije sistema*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/File/e-dokumenti/Zaupanje_v_institucije_SJM.pdf (19. 10. 2012).
- Uhan, Samo (1998): *Prava in neprava mnenja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Viswanath, Kasisomayajula, Finnegan, John R. Jr., Hannan, Peter J., in Luepker, Russell V. (1991): Health and Knowledge Gap. *American Behavioral Scientist*, 34 (6): 712–726.
- Viswanath, Kasisomayajula, in Finnegan, John R. Jr. (1996): The Knowledge Gap Hypothesis Twenty-Five Years Later. V B. R. Burleson (ur.): *Communication Yearbook 19*: 187–227. Thousand Oaks CA: Sage.
- Viswanath, Kasisomayajula, Kosicki, Gerald M., Fredin, Eric S., in Park, Eunhyug (2000): Local Community Ties, Community-Boundedness, and Local Public Affairs Knowledge Gap. *Communication Research*, 27 (1): 27–50.
- Zaller, John (1990): Political Awareness, Elite Opinion Leadership, and the Mass Survey Response. *Social Cognition*, 8 (1): 125–153.
- Zaller, John (2003): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zaller, John, in Feldman, Stanley (1992): A Simple Theory of the Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preferences. *American Journal of Political Science*, 36 (3): 579–616.

Viri

- ESS Round 5: European Social Survey Round 5 Data (2010): Data file edition 3.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- Kurdija, Slavko, in Toš, Niko (2013): *Politbarometer 03/11, Slovenija: marec*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Dostopno prek: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/raziskava_pb/porocilo_pb_1301.pdf (23. 4. 2013).

Priloga

Vprašanja, uporabljena v indeksu odvisne spremenljivke

Prosim, da s pomočjo lestvice od 0 do 10 ocenite, koliko vi osebno zaupate vsaki od naslednjih ustanov.

Najprej ... državnemu zboru; pravnemu sistemu; policiji; politikom; političnim strankam; Evropskemu parlamentu; Organizaciji združenih narodov.

Kako zadovoljni ste na splošno s sedanjim gospodarskim stanjem v Sloveniji?

Kako zadovoljni ste s sedanjo slovensko vlado, s tem, kako opravlja svoje delo?

Kako zadovoljni ste na splošno z delovanjem demokracije v Sloveniji?

Kakšno je po vašem mnenju splošno stanje šolstva danes v Sloveniji?

In kakšno je po vašem mnenju splošno stanje zdravstva danes v Sloveniji?

V politiki se včasih govori o levici in desnici. Kam bi vi uvrstili sami sebe na lestvici od 0 do 10, kjer pomeni 0 levo in 10 desno?

Vprašanja, uporabljena v analizi za operacionalizacijo neodvisnih spremenljivk:

Katera je zadnja šola, ki ste jo končali, redno ali izredno?

Kaj bi rekli, koliko se zanimate za politiko? (rekodirane vrednosti)

1 – Sploh se ne zanimam; 2 – Komaj kaj se zanimam; 3 – Se še kar zanimam; 4 – Zelo se zanimam; 8 – (Ne vem)

Znova povejte za običajen dan v tednu, koliko od časa, ki ga porabite za gledanje televizije, gledate poročila ali oddaje s politično tematiko oz. tematiko aktualnih dogodkov.

0 – Sploh nič; 1 – Manj kot ½ ure; 2 – Od ½ ure do 1 ure; 3 – Več kot 1 uro do 1½ ure; 4 – Več kot 1½ ure do 2 uri; 5 – Več kot 2 uri do 2½ uri; 6 – Več kot 2½ uri do 3 ure; 7 – Več kot 3 ure; 8 – (Ne vem)

In koliko tega časa porabite za branje o politiki oz. aktualnih dogodkih?

0 – Sploh nič; 1 – Manj kot ½ ure; 2 – Od ½ ure do 1 ure; 3 – Več kot 1 uro do 1½ ure; 4 – Več kot 1½ ure do 2 uri; 5 – Več kot 2 uri do 2½ uri; 6 – Več kot 2½ uri do 3 ure; 7 – Več kot 3 ure; 8 – (Ne vem)

Kontrolne neodvisne spremenljivke, uporabljene v analizi:

SPOL

Katerega leta ste bili rojeni/je bila rojena/je bil rojen?

Država

Summary

In 1970 Tichenor, Donohue and Olien published a knowledge gap hypothesis which assumes that during information campaign information rich progress in their knowledge faster than information poor. Original authors found a reason for this phenomenon in socioeconomic structure. Later on Ettema and Kline (1977) complement the hypothesis when they state that interest and motivation are the true reason for the knowledge gap phenomenon. The hypothesis is especially relevant even today because it addresses the problem of social inequality. With only some groups benefitting from new information the social structure remains the same and does not change.

In forty years of research and more than 230 publications in knowledge gap research the researchers developed a useful model to explain differences in knowledge acquisition in times of higher media attention. The model includes situational variables such as interest and motivation as well as socioeconomic status and demographical variables. Despite the development of the hypothesis many relevant areas remain unstudied. One of this areas

is response gap. Respondents in public opinion research may refuse to answer particular questions for two reasons (Rapoport 1982). They may be lacking objective competence, true knowledge or subjective competence that is confidence in their knowledge. Since reasons for non-responses in questioners are connected with knowledge we decided to test if the model for explaining knowledge gap can also explain response gap.

We used data from European social survey 2010 and tested the hypothesis for the entire sample of ESS research and for the case of Slovenia separately. Variables used in our sample were index of opinionation (expressing opinion) on various current and political questions as dependent variable, level of education, use of television, use of newspaper, interest in political issues as independent variables and gender, age and country as control variables. Ordinal regression model was performed. Beside the main affect of variables also interaction of variables level of education and use of media was introduced into the model. The model was significant but it did not explain a lot. Despite its low explanatory power it gave us grounds for future research. For the sample of ESS all variables included in the model proved to be statistically significant with political interest having the highest explanatory power. In case of Slovenia, the use of newspaper, use of television and intersection of education and media was not a significant explanatory factor. Reason behind this may be in low distrust to political institutions and low satisfaction with democracy in Slovenia in recent few years. The strongest explanatory factor for Slovenia was also political interest followed by level of education.

Knowledge gap hypothesis states that with the infusion of mass media information the knowledge gap between information rich and information poor widens. For this reason we were especially interested how is level of opinionation effected by level of education and use of media. We took a look at these results only for entire sample of ESS since these two intersections of variables were not significant for the case of Slovenia. Connection of use of media and opinionation was different for different education levels. Previous research namely show that while with the use of television knowledge gap between socioeconomic groups declines it widens when we compare newspaper users. A closer look at our results revealed that opinionation is the highest with moderate use of media (newspaper or television). With high use of media opinionation declines again except for the most educated when using newspaper and for least educated when using television. We assume that with more accessible information respondents face also conflictual and contradictory news making it harder to form an opinion. It is also possible that with more knowledge respondents no longer see the need to prove themselves as knowledgeable partner in conversation with interviewer. Their confidence is high enough to be willing to express true indifference.

Podatki o avtorici:

asist. Meta Novak

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

e-mail: meta.novak@fdv.uni-lj.si

Tibor Rutar

PRISPEVEK K HISTORIČNO-MATERIALISTIČNEMU POJMOVANJU DRUŽBENEGA POLOŽAJA ŽENSK V KAPITALIZMU

IZVLEČEK: Namen prispevka je pokazati dvoje. Prvič, da spolna neenakost ni nadzgodovinski pojav, ki se manifestira na bolj ali manj homogen način v vseh družbah ali vsaj vseh razrednih družbah, temveč da je pogojena s specifično obliko družbenih produkcijskih odnosov, ki zamejujejo te družbe. Drugič, da je vprašanje spolne neenakosti, ki je samo po sebi nezvedljivo, vseeno temeljno prepleteno z razrednim vprašanjem. Teoretska podstat prispevka je marksovska kritika politične ekonomije, za empirični prikaz naše hipoteze pa se opiramo na zgodovinske vire in analizo statističnih podatkov.

KLJUČNE BESEDE: marksistični feminizem, spolna neenakost, prvotna akumulacija, neoliberalizem, kapitalistične krize

A contribution to the historical-materialist conception of women's social position in capitalism

ABSTRACT: The paper aims to explain two claims. First, that gender inequality is not an ahistorical phenomenon which manifests itself more or less homogenously in all societies or, at least, in class societies, but that it is conditioned by the specific form of social relations of production that characterise such societies. Second, that the question of gender inequality, which is in itself irreducible, remains fundamentally interrelated with the question of class. With regard to theory, we draw upon Marx's critique of political economy while, for the purpose of empirically demonstrating our hypothesis, we turn to historical sources and an analysis of official statistical data.

KEY WORDS: Marxist feminism, gender inequality, primitive accumulation, Neo-liberalism, capitalist crises

1 Uvod

»Če produktijski načini zgodovinsko strukturirajo oblike družine, je jasno, da so se družinski odnosi producentov s preходом iz fevdalizma v kapitalizem temeljito spremenili« (Secombe 1995: 233).

Nadvlada moških nad ženskami (spolna neenakost) se v najbolj splošnem smislu začne intenzivirati vsaj v obdobju prehoda iz egalitarnih in brezrazrednih družb prvobitnega komunizma, tj. nomadskih lovsko-nabiralniških skupnosti, v prve razredne družbe, za katere je značilno sistemsko izkoriščanje (glej npr. Ruyle 1973; 1986; Engels 1963 [1884]). Čeprav institucionalizirana antropologija pogosto zatrjuje univerzalnost, celo transhistoričnost (gl. Harman 1984) spolne neenakosti – tako kot institucionalizirana ekonomija od Adama Smitha (2009 [1776]) naprej zatrjuje transhistoričnost kapitalističnega produktijskega načina in razredne stratifikacije – je njena radikalna veja pokazala, da to ne drži (za pronicljivo kritiko Bronislawa Malinowskega, Evansa Pritcharda in Clauda Lévi-Straussa glej Sacks 1979). Obstaja pa vprašanje, s katerim se je ukvarjalo neprimerno manj družboslovcev, četudi je zanimivejše in morebiti pomembnejše od sicer ključnega vprašanja o izvoru patriarhata. Družbeni položaj žensk se je s preходом iz fevdalizma v kapitalizem močno spremenil; spolna neenakost se je v nekaterih vidikih začela poglobljati. To je obdobje, v katerem je iz navidez nepojasnljivih razlogov prišlo do dodatne zaostritve spolnega antagonizma, saj so ženske v kratkem času izgubile relativno avtonomnost. Če lahko oblikovanje prve sistemske spolne neenakosti razlagamo z vznikom razrednih družb, v katerih manjša skupina ljudi izkorišča večjo, se poraja vprašanje, kako lahko na historičnomaterialistični način razložimo kvalitativno predruženje spolne neenakosti, do katerega je prišlo zgolj zaradi prehoda iz ene razredne družbe v drugo. Rečeno drugače, razumeti moramo, zakaj »zatiranje žensk [postane] viden, opazljiv učinek /.../ temeljnih odnosov med moškim in žensko, ki ga določa artikulacija med kapitalističnim produktijskim načinom in organizacijo fizične in družbene reprodukcije prodajalcev delovne sile,« kot pravi Martha E. Gimenez (2005: 11).

Namen članka je zato dvojen. Prvič, ugotavljali bomo, zakaj so v času zatona fevdalističnega produktijskega načina, ki ga zaznamuje osebno, prisilno izkoriščanje, in vzpona kapitalističnega produktijskega načina, za katerega je značilno neosebno, ekonomsko izkoriščanje, ženske začele izgubljati svojo relativno avtonomnost in nadzor nad svojim telesom. Pri tem se bomo oprli na Marxovo teorijo vrednosti, ki pokaže, da je kapitalizem, tj. sistem posplošene blagovne menjave, razredna družba, v kateri družbeni produktijski odnosi med ljudmi vznikajo ne skozi dogovor, potrebo, tradicijo ali prisilo, temveč predvsem skozi blagovne transakcije, tj. prek menjave dobrin, ki so navdane z družbeno močjo. Poskušali bomo locirati materialne vzroke za (diskurzivno) redefinicijo vloge žensk za družbeno produkcijo in reprodukcijo, do katere je prišlo predvsem v 16. in 17. stoletju, ne šele v 18., kakor trdi Foucault (2010 [1976]: 21–37), ter jih navezati na Marxov zgodovinski opis krvavega obdobja prvotne akumulacije,¹ ki je

1. Opis zgodovinskega obdobja t. i. prvotne akumulacije (v Angliji, na primer, se je odvijalo v 15. in 16. stoletju), tj. obdobja prehoda iz fevdalizma v kapitalizem, je Marx podal v zadnjem

bilo potrebno za vznik kapitalizma. Drugič, v nasprotju z liberalnim feminizmom, ki zatrjuje, da je vprašanje emancipacije žensk (a) *nerazredne* narave in (b) razrešljivo v okviru liberalnega kapitalizma, bomo skušali pokazati, da je spolno neenakost smiselno identificirati znotraj razrednega boja, jo vpreči kot razredno vprašanje v najpomembnejšem smislu te besede,² in da jo lahko kritično naslovimo zgolj z radikalno politično prakso, katere cilj je prelom z obstoječim razrednim produkcijskim načinom.

Nasploh želimo pokazati, da so običajni ugovori zoper na marksizmu usidrano feministično analizo, češ da so »osrednje kategorije vélikih teorij [na primer marksizma] obenem preveč abstraktne in preveč specifične, pa tudi preveč fiksirane v svojih teoretskih okvirih, da bi dopustile preučevati specifični položaj žensk« (Barrett v Kelly 2002: 217), neutemeljeni in neprepričljivi. Marksizem nasploh ali marksistični feminizem konkretno je analiza, ki snovno sloni na Marxovi teoriji vrednosti, metodološko pa na historičnem materializmu, in zato družbo in družbeno življenje pojmuje kot bogato totaliteto mnogih raznoterosti, tj. kot neskončno in dinamično enotnost množstva različnih elementov. Posamezne elemente te totalitete razumemo zgolj, če smo jih zmožni pojmovati v povezavi z zgodovinskim in družbenim kontekstom, v katerega so nujno vpeti. Ne moremo oziroma ne smemo jih preučevati ločeno drugega od drugega in od družbenih odnosov, s katerimi so vzajemno pogojeni, četudi bi se zaradi današnje fragmentacije in ozke specializacije družboslovnih ved zdelo ravno nasprotno. Ta neortodoksna marksistična ideja, ki ostro zavrača metodološki individualizem in postopek formalnih abstrakcij, nas bo vodila pri našem raziskovanju strukturiranja spolne neenakosti pod pogoji kapitalističnega produkcijskega načina in

poglavju prvega zvezka *Kapitala*. Kapitalizem ni mogel obstajati, dokler niso bili neposredni producenti »osvobojeni« v dvojnem smislu. Prvič, »osvobojeni« so morali biti svojih produkcijskih sredstev, tj. sredstev, s katerimi so se reproducirali. Drugič, »osvobojeni« so morali biti fiksiranih oblastnih odnosov, v katere so bili vpeti prisilno. Šele ko se neposredni producenti niso mogli preživljati na lastno pest, tj. neodvisno od trga oziroma blagovne menjave, in ko so postali pravno svobodni ljudje, ki lahko prodajo svojo zmožnost za delo, tj. delovno silo, so bili položeni materialni pogoji za vznik kapitalističnega produkcijskega načina. Gl. Marx (1986 [1867]: 651–652).

2. Razred skupaj z Marxom pojmuje kot družbeni položaj, ki ga objektivno – tj. ne glede na naše subjektivne izkušnje in zavedanje – strukturira posameznikovo razmerje do kapitala kot v stvar spremenjenega (kristaliziranega oziroma materializiranega) produkcijskega odnosa eksploatacije. Na najvišji stopnji abstrakcije sta za razpravo, osnovano na teoriji vrednosti, pomembna samo dva razreda: razred lastnikov kapitala vseh vrst (brestonosnega, blagovnega, denarnega, finančnega itd.) in razred nelastnikov kapitala (sem torej spadajo tudi beloovratniški delavci, brezposelni, upokojenci itd.). Čeprav temeljno zavračamo identitetno in relativistično postmarksistično pojmovanje razreda kot rezultata kompleksnih logik »konstituiranja kolektivnih subjektivitet,« katerih artikulacije so »vedno kontingentne in ne *a priori*ne« (Vezovnik 2011: 1053), vsekakor priznavamo obstoj in pomen vseh ostalih dejavnikov, prek katerih subjekt konstituira svojo družbeno identiteto: *ta nikakor ni zvedljiva na »ekonomski razred« (karkoli že to pomeni) subjekta*. Poudarjamo le, da specifični zgodovinski ustroj družbenega življenja temeljno pogojuje te kategorije (in obratno) ter da je razred v kapitalizmu ne zgolj še en »kontingentni« element v logiki »artikulacije, logiki družbene sedimentacije, logiki fantazmatskega zapopadanja subjektive želje,« (Vezovnik 2011: 1054) ampak *objektivni družbeni položaj*, pogojen z (ne)lastništvom kapitala in obstoječ *a priori* ter neodvisno od naše identifikacije.

obujanju marksističnofeministične analize, ki je vsaj od postmodernistične reorientacije akademskega polja neupravičeno potisnjena v obskurnost in pozabo (za dober očrt nezdravega odnosa med postmodernizmom in feminističnim marksizmom gl. Kelly 2002). Naš cilj je torej umestiti »seksizem znotraj arene razrednega boja« in pokazati, da je »vmešan v protislovno in dialektično gibanje med produktivnimi silami in produkcijskimi odnosi« (McLaren in Farahmandpur 2002: 56).

2 Ženske v fevdalizmu

Silvia Federici je v svojem epohalnem delu *Caliban and the Witch* (2004) zbrala nemalo zgodovinskih podatkov, ki pričajo o razmeroma avtonomnem družbenem položaju žensk v fevdalizmu in o zaostrenem discipliniranju ženskega telesa, do katerega je prišlo v času prvotne akumulacije kapitala, ko je žensko (reprodukcijsko) delo naenkrat postalo *ne-delo*. Preden se lotimo umeščanja ženskega telesa v proces prvotne akumulacije in razdelave razlogov za nenadno degradacijo žensk na agense neplačane družbene reprodukcije, ki naj bi bila manjvredna (celo nepriznana) v razmerju do produkcije, se moramo soočiti s pogosto zamolčanimi dejstvi o statusu žensk v poznem (14.–16. stoletje) fevdalizmu.

Do 15. stoletja se je blagovna menjava (komodifikacija družbene produkcije) razširila do te mere, da sta trg in denar počasi začela najedati fevdalne produkcijske odnose, za katere je značilna sorazmerna avtonomnost neposrednih producentov, tj. kmetov. Dostop do skupnega (gozdovi, travniki, jezera, ribniki) je bil takrat še prost in neoviran, lastništvo produkcijskih sredstev pa je bilo vsaj v praktičnem smislu v rokah neposrednih producentov (Federici 2004: 24-29; glej tudi Boissonnade 2009). Seveda drži, da fevdalne produkcijske odnose zaznamuje tudi osebna podrejenost neposrednih producentov fevdalnim gospodom in neekonomsko izkoriščanje teh producentov – zadošča, če omenimo le tlako, desetino, razne davke in druge z zakonom določene izkoriščevalske vzgibe vladajočega razreda –, a dejstvo je, da so se družine neposrednih proizvajalcev lahko preživljale brez zatekanja na trg in prodajanja svoje delovne sile. Do tega obdobja, ko začneta monetarizacija in marketizacija družbenega življenja postopoma, a vztrajno krhati fevdalne produkcijske odnose, so bile ženske za svoje preživetje razmeroma neodvisne od moških – tj. od njih so bile odvisne manj kot v novem, kapitalističnem produkcijskem načinu –, saj so skupaj z njimi sodelovale pri materialni produkciji (prav tam). »Avtoriteta moških podložnikov v odnosu do njihovih ženskih sorodnic je bila omejena, ker je zemljišče pripadalo družinski enoti in ker so ženske na tem zemljišču delale /.../ in za preživetje niso bile odvisne od svojih soprogov« (Federici 2004: 24). Podobno ugotavlja Alice Clark (1919: 302): »v času gospodinske in družinske industrije, ko sta mož in žena delala skupaj«, je tudi žena imela privilegije družbenega položaja svojega moža. Mogoče najpomembnejši podatek za našo razpravo, ki bo imel pomembne implikacije za razumevanje podjarmljenja žensk v prehodu iz fevdalizma v kapitalizem, je dejstvo, da nekoč »produkcija dobrin in reprodukcija delovne sile nista bili ločeni; vse delo je prispevalo k preživljanju družine« (Federici 2004: 24). Ali, kot opazuje Clarkova: »V fevdalizmu/ ni bilo jasne

ločnice med gospodinjskimi opravili in industrijskimi panogami /.../; /vsako/ delo je bilo takrat enako produktivno« (Clark 1919: 290). »Šele ko je kapitalizem organiziral industrijo na individualni ravni, je bila žena prisiljena boriti svoje ekonomske boje enoročno [tj. sama]« (prav tam: 302). Če sta bila nekoč žena in mož odvisna drug od drugega, je bil s prihodom kapitalizma mož »osvobojen« svojega deleža odvisnosti od žene, ta pa mu je ravno zato lahko postajala vse bolj podrejena (prav tam).

V trenutku, ko je val komercializacije začel omejevati dostop do produkcijskih pogojev (skupna zemljišča, infrastruktura in okolje nasploh) ter sredstev, se je začelo kopičiti vse več potepuhov in revežev, ki se niso bili zmožni preživljati (prav tam; glej tudi Geremek 1994: 56–62). Sočasno s pavperizacijo kmetov so začele svojo relativno avtonomnost izgubljati tudi ženske, ki so zaradi komercializacije življenja »izgubile pravico do podedovanja tretjine lastnine njihovega moža (*tertia*), /.../ v ruralnih področjih so bile izključene iz zemljiškega lastništva, še posebej če so bile samske ali ovdo-vele« (Federici 2004: 30). Prav tako sklepa Wally Seccombe v svoji študiji preobrazbe fevdalizma v kapitalizem na območju severozahodnih držav Evrope. S preobrazbo samozadostnih kmečkih družin v proletarske družine, katerih obstoj je pogojen z mezdo, nastane »nova forma odvisnosti /.../ žensk, ki temelji na njihovi nezmožnosti ustvarjanja neodvisnega dohodka in primoranosti delati doma« (Seccombe 1995: 234; poudarek dodan).

Kljub temu jim je vsaj še do konca 15. stoletja uspelo opravljati več poklicev, ki so kasneje, z vznikom kapitalizma, postali stereotipno moški: »V srednjeveških mestih so bile ženske zaposlene kot kovačke, mesarke, pekovke, izdelovalke sveč in klobukov, varice piva« (Shahar v Federici 2004: 31; primerjaj Kowaleski in Bennett 1989). V Angliji so bile ženske članice 72 cehov od vsega skupaj 85; v nekaterih cehih so po številu zaposlenih prednjačile pred moškimi, drugod pa so jim bile enake (Federici 2004: 31). Merry E. Wiesner (1986) je preučila arhivske podatke cehov iz šestih nemških mest v 16. in 17. stoletju. Ugotovila je, da so do začetka 16. stoletja ženske opravljale mnogo pomembnih poklicev in da se je to začelo obračati na slabše šele s širitvijo trgovanja. »/Ž/enske so postajale učiteljice, pa tudi zdravnice in kirurginje, in začele so tekmo-vati z moškimi z univerzitetno izobrazbo, tako da so včasih dosegale visok sloves« (Federici 2004: 31). O relativni avtonomnosti žensk govori tudi Barbara Hanawalt, specialistka za srednjeveško družbeno zgodovino Anglije, ki je pri proučevanju oporok iz 15. stoletja ugotovila, da »so moški favorizirali sinove v 41 % svojih oporok, ženi oziroma ženi s sinom pa so posestvo zapustili v 29 % primerov« (Hanawalt 1986: 155). »Srednjeveška zakonska razmerja (poroke) so bila tako po Hanawaltovi razumljena kot 'partnerstva'« (Federici 2004: 34), »/z/emljiške transakcije v graščinskih sodiščih [pa] kažejo na zakoreninjeno prakso vzajemne odgovornosti in odločevanja« (Hanawalt v Federici 2004: 34).

Ženske v fevdalizmu vsekakor niso bile enake moškim: tako doma kot na delovnem mestu (sploh v panogah, kjer se je začela oblikovati in uveljavljati tržna konkurenca) so uživale manj privilegijev kot moški in so uživale avtonomijo zgolj v določenih mejah, njihov družbeni položaj pa je bil podrejen; kot smo dejali, spolna neenakost je značilnost vseh razrednih družb. Kljub temu pa je, kot bomo videli v nadaljevanju,

njihovo omejeno, relativno samostojnost in predvsem družbeno produktivnost vznik posplošenih blagovnih odnosov, ki so prinesli kapitalizem, radikalno preoblikoval in ju v mnogih pogledih še bolj zatrl.

2.1 Populacijska kriza ob rojstvu kapitalizma

Do konca 15. stoletja je fevdalni produkcijski način zaradi vse intenzivnejših kmečkih uporov in avtonomije podložnikov v razmerju do fevdalne gospode začel razpadati (Federici 2004: 62). Stari produkcijski način se je počasi umikal, novi kapitalistični pa ga je v 16. in 17. stoletju s procesoma privatizacije (ograjevanje skupne zemlje, razlaščenje kmečkenga prebivalstva, višanje davkov in rent) ter kolonizacije postopoma nadomeščal. Za spremembo družbenega položaja žensk sta v tem času odločilna predvsem dva dejavnika: (a) komercializacija življenja, zaradi katere ženske izgubijo svojo relativno samostojnost, in (b) velika populacijska kriza, zaradi katere država uvede ireverzibilne disciplinske metode, katerih namen je preobrazba ženske oziroma njenega telesa v (neplačani) stroj za proizvodnjo delovne sile, ki ustreza novim pogojem akumulacije kapitala in tržne menjave.³ Kot komentirata dve avtorici: »Z nastopom kapitalističnega produkcijskega načina je bila ženska pregnana v izolacijo, ograjena znotraj družinske celice, v vsakem pogledu odvisna od moškega. Nova avtonomija svobodnega mezdnega sužnja⁴ ji je bila zanikana, zaradi česar je ostala v predkapitalistični fazi osebne odvisnosti – in to še toliko bolj brutalne, saj ni bilo današnje zelo obsežne socializirane produkcije« (Dalla Costa in James 1971: 12).

Sredstvo in cilj kapitala (ter s tem kapitalizma) kot materializiranega družbenega odnosa je neprestana valorizacija, tj. samorazširjanje. Predpogoj tega procesa sta (1.) privatizirana produkcija, ki atomizira in izolira neposredne producente ter jih dela odvisne od mezdnega dela, in (2.) ogromni bazen tako aktivne kot rezervne delovne sile, ki kapital oplaja tako neposredno kot posredno. Zatorej ni nenavadno, da je državni aparat v času splošne populacijske krize, ko je začelo primanjkovati delovne sile, začel disciplinirati žensko telo ter ženskam odvzel še zadnji kos avtonomnosti na področju spolnosti in reprodukcije, ki so jo imele v času fevdalizma.

Do osemdesetih let 16. stoletja je prebivalstvo zahodne Evrope začelo upadati – v Nemčiji, na primer, je izginila kar tretjina prebivalstva (Federici 2004: 86). Tudi kolonialni pohodi v obe Ameriki niso realizirali pričakovanj po prilivu enormne (tuje) delovne sile, saj so se izrodili v genocidne pohode smrti: »Sodeč po Davidu Stannardu, se je v stoletju po osvojitvi prebivalstvo Južne Amerike zmanjšalo za 75 milijonov, kar je 95 % vseh njenih prebivalcev. Podobne so tudi ocene Andréa Gunderja Franka« (Federici 2004: 85–86). V prvi polovici 17. stoletja je v Evropi to povzročilo veliko gospodarsko

3. »Ograjevanje zemlje je na ženske vplivalo bolj negativno, ker so se v času vznikanja nadvlade privatiziranih in monetarnih odnosov preživljale težje kakor moški in so bile omejene na reproduktivno delo ravno v obdobju, ko je ta oblika dela postajala vedno manj vredna« (Federici 2004: 74).

4. Izraz *mezdno suženstvo* poudarja kvazivoluntarni značaj mezdne delo, ki je prostovoljno samo *de jura*, *de facto* pa je obvezno za preživetje nelastnikov kapitala v gospodarstvu, temelječem na kapitalističnem produkcijskem načinu.

krizo, zaradi katere so se »skrčili trgi in ustavilo trgovanje, brezposelnost pa je postala široko razširjena« (Federici 2004: 86). Natanko takrat se je začel režim neustavljivega discipliniranja žensk prek uzakonjanja reproduktivnih zločinov, obsojanja kontracepcije in uvedbe drugih metod za zviševanje rodnosti; »država je ženskam odrekla pravico do nadzora nad lastnim telesom ter jih s tem prikrajšala za najbolj temeljne pogoje za fizično in psihološko integriteto ter materinstvo degradirala na stanje prisilnega dela« (Federici 2004: 92).⁵

Ženske so zaradi kriminalizacije kontracepcije, ki je bila še nekaj stoletij nazaj močno razširjena in je družba ni neproblemizirala, začele izgubljati avtonomijo nad svojim telesom (Riddle 1999: 179–182; gl. tudi Heinsohn in Steiger 1999). Zaradi prevladujoče, četudi naivne merkantilistične ideologije, po kateri je bogastvo naroda premo sorazmerno s številom njegovega prebivalstva in nastaja v sferi menjave, ne produkcije, so bili uveljavljeni zakoni, ki so »nagrajevali poroke in kaznovali celibat« (Federici 2004: 88). Tako so »sredi 16. stoletja /.../ vse evropske vlade uzakonile neprizanesljive kazni za kontracepcijo, splav in infanticid« (prav tam), »[v] 16. stoletju je bila v Nurembergu kazen za materin infanticid utopitev« (King 1991: 10). Federicijeva (2004: 89) povzema: »Če so ženske v srednjem veku lahko uporabljale mnogotere oblike kontracepcije in izvajale nesporni nadzor nad procesom rojevanja, so njihove maternice od zdaj naprej postale javni teritorij, ki ga nadzorujejo moški in država, rojevanje pa je bilo v službi kapitalistične akumulacije.«

Vendar najpomembnejši in za ženske najbolj škodljiv ukrep je bila ločitev sfere družbene produkcije od družbene reprodukcije, ki sta bili v času fevdalizma združeni in statusno enaki: »To je, trdim, zgodovinski kontekst, v katerega moramo umestiti zgodovino žensk in reprodukcije v tranziciji iz fevdalizma v kapitalizem; do sprememb, ki jih je napredovanje kapitalizma imelo za družbeni položaj žensk – predvsem na ravni proletariata, tako v Evropi kot v Ameriki –, je prišlo zaradi iskanja novih virov dela in novih oblik reglementacije in delitve delovne sile« (Federici 2004: 66). Če je bilo »v predkapitalistični družbi /.../ delo vsakega člana skupnosti podložnikov pripoznano kot delo z določenim namenom: ali za blaginjo fevdalnega gospoda ali za preživetje [neposrednih producentov]« (Dalla Costa in James 1971: 2), se status dela nekaterih, tj. ženskih članov družbe s prehodom v kapitalizem radikalno spremenil. »Te zgodovinske spremembe, ki so dosegle vrhunec z nastankom institucionalizirane gospodinje v 19. stoletju, so redefinirale položaj žensk v družbi in v razmerju do moških. Spolna delitev dela, do katere je prišlo zaradi teh sprememb, je ne le obsodila žensko na [neplačano] reproduktivno delo, temveč je tudi povečala njihovo odvisnost od moških, kar je državi in delodajalcem omogočilo, da so uporabljali moško mezdo kot sredstvo razpolaganja z ženskim delom« (Federici 2004: 75). Na območju današnje Slovenije je bilo 19. stoletje prav tako prelomno, saj so se tukaj fevdalni odnosi zares začeli razkrajati šele takrat (Žagar 2012: 32). Skupaj s tem razkrojem je prišlo do razkroja »do tedaj enotne gospodinjsko-ekonomske skupnosti, kjer sta se produkcija in potrošnja medsebojno

5. O komplementarnem procesu – »definiciji žensk kot ne-delavk« (Federici 2004: 92) –, ki se je konsolidiral do konca 17. stoletja, v nadaljevanju.

prepletali«, in do oblikovanja »polariziranih svetov: sveta produkcije, ki je potekala praviloma na trgu plačanega dela, in sveta reprodukcije in družinske potrošnje, ki je bila skozi čas vedno bolj pospeševana« (Žagar 2012: 33). Kot ugotavlja Žagarjeva (prav tam), se šele takrat, torej z razvojem kapitalističnih produkcijskih odnosov, začne jasno oblikovati dihotomija moško–javno in žensko–zasebno.

3 Ženske v kapitalizmu

Če so ženske pred vznikom kapitalističnega produkcijskega načina vzajemno sodelovale pri opravljanju družbenega dela – to je velikokrat privzelo obliko gospodinjanskega dela, a v kontekstu fevdalnih produkcijskih odnosov je bilo tudi to delo pripoznano kot družbeno – in so bile zato razmeroma avtonomne, se je v času prvotne akumulacije ta avtonomnost začela krhati, ker so bile ženske vse bolj izključene iz družbene produkcije; reproduktivne aktivnosti, na katere so bile obsojene, so izgubljale status enake veljavnosti v razmerju s produkcijo. Zakaj?

V kapitalističnem produkcijskem načinu zasebno (individualno) delo neposrednih producentov za razliko od nekapitalističnih družb, kot je fevdalizem, ni že v izhodišču, *ex ante* družbeno delo. Zasebno delo, ki ga izolirani in atomizirani producenti⁶ opravljajo v tovarnah oziroma v kakršnemkoli kapitalnem produkcijskem procesu, postane del družbenega agregata šele na posreden način, prek blagovne menjave; »produkt ali dejavnost individuov«, pravi Marx, je treba »šele preobraziti v formo menjalne vrednosti, v denar« (Marx 1985: 78). »Š/ele v tej stvarni formi [individui] zadobe in dokažejo svojo družbeno moč« (prav tam). Ravno zato, ker so neposredni producenti izolirani in ločeni od svojih produkcijskih pogojev (za razliko od predkapitalističnih družb), njihovo individualno delo postane družbeno šele takrat, ko se prek menjave produktov tega dela primerja z vsem ostalim delom ostalih neposrednih producentov. »Uporabni predmeti [dobrine] postanejo blaga sploh samo zato, ker so produkti privatnih del, ki se opravljajo neodvisno eno od drugega. Kompleks teh privatnih del tvori družbeno celotno delo. Ker stopajo producenti v družbeni kontakt šele z menjavo svojih delovnih produktov, se tudi specifični družbeni značaji njihovi privatnih del pojavijo šele znotraj te menjave. Ali, privatna dela se zares uveljavijo kot členi celotnega družbenega dela šele po odnosih, v katere menjava postavi delovne produkte in prek njih producente« (Marx 1986 [1867]: 73). Delo, ki v kapitalizmu dejansko šteje (in je zato potrjeno kot družbeno delo, kot del družbenega agregata), je zgolj delo, ki je bilo

6. Neposredni producenti so v kapitalizmu med seboj izolirani in atomizirani, ker v produkcijske odnose lahko vstopajo zgolj na podlagi stvari, ki so privzele formo vrednosti, tj. stvari z družbeno funkcijo. Ker so neposredni producenti ločeni od produkcijskih sredstev, pravno gledano svobodni in ker ne načrtujejo družbene produkcije zavestno in *ex ante*, lahko produkcijske odnose drug z drugim vzpostavljajo samo prek blagovne menjave, tj. prek menjave stvari, ki imajo poleg uporabne vrednosti tudi vrednost (v marksovskem smislu). V družbi, kjer družbeni produkciji vladajo tržni (blagovni) odnosi, morajo biti neposredni producenti recipročno avtonomni in medsebojno izolirani. *Differentia specifica* kapitalizma ni *pravna forma* zasebnega lastništva produkcijskih sredstev v nasprotju z državnim lastništvom, temveč je *dejanska* ločenost neposrednih producentov od njihovih produkcijskih pogojev – povsem neodvisno od vprašanj konkretnih lastninskopravnih form.

realizirano na trgu prek mehanizma blagovne menjave. To pomeni, da vsako privatno, individualno delo ne postane nujno tudi družbeno, saj je družbeno le tisto delo, ki ga je posredovala blagovna menjava na trgu. Implikacije za ženske, ki so bile od konca fevdalizma prisiljene opravljati predvsem reproduktivno delo, so težko spregledljive. Reprodktivno delo, kolikor ga ne posreduje blagovna menjava in ostane zgolj privatno, individualno delo, v kapitalizmu ni priznано kot družbeno in zato ni poplačano z mezdo. V marksovskem smislu to delo nima vrednosti (četudi ima zelo pomembno uporabno vrednost, tj. reproducira delovno silo, brez katere se kapital ne bi mogel valorizirati), to delo ni bogastvo, ki bi ga imanentno predstavljal obči ekvivalent – denar.

»Kapital je družino preobrazil v nuklearno družino in znotraj te žensko podredil moškemu kot osebo, ki v družbeni produkciji ne sodeluje neposredno in se zato na trgu delovne sile ne more predstavljati neodvisno« (Dalla Costa in James 1971: 13). Ženske s prehodom v kapitalizem izgubijo zmožnost preživljati se neodvisno od moškega – vsaj če ostanejo gospodinje, tj. če niso udeležene na trgu delovne sile. Kljub temu da opravljajo za kapital izjemno pomembno delo⁷ – zastoj namreč ustvarjajo in vzgajajo bodoče delavce ter »obnavljajo« obstoječe in zanje skrbijo –, to delo ostaja »neopaženo«, ker ostaja »izven kapitala« (Dalla Costa in James 1971: 10; poudarek dodan), tj. izven sfere družbene potrditve, izven trga.

Smiselno vprašanje je, ali je bila to (obsodba žensk na nepriznано reproduktivno delo) zgolj nekakšna zgodovinska arbitrarnost oziroma načrtna zarota moških ali pa morebiti lahko govorimo o kakšnem globljem, nenačrtnem, strukturnem vzroku, ki je bil odgovoren za redefinicijo družbenega položaja žensk. Glede na to, da mora kapital za izpolnjevanje svoje življenjske naloge, ki se kaže kot neomejeno in neustavljivo samorazširjanje,⁸ v produkcijskem procesu nujno iz delavčevega prispevka izvleči vse več presežne vrednosti in da je obenem »sam procesirajoče protislovje« (Marx 1985 [1857–58]: 506), ker mu je inherentna tendenca padanja na novo ustvarjene presežne vrednosti (glej Marx 1973 [1894]: 13.–15. poglavje), se zdi hipereksploatacija žensk, ki jo prinese kapitalizem, vse prej kot naključna ali neodvisna od kapitalistične strukturiranosti družbenega življenja. Prepričljiva se zdi oznaka Federicijeve: »/Ž/enske so utrpele edinstveni proces družbene degradacije, ki je bila in je še temeljnega pomena za akumulacijo kapitala« (Federici 2004: 75; poudarek dodan).

Temeljnega pomena je bila iz vsaj dveh razlogov. Prvič, kapital ob svojem rojstvu ni bil zmožen zagotoviti socializirane reprodukcije, zato je ta padla na pleča pavperiziranega prebivalstva, tj. skoraj izključno žensk. Drugič, ker je kapitalizem produkcijski

7 »Ženske pridejo prav ne zgolj zato, ker brez plačila in brez možnosti stavljanja opravljajo gospodinjsko delo, temveč tudi zato, ker vedno sprejmejo nazaj vse, ki zaradi ekonomski kriz periodično izgubljajo svojo zaposlitev. Družina, ta materinska zibelka, ki je vselej pripravljena pomagati in obvarovati v času nuje, je bila pravzaprav najboljše zagotovilo, da nezaposleni nemudoma ne postanejo horda izgredniških outsiderjev« (Dalla Costa in James 1971: 18).

8 »Kapital /.../ ima en sam življenjski nagon, nagon oplajati svojo vrednost, ustvarjati presežno vrednost, vsrkavati s svojim konstantnim delom, produkcijskimi sredstvi, čim večjo maso presežnega dela. Kapital je umrlo delo, ki se kot vampir oživi le z vsrkavanjem živega dela in živi toliko bolj, kolikor več živega dela vsrka« (Marx 1986 [1867]: 214).

način, v katerem so periodična obdobja rasti in posplošenih kriz neizbežna (glej npr. Kliman 2012; Mattick 2011; Carchedi 2011), se razmeroma obsežna socializirana reprodukcija, ki jo je moč zagotoviti v času konjunktura, v kriznem obdobju desocializira, ker kapital reže stroške, tako da jih prelaga na delovno silo.⁹ Harman (1984: 5) pojasnjuje: »Kapitalizem [v svoji začetni fazi] ni imel sredstev ali tehnologije, da bi zagotovil socializirano reprodukcijo (prek farm dojenčkov, skrbniških institucij, ljudskih kuhinj itd.), zato [je nastala] nova družinska struktura za delavski razred. /.../ Vendar ni bila patriarhalna ideologija tisto, kar je [pri tem] motiviralo celotni kapitalistični razred, temveč so bili to njegovi materialni interesi oskrbe z delovno silo.« Patriarhalna ideologija je bila (zgolj) sredstvo legitimiranja odnosov nadvlade, ne njihov izvor.

Po drugi svetovni vojni, ko je dobršen del razvitih kapitalističnih gospodarstev vstopil v fazo še nikoli videne gospodarske rasti (retrospektivno imenovane *zlata doba kapitalizma*)¹⁰ in ko so se materialni pogoji produkcijskega načina začeli spreminjati, se je prvič v zgodovini človeštva odprla priložnost socializacije velikega dela reproduktivnih aktivnosti, ki so jih ženske opravljale zastoj v svojem zasebnem življenju. To priložnost, ki je bila posledica bliskovite gospodarske rasti in razvitosti produktivnih sil (Kliman 2012: 76), je intenzivni razredni boj, ki se je manifestiral skozi delavske stavke, študentska gibanja in feministične upore, izrazil in jo realiziral. »Hitrost sprememb je bila dramatična. Med letoma 1960 in 1965 je [v Angliji] število žensk z novo pridobljenimi visokošolskimi in univerzitetnimi nazivi poraslo za 57 % (pri moških je bilo povečanje zgolj 25-odstotno)« (Orr 2010: 54–55). Podobno je bilo v ZDA, kjer je bila med letoma 1960 in 1970 stopnja rasti števila žensk z univerzitetnimi nazivi v primerjavi z moškimi za 33 % višja (Infoplease 2007). »Ženske so se začele predstavljati kot več kakor zgolj ustrežljive gospodinje in ubogljive tajnice« (Orr 2010: 55). Četudi je bil to pomenljiv korak na poti k emancipaciji žensk, pa je bil v razmerju z dolžino te poti vse prej kot velik.

Ne moremo zanikati dejstva, da se je družbeni položaj žensk od začetne faze kapitalizma, v času krvave prvotne akumulacije kapitala, ko so bili neposredni producenti razlašeni, pa do danes spremenil in prek delne socializacije družbene reprodukcije vsaj *prima facie* izboljšal. A danes, pet let po začetku največje kapitalistične krize po veliki depresiji v prvi polovici 20. stoletja in trideset let po začetku neoliberalne kontrarevolucije, katere *štirje konjeniki* so privatizacija, deregulacija, fleksibilizacija in

9. Marxov komentar iz drugega zvezka *Kapitala* se danes zdi bolj aktualen kot kadarkoli prej: »Kaže torej, da kapitalistična produkcija vsebuje pogoje, ki so neodvisni od dobre ali zle volje, ki dopuščajo to relativno blaginjo delavskega razreda samo začasno, in sicer vedno le kot znanilko krize« (Marx 1987 [1885]: 367). Državo blaginje, višje mezde, socialne transferje ipd. si lahko izborimo, a zgolj v času konjunktura, ko je produkcija vrednosti na višku, in vedno le kot znanilce krize, saj gospodarski razcvet nujno implicira krizo v prihodnosti in obratno (gl. npr. Roberts 2009: 91–98).

10. V gospodarstvih OECD in v ZDA so to obdobje, ki je trajalo od konca štiridesetih pa do konca šestdesetih let prejšnjega stoletja, zaznamovale izredno nizke stopnje javnofinančnih primanjkljajev (Bembič 2012: 27), stopnja rasti svetovnega BDP na prebivalca pa je bila več kot dvakrat večja kakor v desetletjih relativne stagnacije, ki so sledila (Kliman 2012: 52).

fiskalna odgovornost, postaja boleče jasno, da mnogo tistega, kar so si ženske izborile v preteklem stoletju, prisilni zakoni kapitalistične akumulacije razkrajajo.

3.1 »Prvotna akumulacija« v času krize

Kapitalistične krize nastopijo zaradi kronično nizke povprečne profitne mere, ki določa stopnjo produktivnih investicij in s tem maso dohodkov (za empirične študije in teoretske/matematične ponazoritve tega glej predvsem Granados 2013; Kliman 2012: 90–91). Takrat se pripravi teren za uvedbo raznovrstnih (neekonomskih) ukrepov, ki profitno mero višajo, da bi povečali akumulacijo kapitala in s tem zagnali gospodarsko rast – »prvotna« akumulacija torej ni preživet zgodovinski moment (kot v prvem zvezku *Kapitala*), temveč igra pomembno vlogo tudi več stoletij po rojstvu kapitalističnega produkcijskega načina. Najprimernejši in najpogostejši ukrepi so neekonomski prijemi, ki znižujejo stroške kapitala in dvigujejo njegovo dobičkonosnost – kot bomo videli v nadaljevanju, sta za kapital najkoristnejša, a hkrati za ženske najbolj uničujoča (a) fleksibilizacija trga delovne sile in (b) desocializacija družbene reprodukcije.

Od neoliberalne kontrarevolucije naprej, tj. od osemdesetih let prejšnjega stoletja, je zaradi stagflacijske krize in večdesetletne relativne stagnacije, kot ji pravi Kliman (2012: 9), projekt integracije žensk v aktivno in polno zaposleno delovno silo močno oslabil. V državah OECD, na primer, se je v zadnjih tridesetih letih delež žensk z zaposlitvijo zato v povprečju povečal zgolj za slabih sedem odstotnih točk (z 49,3 % na 56,7 %), z manifestacijo velike recesije pa se je tudi ta pozitiven trend obrnil navzdol (OECD 2011a: 33). Po podatkih Svetovne banke (2012; 2013) se je razmerje med žensko in moško participacijo v delovni sili v državah, ki jih Svetovna banka označuje za *države v razvoju*,¹¹ od leta 1990 pa do leta 2010 spremenilo za eno samo odstotno točko (s 67 % na 68 %), svetovno povprečje tega razmerja pa za manj kot dve odstotni točki (z 67,3 % na 69 %). Tudi poročila Evropske komisije (2009) ugotavljajo, da recesije poglobljajo že tako »trdovratne neenakosti med spoloma na trgu delovne sile«. Krizne razmere kapitalistične produkcije, ki so se zares začele že sredi sedemdesetih let in ki tudi do danes niso bile odpravljene, temveč so bile zgolj prekrte z dolgom in finančnimi baloni, so preprečile kakršnokoli pomenljivejšo, četudi izredno omejeno¹² »emancipacijo« žensk. Nasprotno: danes, ko krizne biti kapitalizma ne more zanikati nihče, je žensk, zaposlenih za skrajšani delovni čas, v državah OECD v povprečju kar petkrat več kakor enako zaposlenih moških. Največji razkorak je v zelo konkurenčnih državah, kot so Nemčija, Nizozemska in Švica, kjer več kot 35 % zaposlenih žensk opravlja zaposlitve za skrajšani delovni čas (OECD 2011a: 34).¹³ V Nemčiji se tako več kot polovica žensk, ki so zaposlene za skrajšani delovni čas, prisilno odloča za takšno zaposlitev zaradi prezaposlenosti z neplačanim delom v gospodinjstvu (Bispinck in

11. To so države z bruto nacionalnim dohodkom pod 12.475 dolarji, ki po metodi Atlas ne spadajo v kategorijo držav z visokim dohodkom, tj. najrazvitejših držav na svetu.

12. O potencialnem vstopu žensk v mezno suženjstvo, četudi je za polni delovni čas, pač ne moremo govoriti kot o emancipaciji v pravem pomenu besede.

13. Glede na dejstvo, da je nižanje stroškov dela (prek mezdnih restrikcij pa tudi prekarizacije in fleksibilizacije) eden glavnih vzvodov višanja gospodarske konkurenčnosti, to ne preseneča.

Schulten 2011: 5), na Nizozemskem pa je bilo še leta 2004 zaradi visoke koncentracije žensk v zaposlitvah za skrajšani čas ekonomsko neodvisnih žensk za dobrih 60 % *manj* v primerjavi z ekonomsko neodvisnimi moškimi (Burri 2008: 8).

Podobno se dogaja z neplačanim delom. V državah OECD v povprečju ženske opravljajo dve uri in pol več neplačanega gospodinjskega dela na dan kot moški (OECD 2012b). V Sloveniji se to konkretno kaže kot skoraj dvakrat več neplačanega dela, tj. 286 minut dnevno, in hkrati *manj plačanega dela* (OECD 2012a). Pri tem je pomembno, da »manj plačanih ur dela, ki ga opravijo ženske, zanje ne pomeni več prostega časa; nasprotno, ženske imajo manj prostega časa kot moški« (OECD 2011b: 137; glej tudi UNAIDS 2012: 8). V povprečju to na leto znese 180 ur manj prostega časa na leto za ženske, kar je ekvivalentno skoraj pettedenskemu dodatnemu dopustu za moške (OECD 2011b: 137). Neenakost žensk v primerjavi z moškimi je torej vsaj trojna in je temeljno pogojena z desocializacijo družbene reprodukcije: (1) ženske opravljajo manj plačanega dela, (2) opravljajo več neplačanega dela in (3) imajo manj prostega časa. Varčevalni ukrepi na področju zdravstva in šolstva pa tudi finančnih posojil, s katerimi se dviguje konkurenčnost gospodarstev v krizi, nasploh najhuje prizadenejo ženske – *predvsem s povečevanjem količine neplačanega reproduktivnega dela in prekernega zaposlovanja* (UNAIDS 2012: 6–7).

Do podobnih ugotovitev prihajajo tudi avtorji specifičnih študij, ki se ukvarjajo z lokalnim vplivom ekonomskih kriz. Tako sta na primer Latapí in de la Rocha (1995: 74) s proučevanjem mehiške ekonomske krize s konca prejšnjega stoletja ugotovila: »Gospodinjska opravila so se povečala, ker morajo [ženske] proizvesti večino dobrin in storitev, ki so bile nekoč dostopne prek trga. /.../ Obremenitev žensk z gospodinjskim delom je narasla tako zaradi večjega števila družinskih članov kot zaradi večje odvisnosti od 'domače' produkcije.« Podobno sta pri raziskovanju vplivov ekonomskih kriz v Aziji ugotovili Dejardin in Owens (2009: 6): »[Prekerno] zaposlovanje žensk je proticiklično, ker korporativni sektor išče mehanizme za zniževanje stroškov, kot so na primer cenejše oblike dela, zaposlovanje žensk po nižjih mezdah in nadomeščanje redno zaposlenih delavcev zčasno zaposlenimi.« Nadalje obsežna študija, v kateri so avtorji proučili vpliv ekonomske krize na družbeni položaj žensk v Nigeriji, kaže, da »so rastoče cene vzdrževanja gospodinjstva primorale ženske, da za uspešno kompenziranje tega porasta prevzamejo dodatno delo in da delajo veliko več ur« (UNAIDS 2012: 6). Zdi se, da je naša teza tako z ozirom na najnovejše statistične podatke kot izsledke primerljivih študij drugih družboslovnih znanstvenikov verjetna.

V času gospodarske stagnacije, ki se je začela z zatonom zlate dobe kapitalizma v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja,¹⁴ in dolgega obdobja latentne krize, ki so jo prek nevzdržnih balonov (do leta 2007/08) odlagale finančne špekulacije, se nasilni neekonomski prijemi prvotne akumulacije – razlašanje, desocializacija družbene reprodukcije, razveljavitve socialnih transferjev ter privatizacija netržnih, univerzalno

14. Realna (popravljen za inflacijo) rast svetovnega BDP na prebivalca je bila, sodeč po več uveljavljenih meritvah, do leta 1973 razmeroma stabilna, nato pa je naenkrat padla za približno polovico (Kliman 2012: 51). Na tej nizki stopnji je po meritvah Svetovne banke ostala vse do vznika velike recesije leta 2008 (prav tam).

dostopnih storitev, kot sta javno šolstvo (pomenljiv je tudi trend privatizacije otroških vrtcev) in zdravstvo – uveljavljajo v vsej svoji nepravilnosti, ki je liberalizmu in njegovemu idiličnemu svetu svobodnega trga tako tuja. Kapitalizem zaradi svoje inherentne cikličnosti nujno potrebuje permanentni imperializem (četudi se ta danes kaže na bolj subtilne in razpršene načine, kot se je konec 19. stoletja) oziroma ljudi, na katere lahko v času krize prenese stroške svoje produkcije in predvsem reprodukcije. Zdi se, da »je zgodovinsko gledano družina obstajala v [različnih] oblikah in da bo obstajala, dokler represivni kapitalistični odnosi ne bodo odpravljani. Notranja protislovja kapitalizma buržoazno družino postavljajo kot nujno strukturo« (Tomanovsky 2009: 4; za pronicljivo marksističnofeministično študijo družine glej tudi Gimenez 2005 in Brown 2012).

4 Sklep

Jasno je, kot piše Marx (1979 [1858–61]: 105), da »/n/ačin produkcije materialnega življenja [pogojuje] socialni, politični in duhovni proces življenja nasploh«. ¹⁵ Kapitalizem ni zgolj ena v vrsti mnogih nevtralnih oblik »ekonomije«, ki nima nobenih vplivov na oblikovanje širšega družbenega življenja oziroma okvira, v katerem se to življenje odvija. Spolna neenakost ne obstaja v družbenem vakuumu in zato skozi zgodovinski razvoj človeštva, v katerem se oblike družbenega življenja neprestano spreminjajo (tako kot se spreminjajo načini organizacije oziroma produkcije družbenega življenja), ne deluje kot nespremenljiva, konstantna vrednost. Nasprotno, pogojuje jo konkretna oblika družbene produkcije in reprodukcije, v katero je vpeta v določenem zgodovinskem trenutku. V kapitalizmu, kot smo videli, privzame drugačno obliko, kot jo je imela v fevdalizmu: »Če je bilo vprašanje spola delavcev ob začetkih vpeljevanja kapitalističnega načina proizvodnje obrobno in v senci [drugih] vprašanj /.../, komponenta spola [postaja] skozi razvoj [kapitalizma] vedno bolj pomembna (in uporabna)« (Žagar 2012: 35). Spolne neenakosti zato ne gre obravnavati mimo vprašanja materialne oblike družbene produkcije, tj. ne gre je obravnavati kot neodvisne od specifičnega načina delovanja kapitalizma, ki strukturira družbeno življenje na povsem drugačen način kot ga na primer fevdalizem.

Modus operandi kapitala, njegova imanentna narava, je kar se da intenzivno nižanje stroškov in višanje profita. Eden poglobitvenih mehanizmov tega načela je delegiranje reprodukcije kapitalovih temeljnih pogojev ženskam v zasebno sfero gospodinjstva, negovalnega in skrbstvenega dela ter prek tega nižanje stroškov dela. Liberalni feminizem, ki podrejenost žensk dojema zgolj na ozki ravni individualnih subjektivnih izkušenj oziroma medosebnih odnosov neenakosti, se ne spoprijema z dejstvom, da so medosebni odnosi zgolj raven manifestacije globljih strukturnih korenov podrejenosti žensk. Vprašanja ženske emancipacije ne zastavlja tudi kot razrednega vprašanja, tj. kot kapitalistično strukturiranega, zato je obsojen na borbo za parcialne koncesije ženskam,

15. »Je mar treba posebne modrosti, da bi razumeli, da se z življenjskimi razmerami ljudi, z njihovimi družbenimi odnosi, z njihovim družbenim bivanjem spreminjajo tudi njihove predstave, nazori in pojmi, z eno besedo, tudi njihova zavest?« (Marx in Engels 1979 [1848]: 610.)

ki pa ne naslavljajo materialnih struktur, ki reproducirajo potrebo po seksistični ideologiji in sistemski podrejenosti žensk. Kot kaže zgornja razprava, kapitalistični produkcijski način preoblikuje in izrablja spolno neenakost, kar pomeni, da si je težko, če ne nemogoče predstavljati razrešitev spolne neenakosti znotraj obstoječega sistema.

Zatiranje žensk ni ne univerzalen, z biologijo oziroma »človeško naravo« (karkoli že to pomeni) določen pojav, ki je vedno bil in vedno bo ne nekakšna kabalistična, skrbno načrtovana zarota vseh moških. Takšna tipa razlag, ki sta tako razširjena, kakor sta naivna in tendenciozna, nam ne pomagata razumeti vzrokov sistemske podrejenosti žensk, ki obstaja od vznika razrednih družb naprej, in njene poglobitve z rojstvom kapitalizma. Prav tako nam ne pomagata začrtati vseobsegajočega projekta ženske emancipacije, ki bi videl onstran ozkega koncepta (tržne oziroma formalistične) svobode, kot ga ponuja liberalizem, in ki mora biti v istem hipu *emancipacija od kapitalistične razredne družbe*, v kateri je zatiranje žensk strukturno reproducirano. Vsekakor drži, da si ne smemo privoščiti prav tako vulgarnega, čeprav zgornjima tipoma razlag politično bolj progresivnega redukcionizma spolne neenakosti na razredni boj. Nasprotno, družbeni položaj žensk v sodobnih družbah moramo zapopasti vzporedno in prepletajoče se z razredom kot družbenim položajem, ki ga zaznamuje posamezničin oziroma posameznikov odnos do kapitala in ne ekskluzivistične sociološke kategorije, kot so življenjski slog, etnična pripadnost, dohodek, naglas, modra ali bela barva delovne uniforme ipd., ki enotnost vseh izkoriščanih le fragmentirajo in cepijo. Šele ko obe nereduktibilni, nezvedljivi kategoriji spojimo in ju razvijamo kot zgodovinsko specifični ter zatorej spremenljivi, lahko demistificiramo vprašanje ženskega zatiranja in odpremo vrata zares emancipatorni politiki, ki ni niti latentno apologetska (kot je liberalni feminizem) niti eskapistično-distopična (kot je separatistični feminizem), ampak je nujno revolucionarna. Takšna emancipatorna politika mora biti nič drugega kakor antikapitalistična, kajti čeprav revolucionarno strmoglavljenje kapitalizma samo po sebi nikakor ni zadostni predpogoj za popolno emancipacijo žensk, je vsekakor nujni.

Literatura

- Bembič, Branko (2012): Kapitalizem v prehodih: politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni. Ljubljana: Sophia.
- Bispinck, Reinhard, in Schulten, Thorsten (2011): Trade Union Responses to Precarious Employment in Germany. Dostopno prek: http://www.boeckler.de/pdf/p_wsi_disp_178.pdf (16. 9. 2013).
- Boissonnade, Prosper (2009): Life and Work in Medieval Europe. New York: Dover Publications Inc.
- Brown, Heather A (2012): Marx on Gender and the Family. Leiden: Brill.
- Burri, Susanne D. (2008): The Netherlands: Precarious Employment in a Context of Flexicurity. Dostopno prek: <http://www.genderwork.ca/cpdworkingpapers/burri.pdf> (16. 9. 2013).
- Carchedi, Guglielmo (2011): Behind the Crisis. Leiden: Brill.

- Clark, Alice (1919): *The Working Life of Women in the Seventeenth Century*. London: George Routledge & Sons, Ltd.
- Dalla Costa, Mariarosa, in James, Selma (1971): *Women and the Subversion of the Community*. Dostopno prek: <http://libcom.org/files/Dalla%20Costa%20and%20James%20-%20Women%20and%20the%20Subversion%20of%20the%20Community.pdf> (14. 3. 2013).
- Dejardin, Amelita King, in Owens, Jessica (2009): *Asia in the Global Economic Crisis: Impacts and Responses from a Gender Perspective*. Dostopno prek: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/meetingdocument/wcms_101737.pdf (6. 4. 2013).
- Engels, Friedrich (1963 [1884]): *Izvor družine, privatne lastnine in države*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Federici, Silvia (2004): *Caliban and the Witch*. Brooklyn: Autonomedia.
- Foucault, Michel (2010): *Zgodovina seksualnosti*. Ljubljana: Založba ŠKUC.
- Geremek, Bronislaw (1994): *Poverty: A History*. Oxford: Blackwell.
- Gimenez, Martha E (2005): *Capitalism and the Oppression of Women: Marx Revisited*. *Science & Society*, 69 (1): 11–32.
- Granados, José A. Tapia (2013): *Does Investment Call the Tune? Empirical Evidence and Endogenous Theories of the Business Cycle*. *Research in Political Economy*, 28: 229–259.
- Hanawalt, Barbara (1986): *The Ties That Bound: Pesant Families in Medieval England*. Oxford: Oxford University Press.
- Harman, Chris (1984): *The Origins of the Family*. *International Socialism*, 23 (2): 3–41.
- Kelly, Jane (2002): *Women, Work and the Family: Or Why Postmodernism Cannot Explain the Links*. V D. Hill, P. McLaren, M. Cole in G. Rikowski (ur.): *Marxism Against Postmodernism in Educational Theory*: 211–235. Maryland: Lexington Books.
- Kliman, Andrew (2012): *The Failure of Capitalist Production: Underlying Causes of the Great Recession*. London: Pluto Press.
- Kowaleski, Maryanne, in Bennett, Judith M. (1989): *Crafts, Gilds, and Women in the Middle Ages: Fifty Years after Marian K. Dale*. *Working Together in the Middle Ages: Perspectives on Women's Communities*, 14 (2): 474–501.
- Heinsohn, Gunnar, in Steiger, Otto (1999): *Birth Control: The Political-Economic Rationale behind Jean Bodin's Démonomanie*. *History of Political Economy*, 31 (3): 423–448.
- Latapí, Agustin Escobar, in de la Rocha, Mercedes González (1995): *Crisis, restructuring and urban poverty in Mexico*. *Environment and Urbanization*, 7 (1): 57–76.
- Marx, Karl (1973 [1894]): *Kapital III*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1979 [1858–61]): *Prispevek h kritiki politične ekonomije*. V B. Zihel: *Izbrana dela IV*: 101–109. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1985 [1857–58]): *Kritika politične ekonomije 1857/58 [Grundrisse]*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Marx, Karl (1986 [1867]): *Kapital I*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl (1987 [1885]): *Kapital II*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Marx, Karl in Engels, Friedrich (1979 [1848]): *Manifest komunistične stranke*. V B. Zihel: *Izbrana dela II*: 568–631. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Mattick, Paul (2011): *Business as Usual The Economic Crisis and Failure of Capitalism*. London: Reaktion Books.
- McLaren, Peter, in Farahmandpur, Ramin (2002): *Breaking Signifying Chains: A Marxist Position on Postmodernism*. V D. Hill, P. McLaren, M. Cole in G. Rikowski (ur.): *Marxism Against Postmodernism in Educational Theory*: 35–66. Maryland: Lexington Books.
- Orr, Judith (2010): *Marxism and Feminism Today*. *International Socialism*, 127. Dostopno prek: <http://www.isj.org.uk/?id=656> (13. 3. 2013).
- Riddle, John M (1999): *Eve's Herbs: A History of Contraception and Abortion in the West*. Cambridge: Harvard University Press.
- Robets, Michael (2009): *The Great Recession*. Samozaložba.
- Ruyle, Eugene E (1973): *Slavery, Surplus, and Statification on the Northwest Coast: The Ethnoenergetics of an Incipient Stratification System*. *Current Anthropology*, 14: 603–631.
- Ruyle, Eugene E (1986): *On the Origin of Patriarchy and Class Rule*. Dostopno prek: <http://www.csulb.edu/~eruyle/published/AKA%20CIV.htm> (14. 3. 2013).
- Sacks, Karen (1979): *Sisters and Wives*. Illinois: University of Illinois Press.
- Smith, Adam (2009): *The Wealth of Nations*. Blacksburg: Thrifty Books.
- Secombe, Wally (1995): *A Millenium of Family Change*. London: Verso.
- Tomanovsky, Heather (2009): *Gender, the Family and 'The German Ideology'*. Dostopno prek: <http://www.internationalmarxisthumanist.org/articles/gender-the-family-and-the-german-ideology> (13. 3. 2013).
- Vezovnik, Andreja (2011): »Kaj z razredom?«: postmarksistični obrat v razumevanju razreda. *Teorija in praksa*, XLVIII (4): 1039–1056.
- Žagar, Sabina Žnidaršič (2012): *Polarizacija slovenskega trga dela in poklicev po spolu*. Primer učiteljskega poklica. *Šolsko polje*, XXIII (3–4): 31–52.
- Wiesner, Merry E. (1986): *Working Women in Renaissance Germany*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Viri

- Evropska komisija (2009): *Enakost v kriznih časih*. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/news/employment/090616_sl.htm (3. 4. 2013).
- Infoplease (2007): *High School and College Graduates*. Dostopno prek: <http://www.infoplease.com/ipa/A0112596.html> (14. 5. 2013).
- OECD (2011a): *Doing Better for Families*. OECD Publishing. Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264098732-en> (3. 4. 2013).
- OECD (2011b): *How's Life?: Measuring Well-being*. OECD Publishing.
- OECD (2012a): *Better Life Index*. Dostopno prek: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/countries/slovenia/> (3. 4. 2013).
- OECD (2012b): *Better Life Index*. Dostopno prek: www.oecdbetterlifeindex.org/topics/work-life-balance/ (9. 5. 2013).
- Svetovna banka (2012): *Women are less likely than men to participate in the labor market in most countries*. Dostopno prek: <http://data.worldbank.org/news/women-less-likely-than-men-to-participate-in-labor-market> (3. 4. 2013).

Svetovna banka (2013): The World Databank. Dostopno prek: <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/chart.aspx?isshared=true#> (9. 5. 2013).

UNAIDS. 2012. *Impact of the global economic crisis on women, girls and gender equality*. Dostopno prek: http://www.unaids.org/en/media/unaids/contentassets/documents/document/2012/discussionpapers/JC2368_impact-economic-crisis-women_en.pdf (5. 4. 2013).

Summary

The paper aims to demonstrate how and why women's social position has been changing as we've been passing through different modes of production, i.e. different social forms of human condition. There's been a lot of research done on the question of when exactly women first experienced male oppression, and the results have been fairly conclusive – the majority of radical anthropologists and other social scientists agree that gender inequality had enormously intensified, if not even formed entirely, at the dawn of class-based societies (see Harman 1984). These have not sprung up *ex nihilo*, nor did they exist from the very beginning of life; class-based societies only first appeared when labor productivity had sufficiently grown, so that groups of people could live off of surplus product produced by other groups. Only then did social antagonism grow and intensify, and the first serious manifestation of gender inequality began.

In the paper we, therefore, focus primarily on what kinds of transformation (if any) of women's social position have been occurring since gender inequality first sprung up. When reviewing historical sources (for a good critical overview of hundreds of such sources see Federici 2004) it becomes obvious quite quickly that women's oppression had taken on a different form in feudalism, for example, than in capitalism. Not only were they not subject to volatile market fluctuations, because in feudalism immediate producers practically owned their means of production and were in control of their conditions of production, some research suggests they were also able to participate in jobs, which are by today's standards typically "male". Because both control over their sexuality or, more specifically, sexual reproduction and over their labor was not in the hands of states or markets, it seems they were not delegated strictly to reproductive housework or meagerly-paid, stereotypically "female" jobs. Even though they were still unequal with respect to men in general and their work in particular, their working status (even in the case of household work) was more equal, as their labor counted as an actual social contribution – their work was at least socially recognised.

However all of that changed when, in the period of primitive accumulation of capital, immediate producers were expropriated and the commons enclosed. As Marx famously noted, this was the time when the newly-born laborer was "doubly freed" – free from every possession except her labor-power, and formally free from personal oppression. With feudalism ending and capitalism emerging, immediate producers were forced to participate in market commodity exchange, i.e. to sell their only possession, their labor-power. In such conditions women's social position changed. Because markets need a constant supply of adequately raised labor-power in order to function, women were confined to reproductive labor, to raising children (future workers). Not only were they

now excluded from social production proper and delegated to the newly separated sphere of social reproduction, they also suffered an indirect, yet fatal blow because of this new arrangement: in capitalism – in contrast with other modes of production – reproductive labor, as long as it isn't mediated by the market, isn't recognized as social, i.e. valuable, labor. In capitalism, the labor of private producers, their individual contribution, must pass the test of market commodity exchange, where particular, individual labor is transformed to average, socially validated labor. As long as the immediate producer isn't producing for the market, their labor remains private, valueless (in the Marxian sense) labor; what they produce is merely a use-value, not a commodity or a value.

However there is still another facet of the transformed women's social position in capitalism. This mode of production is inherently unstable, i.e. crisis-prone, which means it oscillates between periods of booms and slumps; when booms hit, reproductive labor tends to be socialized and women start participating in the market. But when a boom ends, and it indeed has to end, women are pushed from the market back into their homes, where they have to take care of children, the household and their husbands. Reproductive activities are desocialized as capital struggles to boost its profit rate, so it can grow again, by externalizing and outsourcing its costs upon workers and especially women. As we've empirically demonstrated in the paper, in times of crises women are indeed hit the most: the current crisis (the Great Recession) is no exception; since the 1970s (and more intensively since the neoliberal turn), as capital was slowly but surely deteriorating, women's participation in the labor market has grown pathetically little and even when it has, it's been mostly precarious, underpaid and uncertain jobs that they've been dealt. If it's true that capitalist crises are inevitable, and we think there's sufficient evidence to suggest that, women won't be able to truly liberate themselves under the conditions of the existing mode of production, because capital depends on their subjugation to restore its life-blood: profits.

Podatki o avtorju:

Tibor Rutar

podiplomski študent na Fakulteti za družbene vede in

doktorski študent sociologije na Filozofski fakulteti

e-mail: *tibor.rutar@gmail.com*

Tjaša Žakelj

NASILJE MED MLADIMI V KIBERNETSKEM PROSTORU: NERAZISKANOST POJAVA V SLOVENIJI

IZVLEČEK: Članek obravnava nasilje med mladimi v kibernetnem prostoru kot pojav, ki v Sloveniji še ni bil sistematično raziskan. Omogoča ga med mladimi močno razširjena raba informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki poleg prednosti prinaša tudi nove možnosti za širjenje različnih oblik medvrstniškega nasilja. V članku so izpostavljeni ključni poudarki, ki so raziskovanju pojava namenjeni v nekaterih državah Evrope in Severne Amerike; opisana je kompleksnost pojava, ki se odraža v stalno razvijajoči se tipologiji oblik nasilja v kibernetnem prostoru; izpostavljeni so terminološki primanjkljaji; predstavljen je oris prvih obravnav problematike v slovenskem prostoru in argumenti za nujnost sistematičnega ukvarjanja s problematiko, za katero še ni povsem jasno, kako se ji zoperstaviti.

KLJUČNE BESEDE: nasilje v kibernetnem prostoru, mladi, internet, oblike nasilja v kibernetnem prostoru

Cyberbullying among youth: an under-researched phenomenon in Slovenia

ABSTRACT: The article discusses cyberbullying among youth as an under-researched phenomenon in Slovenia. It is enabled by the use of information-communication technologies that is growing among youth and which, in addition to numerous advantages, also brings a new alternative for the perpetration of peer violence. The article deals with noted cyberbullying issues in some European and North American cases of research into the phenomenon, the complexity of the issue and the still developing typology of cyberbullying types, the terminological deficiencies of Slovenian words dealing with types of cyberbullying, the first Slovenian treatment of the phenomenon and arguments for the systematic tackling of the problem for which we currently have no strategies in place to combat it.

KEY WORDS: cyberbullying, youth, the Internet, cyberbullying types

1 Uvod

Današnje vsakdanje življenje mladih¹ je zelo drugačno celo od vsakdana mladih, značilnega za obdobje le dobro desetletje nazaj. Prežetost vsakdana s priklopljenostjo na internet in uporaba naprav, ki tovrstno priklopljenost omogočajo, prinaša današnji generaciji mladih nove izzive, tudi glede medosebnih odnosov. Bill Belsey, avtor prve svetovne spletne strani, namenjene preprečevanju nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru, današnjo generacijo mladih imenuje kar »vedno priključena generacija« (*always on generation*) (2005), medtem ko Barbara C. Trolley in Constance Hanel, avtorici monografije *Cyber Kids, Cyber Bullying, Cyber Balance*, govorita o »kibernetnih otrocih«, ki so definirani kot »mladi, ki pridobijo informacije in jih oddajajo s pomočjo tehnološko osnovane komunikacije« (2010: 4). Internet, mobilni telefoni in sorodna tehnologija so za mlade postali ključna orodja njihovega družabnega življenja (Kowalski et al. 2008). S pozitivnimi učinki omenjenega prehoda pa so nastale tudi nove možnosti za izvajanje nasilja med uporabniki, ki ni več omejeno zgolj na osebne stike »v živo«. Prav umeščenost v kibernetni prostor, ki v primeru obravnavanega pojava deluje po načelih zaprtih kanalov sporočanja, ki so dostopni zgolj določenim skupinam bralcev (in toliko manj staršem, učiteljem ipd.), daje tem novodobnim oblikam nasilja možnosti za hitro širjenje. Prostor dogajanja tako akterjem, ki se spopadajo s preprečevanjem medvrstniškega nasilja, nalaga nove izzive z zvezi z obravnavo.

Če se najprej osredotočimo na pojasnitev termina *nasilje v kibernetnem prostoru*, velja poudariti, da gre za opisni prevod angleškega termina *cyberbullying*. Ta vključuje številne oblike² (od očrnitve, poosebljanja, prevare, izključitve do sekstinga itd.), katerih ključne značilnosti izvirajo predvsem iz zakonitosti komunikacije v kibernetnem prostoru in rabe informacijsko-komunikacijske tehnologije, s pomočjo katere se posredujejo podatki, ki imajo namen prizadeti ali škoditi določeni osebi.

V članku je predstavljen pregled literature, predvsem člankov, raziskovalnih poročil, monografij in medijskih prispevkov, pridobljenih v različnih bazah (cobiss.si, spletni dostop do baz znanstvenih revij ipd.). Pregled temelji na kritični oceni zbranega gradiva, katere ključni cilj je opredelitev obravnave nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru v slovenskem znanstvenem prostoru. Pojav je osvetljen s pregledom obravnav v nekaterih tujih virih, ki v pretežni meri izhajajo iz evropskih in severnoameriških držav (Avstrije, Belgije, Nemčije, Španije, ZDA, Kanade itd.). Izhodiščni terminološki opredelitvi obravnavanega pojava sledijo nekateri pomembnejši podatki o rabi interneta pri otrocih in mladih v Sloveniji, podatki o najpogostejših analiziranih vidikih nasilja v

-
1. Kategorije mladih sicer ne moremo razumeti kot enovite skupine prebivalstva v družbi, čeprav mlade obravnavamo v določenem kulturnem prostoru in specifičnem časovnem obdobju. Kljub heterogenosti skupine pa lahko za današnje generacije mladih, ki živijo v Sloveniji, trdimo, da jih, tako kot njihove vrstnike, ki živijo v drugih državah z visokim deležem rabe interneta in mobilne telefonije, v socialnih stikih in odnosih v pretežni meri zaznamuje prav raba interneta in mobilne telefonije.
 2. Podrobnejša tipologija oblik nasilja v kibernetnem prostoru je z razlago terminov predstavljena v nadaljevanju.

kibernetnem prostoru med mladimi v izbrani tuji literaturi in trenutna tipologija tovrstnih oblik nasilja, ki jo uporabljajo nekateri tuji raziskovalci tega pojava. Sledi kratek pregled virov, ki se posredno ali neposredno dotaknejo obravnavanega pojava v Sloveniji. Na koncu so izpostavljeni neraziskani vidiki in raziskovalni potencial v Sloveniji.

2 Teoretska izhodišča

Nasilje v kibernetnem prostoru obsega rabo informacijsko-komunikacijske tehnologije (odslej IKT), kot so e-pošta, mobilna telefonija, hipna sporočila in spletne strani, za namerno, ponavljajoče se, sovražno obnašanje posameznika ali skupine, ki ima namen škoditi drugim (Belsey 2005). Poleg termina *cyberbullying* (ali *cyber bullying*) se v angleško govorečem prostoru za tovrstno medvrstniško nasilje uporabljajo tudi drugi termini – npr. *electronic aggression* (David-Ferdon in Feldman Hertz 2007; Law et al. 2012), *electronic bullying* (Kowalski et al. 2007; Calvete et al. 2010) pa tudi *virtual violence* (Cross et. al 2012) ali *on-line aggression* (Ybarra in Mitchell 2004). Nasilje v kibernetnem prostoru se opisuje kot nova vrsta nasilja (Turan et al. 2011), katere pomen se s strani storilca pogosto racionalizira in minimalizira v smislu »saj sem se samo šalil/zabaval«, medtem ko je odziv žrtve neznan. Anonimnost, ki spodbudi občutek varnosti storilca, v smislu, da ne bo odkrit, je ključni dejavnik, ki nasilje v kibernetnem prostoru definira kot unikatni pojav (Erdur-Baker 2010). Slednji zaradi prostora dogajanja zahteva drugačno obravnavo od klasičnega nasilja, ki se odvija v osebnih odnosih »v živo« (Kowalski et al. 2008).

Potencial za nasilje v kibernetnem prostoru med mladimi raste skupaj z naraščajočo rabo IKT. Nasilje v kibernetnem prostoru omogočajo splošne značilnosti računalniško posredovane komunikacije oz. komunikacije na ravni mobilne telefonije. Razdruževalna anonimnost (»saj ne veš, kdo sem«), nevidnost (»saj me ne vidiš«), asinhronost (»se 'vidimo' pozneje«), razdruževalna imaginacija (»saj je samo igra«) so le nekatere značilnosti, ki spodbudijo negativne posledice zmanjševanja delovanja družbenih norm v kibernetnem prostoru (Suler 2004). Naštete značilnosti komunikacije prek IKT povzročijo, da mladi v kibernetnem prostoru brez večjih zadržkov oz. ovir pošiljajo ali objavljajo vsebino ali sporočila, ki prejemnika prizadenejo, nadlegujejo, žalijo ali ustrahujejo.

3 Raba IKT v Sloveniji med otroki in mladostniki

Med raziskavami, ki ponujajo podatke o rabi interneta pri otrocih in mladih v Sloveniji, velja izpostaviti mednarodno raziskavo EU Kids Online, o kateri pišejo Hasebrink et al. (2008), Livingstone (2009), Livingstone in Haddon (2009), Livingstone et al. (2011), Muha in Lobe (2011a). Trenutno teče že tretja faza omenjene raziskave, ki s kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami zbiranja podatkov o vidikih tvegane rabe interneta analizira stanje v sedaj že 33 državah, med katerimi so tako članice EU kakor tudi Turčija, Rusija, Islandija, Švica itd.³ Med domačimi raziskavami izčrpne

3. Več o projektu na <http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx> (16. 5. 2012).

podatke ponuja raziskava Mladi na netu (Muha in Lobe 2011b), splošnejše podatke pa ponujajo raziskave Raba interneta v Sloveniji (<http://www.ris.org/>) in periodične raziskave Statističnega urada RS.

Primerjalni podatki za države članice EU kažejo, da je raba interneta v Sloveniji pri otrocih in mladostnikih precej nad povprečjem. Če je povprečna starost otrok v EU ob prvem obisku interneta 9 let, velja, da v Sloveniji otroci v povprečju uporabljajo internet leto prej (European Commission 2008). Raba interneta bliskovito narašča, kar še posebej velja za mlajše generacije. V Sloveniji je imelo v letu 2012⁴ dostop do interneta že 95 % gospodinjstev z otroki. Mladi od 16 do 26 let redno uporabljajo računalnik, internet in mobilne telefone, v povprečju v več kot 95 % primerov. Nič kaj dosti ne zaostajajo niti otroci v starosti od 10 do 15 let, pri čemer so izjema le fantje omenjene starostne skupine, ki redno uporabljajo internet »le« v 89 % primerov (Statistični urad RS 2012).

Tabela 1: Uporaba računalnika, interneta in mobilnih naprav po starosti in spolu, 2012.

	Otroci od 10 do 15 let		Mladi od 16 do 24 let	
	Fantje	Dekleta	Fantje	Dekleta
Redni uporabniki računalnika	97 %	98 %	96 %	99 %
Redni uporabniki interneta	89 %	98 %	97 %	97 %
Redni uporabniki mobilnega telefona	95 %	100 %	98 %	100 %
Redni uporabniki mobilnih naprav za dostop do interneta*	32 %	40 %	61 %	55 %

Vir: Statistični urad RS 2012.

*Ocene navedene kategorije so na strani http://www.stat.si/doc/vsebina/informacijska_druzba/opredeljene_kot_manj_natančne (20. 6. 2012).

Skoraj tri četrtine otrok, starih od 9 do 16 let, v Sloveniji internet uporablja redno, nekaj manj kot polovica pa celo vsak dan. Večina otrok do interneta dostopa od doma. Zanimiv je podatek, da v Sloveniji kar 57 % v raziskavo vključenih otrok do interneta dostopa iz lastne sobe, pri čemer pa se ta delež pri starejši starostni skupini (od 15 do 16 let) povzpne na 80 %. Povprečni čas, ki ga na internetu dnevno preživijo slovenski otroci, stari 9–16 let, je 94 minut. Svoj profil ima na socialnih omrežjih 74 % slovenskih otrok, starih 9–16 let, s čimer se uvrščajo precej nad evropsko povprečje. S starostjo se večja delež tistih, ki imajo profil, pri najmlajših (9–12 let) je takšnih 38 %, pri tistih, ki pa so stari 15–16 let, pa kar 92 % (Lobe in Muha 2011b).

Zgodnji vstop v kibernetki prostor, nadpovprečna raba interneta in manj pogoste omejitve staršev glede aktivnosti otrok v okviru rabe interneta Slovenijo umeščajo med skupino držav z visokimi tveganji rabe interneta (Hasebrink et al. 2008). Podatki o restrikcijah staršev glede določenih aktivnosti v okviru rabe interneta (npr. posredovanje osebnih podatkov, nalaganje glasbe, filmov, igrice, obiski določenih spletnih

4. Podatki se nanašajo na prvo četrtletje leta 2012.

strani itd.) so različni. Medtem ko primerjalna raziskava Eurobarometer 2008 navaja, da v Sloveniji skoraj polovica staršev (47 %) otrokom ne postavi meje glede uporabe interneta (v EU v povprečju tovrstnih omejitev ne postavlja četrtnina staršev), raziskava EU Kids Online ugotavlja, da ima vsaj pri eni aktivnosti pravilo postavljeno 77 % otrok, pri čemer pa so omejitve mnogo redkejše pri mladih v starostni skupini od 15 do 16 let.

Čeprav se otroci in mladi zelo hitro vključijo v rabo novih tehnologij ter so zelo aktivni v elektronskih oblikah komuniciranja, velja, da še posebej najmlajši uporabniki pogosto nimajo izkušenj in znanj za razumevanje potencialnih tveganj ter posledično tudi za spopadanje s problematiko nasilja v kibernetnem prostoru. Za otroke in mladostnike so pasti rabe interneta⁵ in mobilnih telefonov, s katerimi dostopajo do spleta, številne, od posredovanja osebnih podatkov, soočenja s seksualno vsebino, zasojenosti, stikov v živo z neznanci, soočenja z vsebino, ki povzroči nelagodje, otroške pornografije, do nasilja, v primeru katerega se kibernetni prostor uporablja kot kanal prenosa določenih informacij. Prav nasilje v kibernetnem prostoru je za seksualnimi podobami, seksualnimi sporočili in nezaželenimi on-line stiki četrto najpogostejše tveganje rabe interneta (Livingstone in Haddon 2009), ki med vsemi oblikami tveganj najbolj negativno vznemiri otroke (Livingstone et al. 2011).

4 Problematika nasilja v kibernetnem prostoru med mladimi

Splošne smernice EU izpostavljajo prizadevanja za varno rabo interneta v obliki Programa varnejše rabe interneta⁶ (*Safer internet Programme*) kakor tudi z nekaterimi nedavno sprejetimi dokumenti, med katerimi velja omeniti Evropsko strategijo za varnejši internet in boljše spletne vsebine za otroke (*The European Strategy for a Better Internet for Children*, 2012). Ni torej nenavadno, da smo v zadnjih petih letih priča izrazitemu porastu obravnav nasilja v kibernetnem prostoru. Kljub temu da je problematika ponekod skoraj še popolnoma neraziskana, pa posamezne države ZDA, v Evropi denimo Belgija, že sprejemajo zakonske ukrepe preprečevanja in sankcioniranja nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru (David-Ferdon in Feldman 2007; Pouillet 2011). Razlog je v prepoznavanju nasilja v kibernetnem prostoru med mladimi kot naraščajočega problema, ki ima lahko hude negativne psihosocialne posledice za življenje mladih (Ybarra et al. 2007; Wolak et al. 2007).

5. Rabe interneta in mobilne telefonije s strani mladih seveda ni mogoče pojmovati zgolj v negativnem smislu, prav tako raba IKT prinaša številne prednosti (informiranje, dostop do podatkov, socialni stiki z znanimi osebami ipd.).

6. Program se izvaja tudi v Sloveniji pod okriljem **Centra za varnejši internet SAFE-SI in združuje aktivnosti ozaveščanja o varni rabi interneta in novih tehnologij, TOM telefon** – telefonsko linijo za pomoč mladim in njihovim staršem, ki se znajdejo v težavah, povezanih z uporabo interneta, in spletno stran Spletno oko – točko za anonimno prijavo nelegalnih spletnih vsebin (http://www.safe.si/c/712/O_projektu/ (20. 6. 2012)).

Pregled revij, ki objavljajo članke na temo kibernetkega nasilja med mladimi, kaže pogostejše objavljane člankov na to temo predvsem v dveh vrstah znanstvenih revij: v revijah, ki obravnavajo psihosocialne vidike zdravlja otrok in mladostnikov, npr. *Journal of Adolescent Health*, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, *School Psychology International*, ter v revijah, ki obravnavajo vpliv novih tehnologij na življenja ljudi, npr. *Computers in Human Behavior*, *New Media & Society*, *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research in Cyberspace*, *Journal of Children and Media* ipd. Med monografijami, ki so posvečene tematiki in pogosto izpostavljene v znanstvenih člankih, velja omeniti *Children and the Internet*, avtorice S. Livingstone (2009), knjigo *Cyber Bullying. Bullying in the Digital Age* avtoric R. M. Kowalski, S. P. Limber in P. W. Agatston (2008) ter knjigo *Cyber Kids, Cyber Bullying, Cyber Balance*, avtoric B. C. Trolley in C. Hanel (2010).

4.1 Pregled pogostejše analiziranih vidikov nasilja v kibernetnem prostoru

Na podlagi pregleda obravnave problematike nasilja v kibernetnem prostoru med mladimi lahko študije v splošnem razvrstimo v več različnih sklopov, ki izpostavljajo različne poudarke:

- a) **Nasilje med mladimi v kibernetnem prostoru kot eden od vidikov tvegane rabe interneta** (Eurobarometer 2007, 2008; Livingstone 2011; Peter in Valkenburg 2011). Nasilje v kibernetnem prostoru je v širšem kontekstu opredeljeno kot eden od negativnih vidikov rabe interneta, kamor uvrščamo tudi razkrivanje osebnih podatkov, osebne stike z neznanci, neprimernost dostopne vsebine (npr. pornografija, slike s seksualno vsebino) ipd.;
- b) **Oblike nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru** (Bauman 2010; Calvete et al. 2010; Trolley in Hanel 2010). Nasilje v kibernetnem prostoru z razvojem tehnologije pridobiva vedno več različnih oblik in prostorov pojavljanja (e-pošta, socialna omrežja, instant pošiljanje sporočil, mobilni telefoni). Opredelitev različnih oblik nasilja v kibernetnem prostoru je izjemnega pomena, saj je prav od definicije pojava in razsežnosti oblik odvisno merjenje pojava. Danes prepoznane oblike kibernetkega nasilja so: *flaming*, očrnitev, nadlegovanje, *outing* in prevara, izključitev iz skupine ali ignoriranje, online impersonacija, seksting, širjenje posnetkov žrtev fizičnih obračunavanj (*happy slapping*) in zalezovanje;
- c) **Obravnave značilnosti nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru** vključujejo predvsem splošni pregled lastnosti nasilja v kibernetnem prostoru, primerjavo oblik nasilja, ki se pojavljajo v fizičnem prostoru v primerjavi z oblikami nasilja v kibernetnem prostoru, in obravnavo problematike glede na demografske značilnosti (Ybarra in Mitchell 2004; Keith in Martin 2005; Li 2006-2008; Smith et al. 2008; Hinduja in Patchin 2008, 2010; Gradinger et al. 2009; Erdur-Baker 2010; Cross 2012). Predvsem pri analizi pojava glede na spol se pokaže precejšnja neenotnost rezultatov različnih raziskav. Ugotovitve so nemalokrat kontradiktorne, ko se npr. preverja splošna pogostost pojava glede na spol, pogostost pojavljanja posameznih oblik glede na spol ter tudi glede žrtev in storilcev glede na spol, pojavnost in

znake tovrstnega nasilja itd. (Li 2005; Kowalski et al. 2008; Trolley in Hanel 2010). Ključna so tudi vprašanja povezanosti starosti in pogostosti pojava ter vprašanja morebitnega prepletanja vlog žrtev in storilcev.

- č) **Pogostost pojavnosti.** Raziskave pogostosti pojavnosti obravnavanega pojava ponovno kažejo zelo različne slike o problematiki. Medtem ko določene raziskave poročajo o razmeroma nizki pojavnosti (npr. raziskava EU Kids Online), druge raziskave (Cross et al. 2012, Li 2006; Ybarra in Mitchel 2004) izpostavljajo pogosto izpostavljenost mladim nasilju, ki poteka po kanalih IKT.
- d) **Strategije spopadanja s problematiko** so analizirane na področju tehničnih možnosti (npr. blokiranje pošiljatelja sporočila), institucionalnih možnosti (spletni naslovi, morebitne pristojne institucije, zakonodaja ipd.) in na ravni odzivov posameznikov na doživljanje tovrstnega nasilja (Li 2005; Agatston et al. 2007).
- e) **Psihološke posledice doživljanja nasilja v kibernetnem prostoru** med mladimi so izjemno heterogene. Študije kot možne posledice izpostavljajo depresijo, nespečnost, zmanjšano samozavest, izgubo občutka varnosti, prenehanje šolanja, samopoškodovanje, samomorilne misli, samomor, ipd. (Eurobarometer 2007; Kowalski et al. 2008; Trolley in Hanel 2010; Cross et al. 2012). Za nasilje med mladimi v kibernetnem prostoru je značilno, da je z vidika storilca lahko razumljeno kot povsem neškodljivo in nedolžno, medtem ko so za žrtev posledice lahko zelo velike.

Pregled obravnavanih vidikov nasilja v kibernetnem prostoru med mladimi je pokazal dvoje. Gre za izjemno heterogen pojav, ki večinoma prinaša zelo različne ugotovitve o splošni prisotnosti in pogostosti pojava glede na spol, starost ipd. Omejeno dejstvo je najbrž posledica obravnav z različnimi izhodišči, pri čemer je ključno vprašanje definicije pojava. Če bi bil slednji definiran na enak način, npr. v najširšem možnem obsegu, bi prihajalo do manjših razkorakov v samih rezultatih o pogostosti pojava, o značilnostih pojava glede na spol storilca/žrtve ipd. Velja omeniti, da največjo skladnost ugotovitev najdemo med izpostavljenimi potencialnimi negativnimi učinki doživljanja nasilja v kibernetnem prostoru.

4.2 Tipologija oblik kibernetnega nasilja

Nasilje med mladimi v kibernetnem prostoru obsega številne različice, ki pomenijo namerno sovražno obnašanje drugih, ki ima namen prizadeti, žaliti ali raniti druge. Tipologije tovrstnih oblik nasilja so različne in se hitro dopolnjujejo z vedno novimi oblikami kibernetnega nasilja. Večina avtorjev prevzema tipologijo pravnice N. Willard (2006), avtorice ene prvih knjig na temo kibernetnega nasilja *Cyberbullying and Cyberthreats*, ki loči med naslednjimi vrstami kibernetnega nasilja (Willard v Kowalski et al. 2008: 45–51):

- **Flaming**, za katerega v slovenščini še ni ustreznega prevoda, pomeni kratko, stopnjujočo se izmenjavo sovražnih misli, ki se izmenjajo med dvema ali več posamezniki z uporabo katere koli IKT. Običajno se pojavi na javnih kanalih, v klepetalnicah ali diskusijskih skupinah (in manj pogosto v izmenjavi e-sporočil);
- **Nadlegovanje** (*harrasment*) je termin, ki se običajno uporablja za obliko nasilja v kibernetnem prostoru med odraslimi. Kot obliko ga je kljub temu treba izpostaviti, saj

je v zakonskem smislu v nekaterih državah ZDA že prepovedano. Pomeni ponavljajoče se ali vztrajno nadlegovanje v obliki besed, delovanja ali dejanj, ki vznemirjajo ali povzročajo precejšnje emocionalne stiske. Obratno kot za *flaming* velja, da se kibernetško nadlegovanje širi po kanalih zasebnega komuniciranja (npr. e-pošta). Nadlegovanje traja dalj časa kot pri *flamingu* in je vedno usmerjeno zgolj na eno osebo.

- **Očrnitev** (*denigration*) pomeni posredovanje neresničnih informacij o nekom z namenom očrnitve. Informacija je lahko objavljena na spletni strani ali posredovana po e-pošti ali sms-ih. Lahko pomeni posredovanje digitalno preoblikovanih fotografij, pošiljanje posnetkov žaljivih pesmi o nekom, med očrnitev se umešča tudi umestitev na sezname z negativno konotacijo, ki so objavljeni na spletu ipd.
- **Poosebljanje** (*impersonation*) pomeni, da se storilec predstavlja kot žrtev; najpogosteje uporabi žrtvino geslo za dostop do računov in potem v imenu žrtve komunicira na neprimeren, žaljiv način (npr. pošilja sporočila s seksualno vsebino, žali druge v imenu žrtve ipd.). Med oblike poosebljanja sodi tudi sprememba osebnega profila na socialnih omrežjih, ki jo naredi posameznik, ki je žrtvi ukradel geslo ipd.
- **Outing in prevara** (*outing and trickery*) se nanašata na posredovanje osebnih podatkov nekomu, komur te sicer ne bi bile zaupane, z namenom osramotitve žrtve. Prevara pomeni prevarati nekoga z namenom zaupanja intimne informacije o sebi in posredovanje te informacije dalje.
- **Izključitev/izgon** (*exclusion/ostracism*) se nanaša na problematiko izključevanja v kibernetnem prostoru, kjer so skupnosti mladostnikov zelo običajne. Biti »noter« ali »zunaj« je ključnega pomena za oblikovanje identitete mladostnikov. Kibernetki izgon ima lahko zelo resne emocionalne posledice, lahko se pojavi v kateri koli spletni skupnosti, kjer je vstop omogočen na podlagi gesla. Zgodi se lahko že zaradi nezadostne hitrosti odziva v računalniško posredovani komunikaciji.
- **Zalezovanje** v kibernetnem prostoru (*cyberstalking*) se nanaša na rabo elektronske komunikacije za zasledovanje drugega. Zasledovanje se odvija na podlagi ponavljajoče se komunikacije, ki vključuje nadlegovanje in grožnje. Groženj je v tem primeru več kot pri nadlegovanju.
- **Happy slapping** je ena novejših oblik kibernetnega nasilja. Pojav se je najprej razvil na podzemnih železnicah v Angliji. Eden od mladostnikov nekoga med hojo udari ali klofne in zbeži, drugi mladostnik dogodek posname in ga objavi na spletu ali pa ga posreduje prek mobilnega telefona. Žrtev je lahko znana ali neznan.
- **Seksting** (*sexting*) je oblika nasilja v kibernetnem prostoru, ki se je pojavila v zadnjih letih. Pomeni objavo in širjenje slik ter posnetkov golih delov telesa ali spolnih aktov. Slike ali posnetki se širijo v obliki objav na spletu ali prek mobilnih telefonov. Seksting se kot oblika nasilja pojmuje takrat, kadar slik z golo vsebino ne pošilja oseba, ki je na sliki.

Kot je razvidno iz navedenega, so termini, ki opredeljujejo oblike kibernetnega nasilja, pogosto zelo specifični. Posledično neobravnava problematike v določenem jezikovnem prostoru pomeni tudi pomanjkanje ustreznih prevodov terminov. Tako npr. velja, da za oblike, kot so *flaming*, *outing* in *happy slapping*, ustreznih prevodov v slovenščini še nimamo.

4.3 Domače obravnave nasilja v kibernetnem prostoru med mladimi

Na temo aktivnosti mladih na internetu je na voljo precejšen obseg podatkov, ki se vedno znova dopolnjujejo, kljub temu pa velja, da je pojav nasilja v kibernetnem prostoru še skorajda neraziskan. Slednje lahko trdimo z gotovostjo predvsem, če pod pojmom nasilje v kibernetnem prostoru upoštevamo celotno paleto oblik tovrstnega nasilja. Razpoložljivi podatki o nasilju v kibernetnem prostoru med mladimi v Sloveniji so omejeni na posamezne oblike tega nasilja. V primeru raziskave EU Kids Online obsegajo zgolj doživljanje *spletnega ustrahovanja*, v primeru raziskave Mladi na netu pa *prejemanje neprijetnih in bolečih komentarjev prek spleta*. Medtem ko podatki raziskave EU Kids Online govorijo o nizkih deležih spopadanja s problematiko spletnega ustrahovanja, ki ga po podatkih raziskave v povprečju pri nas doživlja le 4 % mladih, vključenih v raziskavo (Lobe in Muha 2011a: 29), bolj zaskrbljujoče podatke ponuja raziskava Mladi na netu, ki govori o tem, da je že več kot polovica otrok in mladostnikov, vključenih v raziskavo, prek spleta prejela *neprijetne ali boleče komentarje* (Lobe in Muha 2011b: 41).

Neraziskanost ter redke javne razprave o nasilju v kibernetnem prostoru vplivajo tudi na neenotno in mestoma neustrezno slovensko terminologijo, ki se nanaša na obravnavani problem. Tako npr. slovensko poročilo raziskave EU Kids Online nasilje med mladimi v kibernetnem prostoru kot eno od vrst nezaželenih izkušenj (*upsetting experiences*), ki jih mladi doživljajo, medtem ko uporabljajo internet, omeji na termin »spletno ustrahovanje«. Poleg tega, da ta termin zajame le ozek fragment širokega spektra oblik nasilja v kibernetnem prostoru med mladimi, lahko prav v terminologiji tiči razlog za zelo nizko ugotovljeno pojavnost problematike med mladimi. Menesini in Nocentini (2009) poudarjata, da sta definicija in merjenje nasilja v kibernetnem prostoru zelo prepletena. Ko govorimo zgolj o spletnem ustrahovanju kot eni od oblik nasilja v kibernetnem prostoru med mladimi, podatki pokažejo, da pogostost pojava raste s starostjo mladih, saj je med udeleženkami raziskave že skoraj vsako deseto dekle (9 %), staro od 13 do 16 let, izkusilo spletno ustrahovanje (Lobe in Muha 2011a: 29).

Naslednja raziskava, ki se je sicer v ožji obravnavi osredotočila na pojav medetničnega nasilja v šolskem okolju in je prav tako potrdila potrebo po obravnavi nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru, je bila izvedena v okviru mednarodnega projekta Children's voices: Exploring Interethnic Violence and Children's Rights in the School Environment.⁷ Omenjena raziskava je nasilje med mladimi v kibernetnem prostoru

7. Projekt, izveden v letih 2011–2012 pod vodstvom Znanstveno-raziskovalnega središča Univerze na Primorskem, je bil namenjen raziskavi medetničnega nasilja med vrstniki v šolskem okolju. Kvantitativni del raziskave, izveden med 390 osnovnošolci 5. razredov in 377 srednješolci 3. letnikov, je npr. pokazal, da so anketiranci medetnično nasilje v obliki žaljivih SMS-sporočil ali objave žaljivih komentarjev na Facebooku ali Twitterju doživeli v od 4,8 % primerov (srednješolci mešane ali neslovenske etnične pripadnosti) do 9,2 % primerov (osnovnošolci mešane ali neslovenske etnične pripadnosti) (Žakelj in Kralj 2012: 54). Splošna problematika nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru je bila izpostavljena predvsem v kvalitativnem delu, ki je vključeval intervjuje s strokovnjaki in šolskim osebjem ter fokusne skupine med petošolci in med dijaki tretjih letnikov. Skupaj je bilo v kvalitativnem delu izvedenih šest intervjujev s strokovnjaki, 20 intervjujev s šolskim osebjem in 21 fokusnih

v Sloveniji opredelila kot naraščajoč in še neraziskan vidik medvrstniškega nasilja (Žakelj in Kralj, v tisku), ki je bil problematiziran s strani ekspertov in šolskih služb, ki imajo dober pregled vpogled v medvrstniške odnose, kakor tudi s strani osnovnošolcev in srednješolcev, ki so sodelovali v fokusnih skupinah. Oblike medvrstniškega nasilja v kibernetskem prostoru so udeleženci raziskave⁸ opredelili kot nove oblike, ki imajo potencial za hude posledice za žrtev, in oblike, s katerimi se sistemsko še ne spopadamo kot npr. s fizičnimi oblikami nasilja:

Ja, je pa tako, nasilje ni samo fizično nasilje. Ko te izključijo, te socialno izolirajo, izogibanje, to je ravno tako nasilje. In recimo žalitve /.../ obrekovanje, zmerljivke, po Facebooku, ne vem kaj, a ne. To je ravno tako (nasilje) in jaz mislim, da je pa to lahko še huje ... (učiteljica srednje šole).

Pa internetno nasilje, predvsem to nadlegovanje ..., bullying, preko Twitterja, Facebooka ... (ekspert 1).

To pa je tema, ki je pri nas absolutno neraziskana – pa mogoče ne samo pri nas. Ta poudarek na fizičnem, fantovskem nasilju, nasilje kot problemu discipline, miru pri pouku, to je tisto, kar je izpostavljeno, zanemarjeno pa je predvsem dekliško nasilje, nove oblike nasilja, kot je internetno nasilje, in ti globlji vzroki za nasilje (ekspert 2).

O izkušnjah z nasiljem v kibernetskem prostoru so mladi in otroci povedali:

Ne vem, nekdo objavi eno stanje, potem pa takoj eden izmed te posamezne skupine komentira in potem pa že iz komentarja vidiš, da ga bo probal spraviti v določen pretep ali pa bo probal mu nazaj nekaj takega reči nazaj, da ga bo uni pretepel ... (Kevin, 17).

Ja, meni so delali lažne profe, en ta moj sošolec. /.../ In so pisali v mojem imenu, da sovražim muslimane ... pač take stvari, a ne (Kiara, 11).

Na Facebooku, recimo, je (sošolka) dodala naše prijatelje in to in je sošolcem, vsem je pisala, kakšne smo me pač, Kiara pa Tina, ker smo prijateljice ... velikokrat tako kao Črnogorka, lena si, pa take (Anabela, 12).

Ja, je pisala unim fantom iz sedmega razreda, recimo, da sva midve pa Anja kurbe. In vsem je pisala in potem so na zidu pač spraševali (Tina, 12).

Kljub naraščajoči problematiki v medijskem prostoru pravzaprav ni zaznati veliko prispevkov na temo nasilja med mladimi v kibernetskem prostoru. Kot izjemo lahko opredelimo občasno poročanje medijev o sekstingu. Januarja 2012 so mediji poročali o posnetku spolnega akta dveh osnovnošolcev, ki je bil objavljen na YouTube in je med vrstniki krožil tudi po mobilnih telefonih (Kalc Furlanič in Križman 2012). Omenjeni prispevek recimo poudari, da v Sloveniji problematika tovrstnega nasilja med mladimi še ni raziskana, izpostavi ogorčenost staršev, ki so se seznanili z omenjeno vsebino, otroke, vključene v dogodek, pa pojmuje kot »neodgovorne do življenja«. Poleg omenjenega je dogodek obravnavan kot otroška pornografija, in ne kot oblika nasilja v kibernetskem prostoru, kar je razumljivo zgolj zaradi iskanja pravnih podlag, ki utemeljujejo odstranitev sporne vsebine s spletnih strani.

skupin (11 z osnovnošolci, starimi med 11 in 12 let, ter 10 s srednješolci, starimi med 16 in 17 let).

8. Pri citatih je v oklepaju navedena vloga raziskovanca (učitelj, ekspert), če gre za otroke ali mladostnike, pa njihovo izmišljeno ime in starost.

Poleg omenjenih obravnav velja omeniti še monografijo avtoric Vendramin in Šribar (2010) *Spoli, seksualnost in nasilje skozi nove medije*, ki se problematike kibernetnega nasilja med mladimi posredno dotakne z obravnavo konstrukcije nasilja in spolnosti skozi nove medije.

Šole v Sloveniji z uvajanjem načela ničelne tolerance do nasilja postajajo pomembno okolje ozaveščanja o problematiki medvrstniškega nasilja, spopadanja s konkretnimi primeri in preprečevanja nasilja. Vendar pa nasilje v kibernetnem prostoru zaradi svojih specifik, ki izhajajo predvsem iz prostora dogajanja, zahteva nov pristop v obravnavi. Večina oblik nasilja v kibernetnem prostoru spada med oblike nasilja, ki se v klasični delitvi umeščajo med psihične oblike nasilja. Medtem ko so ločnice fizičnega (ne)nasilja otrokom zelo jasne in običajno za fizično nasilje v šolah velja ničelna stopnja tolerance, ne moremo trditi, da enako velja za psihične oblike nasilja. Te oblike so bolj subtilne in zato tudi niso vedno prepoznane kot nasilje. (Žakelj in Kralj 2012). Nadalje velja tudi, da je problematika nasilja v kibernetnem prostoru specifična tudi zato, ker jo je težko nadzorovati. Dogaja se izven šole kot prostora ali institucije, ki ima tudi nalogo preprečevanja medvrstniškega nasilja. Ena od osnovnošolk, vključenih v raziskavo projekta *Children's voices: Exploring Interethnic Violence and Children's Rights in the School*, je npr. na vprašanje raziskovalca, kaj storijo učitelji, če jim učenci poročajo o nasilju v kibernetnem prostoru, povedala, da se v takih primerih šolsko osebje ne čuti več pristojno: *.../Rečejo: To, kar se dogaja na Facebooku, ni naš problem* (Anabela, 12). Dogajanje v kibernetnem prostoru poglobi zahtevo širše družbene obravnave problema, vprašanja ključnih akterjev, ki so v tem primeru odgovorni za zaščito mladih na mikroravni, ter tudi vprašanje določanja organov nadzora. Celostna obravnava problema bi namreč zahtevala interdisciplinarni pristop s tesno povezanostjo različnih okolij (družinskega okolja, šolskega okolja, institucij varne rabe interneta ipd.), pri čemer je še posebej pomembna vloga ozaveščanja otrok in mladih ter staršev in splošne družbene prepoznavne problematike.

V raziskovalnem kontekstu bi bilo smiselno nasilje med mladimi v kibernetnem prostoru obravnavati s kombinacijo kvantitativnih in kvalitativnih metod raziskovanja, ki bi podale odgovore na vprašanje prisotnosti problematike in pogostosti posameznih oblik, ponudile možnost za opredelitev morebitne povezanosti med oblikami medvrstniškega nasilja, ki se odvijajo v fizičnem prostoru, in oblikami medvrstniškega nasilja v kibernetnem prostoru, ponudile možnost za definicijo kanalov in prostorov pojavljanja, opredelitev socio-demografskih značilnosti žrtev in storilcev, opredelitev posledic na vsakdanje življenje mladih, identifikacijo morebitnih obstoječih strategij mladih pri spopadanju s problematiko ipd. Raziskovanje pojava bi nujno moralo potekati z upoštevanjem načela interseksionalnosti,⁹ torej družbenih kategorij, kot so spol, ekonomski razred in etnična pripadnost, pa tudi z upoštevanjem starosti in drugih individualnih značilnosti.

9. Vlogo interseksionalnega pristopa v raziskovanju medvrstniškega nasilja izpostavljata Hrženjak M. in Humer Ž. (2010) v članku *Interseksionalni pristop v preventivnih programih preprečevanja medvrstniškega nasilja*.

5 Zaključek

Na prvi pogled se morda zdi, da gre v primeru problematiziranja nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru kot ene od pasti rabe interneta za začasno pretirano pozornost in zaskrbljenost, ki se običajno pojavita ob vseh večjih družbeno-tehnoloških spremembah, ki vplivajo na vsakdanje življenje mladih (npr. pojav televizije, kasneje pojav računalnika, nazadnje pojav interneta in drugih sodobnih oblik in kanalov komuniciranja). Vendar pa je v primerih nasilja v kibernetnem prostoru problematiko nujno raziskati in obravnavati zaradi njenih škodljivih posledic, ki so povezane predvsem s širšim vidikom življenja mladih. Kibernetno nasilje ne povzroča zgolj neugodja, temveč lahko pripelje do izolacije, zavračanja obiskovanja šole, samopoškodovanja in celo do skrajnosti, kot je samomor. Ni torej nenavadno, da je predgovor monografije *Cyber Bullying: Bullying in the Digital Age* napisal oče, katerega sin je zaradi doživljanja nasilja v kibernetnem prostoru storil samomor.

Na splošno velja, da je fizičnemu nasilju kot jasni, odkriti obliki nasilja posvečene precej pozornosti. Fizično nasilje v šolskem prostoru in tudi drugje ni tolerirano, je hitro prepoznano in sankcionirano. Ne moremo trditi, da so na drugi strani oblike psihičnega nasilja obravnavane kot dopustne, temveč so zaradi subtilnosti manj opazne, manjkrat prepoznane kot nasilje, ki se mu je treba zoperstaviti, in manj pogosto sankcionirane. Vse naštetu še toliko bolj velja za nasilje v kibernetnem prostoru, ki pogosto ostaja nerazkrito staršem ali učiteljem, ki bi mlade lahko spodbudili k spopadanju s problematiko. Sodobni kanali grajenja in ohranjanja socialnih stikov ter posredovanja informacij omogočajo tudi enostavno sporočanje nezaželenosti, izražanje sovražnosti, žalitev ipd. Prav »virtualni«¹ prostor dogajanja omogoča prehod iz bolj vidnih na manj vidne oblike nasilja. Tako se običajno izvajanje nasilnih dejanj »v živo«² prenese še na bolj subtilno, (odrasli) javnosti skrito raven. Velja namreč, da mladi o nasilju v kibernetnem prostoru s svojimi starši ali drugo odraslo osebo spregovorijo v manj kot polovici primerov (Livingstone et al. 2011), kar potrjuje tezo o prikritosti tovrstnih oblik nasilja.

Kot je razvidno iz podatkov o rabi interneta pri mladih, je delež mladih v Sloveniji, ki redno uporabljajo internet, nad povprečno ravniyo EU, zopet nadpovprečen je delež tistih, ki do interneta dostopajo prek mobilnih telefonov, podpovprečno pogost pa je nadzor staršev nad aktivnostmi mladih na internetu (npr. časovne omejitve, raba filtrirnih orodij). Omenjeni kazalci Slovenijo umeščajo med države z visokimi tveganji rabe interneta (Hasebrink et al. 2008), zaradi česar bi bila nujna poglobljena interdisciplinarna raziskava izpostavljenе problematike. Velja, da so dogodki v fizičnem in kibernetnem prostoru močno prepleteni, realnost vsakdanjega življenja mladih je oblikovna v fizičnem in kibernetnem prostoru, kar pomeni, da obravnave nasilja v kibernetnem prostoru ne smemo ločiti od analize splošnih dinamik medvrstniškega nasilja.

Seveda sami podatki o pogostosti, oblikah, vplivu spola, starosti, učinkih ipd. za spopadanje z obstoječo problematiko ne bi bili dovolj; potrebno bi bilo še ozaveščanje otrok in mladih, staršev, šolskih delavcev ter širše javnosti o nasilju v kibernetnem

prostoru. Otroke in mlade je nujno ozavestiti o pomenu posredovanja določenih podatkov prek spleta, oblikah nasilja med mladimi v kibernetnem prostoru in njihovih možnostih za spoprijemanje s problematiko, pri čemer je potrebno tudi oblikovanje mreže pomoči za žrtve nasilja v kibernetnem prostoru. Omenjena mreža bi lahko učinkovito delovala zgolj na podlagi jasnih pristojnosti akterjev. Pri tem pa je najprej potrebno, da se tovrstno nasilje čim prej prepozna kot oblika nasilja, ki ne sme biti tolerirana ali obravnava zgolj kot problem posameznika/-ce.

Literatura

- Agatston, Patricia W., Kowalski, Robin, in Limber, Susan (2007): Students' Perspectives on Cyber Bullying. Brief report. *Journal of Adolescent Health* 41: 59–60.
- Bauman, Sheri (2010): Cyberbullying in a Rural Intermediate School: An Exploratory Study. *Journal of Early Adolescence*, 30 (6): 803–833.
- Belsey, Bill (2005): Cyberbullying: An emerging threat to the »always on« generation. Dostopno prek: http://www.cyberbullying.ca/pdf/Cyberbullying_Article_by_Bill_Belsey.pdf (30. 5. 2012).
- Cross, Emma-Jane, Piggan, Richard, Douglas, Thaddeaus, in Vonkaenel-Flatt, Jessica (2012): VIRTUAL VIOLENCE II: Progress and Challenges in the Fight against Cyberbullying. London: Rochester House.
- Calvete, Esther, Orue, Izaskun, Estévez, Ana, Villardón, Lourdes, in Padilla, Patricia (2010): Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, 26: 1128–1135.
- Center za varnejši internet SAFE-SI. Dostopno prek: <http://www.safe.si/> (22. 4. 2012).
- David-Ferdon, Corinne, in Feldman Hertz, Marci (2007): Electronic Media, Violence, and Adolescents: An Emerging Public Health Problem. Guest editors' commentary. *Journal of Adolescent Health*, 41: 1–5.
- Erdur-Baker, Özgür (2010): Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools. *New Media & Society*, 12 (1): 109–125.
- European Commission: (2007): Safer Internet for Children: Qualitative Study in 29 European Countries Report. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/ql_safer_internet_summary.pdf (24. 4. 2012).
- European Commission (2008): Eurobarometer: Towards a safer use of the Internet for children in the EU – a parents' perspective Analytical report. Dostopno prek: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_248_en.pdf (24. 4. 2012).
- Gradinger, Petra, Strohmeier, Dagmar, in Spiel, Christiane (2009): Traditional Bullying and cyberbullying. *Journal of Psychology*, 21 (4): 205–213.
- Hasebrink, Uwe, Livingstone, Sonia, in Haddon, Leslie (ur.) (2008): Comparing children's online opportunities and risks across Europe. Cross-national Comparisons for EU Kids Online, a report for the EC Safer Internet Plus Programme. Dostopno prek: <http://www.ifap.ru/library/book363.pdf> (18. 9. 2012).
- Hrženjak, Majda, in Humer, Živa (2010): Intersekcionalni pristop v preventivnih programih preprečevanja medvrstniškega nasilja. *Socialna pedagogika*, 14 (1): 63 – 82.

- Kalc Furlanič, Lea, in Silva Križman (2012): Spolne igre šolarjev na svetovnem spletu. Primorske novice, 21. januar 2012.
- Keith, Susan, in Martin, Michelle E. (2005): Cyber-Bullying: Creating a Culture of Respect in a Cyber world. *Reclaiming Children and Youth*, 15 (4): 224–228.
- Kowalski, Robin, in Limber, Susan P. (2007): Electronic bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41: 22–30.
- Kowalski, Robin, Limber, Susan P., in Agatston, Patricia W. (2008): *Cyber Bullying. Bullying in the Digital Age*. Malden, MA: Blackwell.
- Law, Danielle M., Shapka, Jennifer D., Hymel, Shelley, Olson, Brent F., in Waterhouse, Terry (2012): The changing face of bullying: An empirical comparison between traditional and internet bullying and victimization. *Computers in Human Behavior*, 28: 226–232.
- Li, Qing (2006): Cyberbullying in schools: A research of gender differences. *School Psychology International*, 27: 157–170.
- Li, Qing (2007): New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23: 1777–1791.
- Livingstone, Sonia (2009): *Children and the Internet*. Cambridge: Polity Press.
- Livingstone, Sonia, in Haddon, Leslie (ur.) (2009): *Kids Online: Opportunities and Risks for Children*. Bristol: The Policy Press.
- Livingstone, Sonia, Haddon, Leslie, Görzig, Anke, in Ólafsson, Kjartan (2011): *EU Kids Online. Final report*. Dostopno prek: [http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/EUKidsOnlineIIReports/Final%20report.pdf](http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/EUKidsOnlineIIReports/Final%20report.pdf) (17. 3. 2012).
- Lobe, Bojana, Livingstone, Sonia in Leslie Haddon (2007): *Researching Children's Experiences Online across Countries: Issues and Problems in Methodology*. LSE, London: EU Kids Online. Dostopno prek: <http://eprints.lse.ac.uk/2856/> (17. 3. 2012).
- Lobe, Bojana in Muha (2011a): Tveganja in varnost otrok na internetu: Slovensko poročilo. Ugotovitve raziskave EU Kids Online o 9-16 let starih otrocih in njihovih starših. Dostopno prek: [http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20\(2009-11\)/National%20reports/SlovenianReport.pdf](http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20II%20(2009-11)/National%20reports/SlovenianReport.pdf) (15. 4. 2012).
- Lobe, Bojana, in Muha, Sandra (2011b): *Internet v vsakdanjem življenju slovenskih otrok in mladostnikov*. FDV, Ljubljana: Prvo poročilo raziskave Mladi na netu.
- Medarič, Zorana, in Sedmak, Mateja (ur.) (2012): *Children's voices: interethnic violence in the school environment*. Koper: University of Primorska, Science and Research Centre, Annales University Press.
- Menesini, Ersilia, in Nocentini, Annalaura (2009): Cyberbullying definition and measurement: Some critical considerations. *Journal of Psychology*, 217 (4): 230–232.
- Patchin, Justin W., in Hinduja, Sameer (2006): Bullies move beyond the schoolyard: A preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4: 148–169.
- Pouillet, Ives (2011): e-Youth before its judges: Legal protection of minors in Cyberspace. *Computer Law & Security Review*, 27: 6–20.
- RIS – Raba interneta v Sloveniji. Dostopno prek: <http://www.ris.org/> (22. 4. 2012).
- Slonje, Robert, in Smith, Peter K. (2008): Cyberbullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49: 147–154.

- Smith, Peter K., J. Mahdavi, M. Carvalho, S. Fisher, S. Russell, in N. Tippett (2008): Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 49 (4): 376–385.
- Smith, Peter K. (2009): Cyberbullying, abusive relationships in cyberspace. *Journal of Psychology*, 21 (4): 180–181.
- Statistični urad Republike Slovenije (2012): Uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije v gospodinjstvih in pri posameznikih, Slovenija, 2012 – končni podatki. 5. oktober 2012, Prva objava. Dostopno prek http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=5037 (10. 9. 2012).
- Suler, John (2004): The online disinhibition effect. *CyberPsychology & Behavior*, 7: 321–326.
- Trolley, Barbara C., in Hanel, Constance (2010): *Cyber Kids, Cyber Bullying, Cyber Balance*. Thousand Oaks: Corwin.
- Valkenburg, Patti M., in Jochen, Peter (2011): Online Communication Among Adolescents: An Integrated Model of Its Attraction, Opportunities, and Risks. *Journal of Adolescent Health* 48: 121–127.
- Vendramin, Valerija, in Šribar, Renata (2010): Spoli, seksualnost in nasilje skozi nove medije. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Wolak, Janis D., J. Mitchell, Kimberly J., in Finkelhor, David (2007): Does Online Harassment Constitute Bullying? An Exploration of Online Harassment by Known Peers and Online-Only Contacts. *Journal of Adolescent Health* 41: 51–58.
- Ybarra, Michele L., in Mitchell, Kimberly J. (2004): Online aggressor/ targets, aggressors, and targets: A comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45: 1308–1316.
- Ybarra, Michele L., Diener-West, Marie, in Leaf, Philip J. (2007): Examining the overlap in Internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41: 42–50.
- Žakelj, Tjaša, in Kralj, Ana (2012): »It doesn't happen in our school«: ethnicity as a structural factor of peer violence in slovenian schools. V Z. Medarić in M. Sedmak (ur.): *Children's voices: interethnic violence in the school environment*. Koper: University of Primorska, Science and Research Centre, Annales University Press, 27–83.
- Žakelj, Tjaša, in Kralj, Ana (v tisku): »Ethnicity is not an issue!«: Interethnic Relations and Peer Violence in Slovenian Schools. V Z. Medarić, M. Sedmak in S. Walker (ur.): *Children's Voices: Studies of interethnic conflict and violence in European schools*. London: Routledge.

Summary

In the article the issue of cyberbullying among Slovenian youth is problematised as an under researched phenomenon. Today, the social life of young people, while being far from a homogeneous social group, is strongly determined by the use of information and communication technologies like the Internet and mobile phones. Consequently, peer bullying is no longer limited to physical places and face-to-face meetings, but it also happens in cyberspace whose characteristics limit adults' access to the social life of their children and makes it easier to hurt or harm others with a minimal threat of being sanctioned.

Cyberbullying is a phenomenon that involves the use of information and communication technologies such as e-mail, mobile phone, instant messaging (IM), defamatory,

personal websites, and defamatory online personal polling websites to support deliberate, repeated and hostile behaviour by an individual or group that is intended to harm others (Belsey 2005). Besides cyberbullying or cyber-bullying, other terms are used in English to address the issue of peer violence happening in cyberspace, such as »electronic aggression«, »electronic bullying«, »virtual violence« or »on-line aggression«. Violence in cyberspace is described as a new form of violence characterised by the perpetrators' rationalisation and minimisation of its meaning in the sense of it simply being a joke or just for fun. Specifically, anonymity can provide a feeling of safety for perpetrators and reduces the fear of being caught.

The article is based on a review of foreign, mainly European and North American literature focusing on cyberbullying issues, followed by a review of existing Slovenian literature and research data on the phenomenon. Foreign studies concentrate on several aspects of cyberbullying, among which the author points out analysis of cyberbullying as a possible negative outcome of risky Internet use; analysis of types of peer violence occurring in cyberspace; analysis of the characteristics of cyberbullying in comparison to violence in face-to-face contacts; analysis of the prevalence; analysis of the demographic characteristics of victims and perpetrators; strategies of combating peer violence happening in cyberspace and the psychological consequences of experiencing cyberbullying.

In comparison to the vast amount of research attention given to the problem abroad, in the Slovenian context only rare and limited trials that focused on the issue of cyberbullying can be identified. Data reveal the prevalence of »on-line intimidation« and the prevalence of »getting unpleasant or painful comments on the web«. Moreover, the issue is not often addressed in newspaper articles, with the exception of a case of sexting among primary school students who filmed the sexual act of a boy and a girl. To be stressed from a legal perspective the case of sharing the material via mobile phones and posting a record on YouTube was recognised as child pornography, evidently in the search to find a legal basis to remove the content. The mentioned types do not reflect the heterogeneity of the cyberbullying problematic which encompasses numerous types such as flaming, harassment, denigration, impersonation, outing, trickery, exclusion, ostracism, cyberstalking and sexting. Not surprisingly, the Slovenian language does not yet include terms that describe cyberbullying types such as »flaming«, »outing« and »happy slapping«.

Despite the lack of discussion on the issue, some school workers and experts recognise cyberbullying among Slovenian youth as a serious, new and growing problem that has yet to be tackled. While primary and secondary schools often play a critical role in combating peer violence, in cases where violence happens in an on-line environment the dilemma of who is responsible for reacting and what are the possible solutions remains unsolved. Further, the need for research into the phenomenon in the Slovenian context not only stems from the lack of data on the prevalence and lack of knowledge regarding the consequences victims are facing, but also from the need to identify crucial social actors, outline possible solutions, raise awareness among youth, parents and the general public, and to encourage the systematic combating of cyberbullying.

The intertwining of physical and cyberspace as a joint reality influencing people's lives requires a systematic response to cyberbullying as one of the undesired consequences of ICT use.

Podatki o avtorici:

dr. Tjaša Žakelj

Univerza na Primorskem

Znanstveno-raziskovalno središče

Garibaldijeva 1, 6000 Koper

e-mail: tjasa.zakelj@zrs.upr.si

**RECENZIJJE KNJIG /
BOOK REVIEWS**

Jasmina Založnik

Bojana Kunst: Umetnik na delu: bližina umetnosti in kapitalizma.
Ljubljana, Maska, 2012.
171 strani, (ISBN 978-961-6572-33-0), 19 EUR

Umetnik na delu: bližina umetnosti in kapitalizma bralcu že s samim naslovom razkriva osrednji, med seboj neposredno povezani temi. S prvo se dotika umetnikovega dela, z drugo pa želi umetnost premisliti v povezavi s kapitalističnim ustrojem (in postopki (samo)izkoriščanja). Hkrati ponuja nekatere potencialno možne strategije njunega oddaljevanja. V prepletu obeh ponujenih polov, na eni strani nevarne bližine umetnosti in kapitalizma, na drugi premišljevanja o možnih načinih zagovora umetnosti – ki so bistveno odmaknjeni od ustaljenih, prežvečenih in tudi disfunkcionalnih argumentov, ki preplavljajo (naš) kulturni prostor, ta pa jih tudi (upravičeno) spodbija – je knjiga Bojane Kunst dragocen prispevek k poskusu osmišljanja teoretskih perspektiv na področju umetnosti.

Osrednji premislek, ki ga avtorica zastavlja, je usmerjen v »razmerje med umetnostjo in načini dela: ravno ti načini, kako umetnik danes dela in kaj njegovo delo proizvaja, namreč umetnost postavljajo v tesno bližino kapitalizma« (str. 17).

Da bi posegla globlje v bližino umetnosti in kapitalizma, avtorica pozornost usmeri – sledeč knjižnemu kazalu – k *Nelagodju aktivne umetnosti*, *Proizvodnji subjektivnosti*, *Proizvodnji družbenosti*, *Časovnosti (O gibanju in trajanju v postfordizmu)* in *Vidnosti (dela)*. Razpira jih na dveh ravneh: z dekonstrukcijo spreminjajočih se družbenih realnosti, vpisanih v različne postopke in načine umetniškega ustvarjanja ter njihove ideologije, ki jih zasleduje skozi dolgo 20. stoletje; na osnovi razumevanja spreminjajočih se modalitet in razkritih vezi s kapitalizmom pa premisli tudi možne strategije, ki bi (lahko) umetnost od kapitalizma (ponovno) oddaljile.

Dvostopenjski pristop kot tudi senzibilnost kontekstualne različnosti (ideologij, vezanih na prostor, čas in tudi umetniško disciplino) se izkažeta za pomembno nadgradnjo in dopolnitev sorodno zastavljenih sodobnih teoretskih del. Še več, z lociranjem ustvarjalne umetniške subjektivitete v središče produkcije vrednosti avtorica dopolni pogosto spregledano »središčno vlogo življenja in eksperimentiranja s subjektivnostjo v kapitalizmu« (str. 27). Prav z naslovitvijo subjektivitete in mehanizmom subjektivacije znotraj umetnosti je mogoče, kot meni avtorica, poseči »v mnoga zanimiva razmerja med umetnostjo in politiko« (str. 28).

Na ta način ustvari tudi vezno nit s svojimi preteklimi knjižnimi izdajami (*Nemogoče telo*, 1999, *Nevarne povezave*, 2004), v katerih je prav tako telo postavila v središče analize. V knjigi *Umetnik na delu* mesto Subjektive anatomije (»izpeljane z dilematičnega vidika zdajšnjosti in z izbranim vpogledom v čas in prostor modernosti, ki se izteče v postmoderne umetniške prakse«) nadomesti proizvodnja subjektivnosti kot tisti osrednji lokus med umetnostjo in kapitalizmom.

Avtorica z nizom variabilnih primerov iz polja živih umetniških praks ter z izborom umetniških in teoretskih besedil, ki naslavljajo postfordistične oblike dela, plastično oriše posledice združitve umetnosti z življenjem, ki jih je treba razumeti tudi kot spoj življenja z delom oziroma njegovo vseprisotnost. Ti primeri med drugim razkrivajo, da »nekoč bistvene kvalitete življenja po delu« (str. 90) (domišljija, družbenost, komunikacija, avtonomija, povezovanje itd.) niso postavljene zgolj v samo središče spekulativne vrednosti (umetniškega) dela, temveč postanejo tudi »najbolj fetišizirana polja« (str. 73). Tako postane umetnik prototip sodobnega fleksibilnega in prekarnega delavca. Njegovo delo je namreč povezano s proizvajanjem življenja samega – s proizvajanjem subjektivnosti in s preobiljem družbenosti.

Če na eni strani knjiga *Umetnik na delu: bližina umetnosti in kapitalizma* prevprašuje mesto subjektivnosti, naslovljeno v singularnih telesih, nam na drugi odpira polje intenzitet in

artikulacij pluralnosti, vpisanih v kolektivnosti in skupnosti, kot družbene procese sodobnega kapitalizma. S slednjimi avtorica pokaže, »kako produkcija družbenosti v umetnosti na eni strani ponuja modele paralelnih delovnih svetov, na drugi pa signalizira, kako je umetnost pravzaprav tesno prepletena s procesi izginjanja družbenosti in političnih artikulacij javnosti« (str. 51). Je »javna sfera brez javnosti« (str. 74). Povedano drugače, politična in etična vprašanja, ki jih umetnost naslavlja, (u)tonejo zgolj v cinični realizem sedanjosti oziroma, po Chantal Mouffe, »moralni register političnega« (str. 50) brez vsakršnega antagonizma, ki je temeljni pogoj vsake spremembe.

Pogoje umetniškega dela, nemoč političnega v umetnosti in špekulacije o njegovi prihodnji vrednosti avtorica med drugim premišljuje tudi v navezavi na razmerje do časovnosti, vidnosti dela, svobodnjaštva, spremenjene vloge institucij, afektivnosti prekarnosti, skozi niz katerih gradi kompleksen diagram. Hkrati vanj nenehno posega v želji premisleka možnih strategij za rekonfiguracijo umetnosti, katere pogoj je ponovna oddaljitev od kapitalizma.

Sklicujoč se na Walterja Benjamina, postavi radikalno zahtevo po »razlikovanju med delom in življenjem, med produkcijo in reprodukcijo, tematizacijo vidnosti dela kot tega, kar je neposredno povezano z načini proizvodnje« (str. 124). Poziva nas torej k neposredni transformaciji produkcijskih pogojev in reformulaciji odnosov med temeljnima sestavinama umetnosti – delom in življenjem. V ta namen izjane trojno formulo neposlušnosti (potrošnja v prazno, lenoba in manj dela), ki jo je mogoče razumeti kot političen program sodobne umetnosti in njene odtegnitve lastnim pogojem dela. Ti ponujajo način, prek katerega »bi se umetnikovo delo uprlo izkoriščanju umetniških moči in se obenem razprlo kot potencialnost skupnega – da bi se skozenj odprlo življenje vseh, ne samo tistih, ki delajo« (str. 144).

Treba je opozoriti, da zgoraj navedenih formul ne gre jemati dobesedno. Avtorica ostaja pri argumentih, ki jih podaja previdno in jih raje kot v enoznačnih izpeljavah obravnava v vsej njihovi ambivalentnosti, s čimer pokaže na kompleksnost, večplastnost in nenazadnje tudi paradoksalnost, ki je vpisana v samo jedro umetnosti. To seveda ne pomeni, da ne bi mogli uloviti smernic reformulirane umetnosti, za katere avtorici navsezadnje gre.

Prav argumentacije neposlušnosti ustvarijo shematski okvir za drugačno umetnost. Umetnost, ki jo v partikularnih zastavitvah avtorica drobi skozi celo knjigo. Če nekoliko poenostavimo, bi lahko dejali, da njeno prizadevanje cilja na neproduktivno, nefunkcionalno, neprofitabilno, nemoralizirajočo, nerelacijsko itd. umetnost. To je umetnost z zmožnostjo jasne(jše) artikulacije antagonističnih načinov sobivanja kot pogoja za spremembo skupnega življenja (str. 51). Drugačni načini utelešenega skupinskega gibanja »nepretrgano ustvarjajo tokove motenj in afektivne vztrajnosti ter zaradi svojih različnih ritmov gibanja lahko ustvarijo napetost in pritisak na navidezno povsem gladek potek protokolov sodobnega kapitalističnega sveta« (str. 100). Tem je soroden tudi občutek za počasnost, ki nam omogoči, da »razločimo tiste spremembe, ki so zaželeni in možne« (str. 110). Umetnost naj ponovno najde užitek v porabi, v trošenju v prazno, saj ob tem omogoča vznik novih afektivnih in estetskih artikulacij skupnega (str. 147).

Gostota misli, mrežna struktura, številne ponovitve in zastranitve so odraz samega nastanka knjige. Ne gre za linearno strukturiran zapis, temveč skupek esejev, nastalih za različne priložnosti. Grobo povezani in osmišljeni robato in še bolj nazorno vstopajo v dialog z obravnavano temo prekarizacije svobodnega *umetnika na delu*, med katere se je dolga leta umeščala tudi sama. Zapis se tako skorajda dobesedno zareže v bralčev fizis. Razkriva različne p(l)asti projektnega dela, ki ga, med drugim, delo obravnava. Strukturo knjige je mogoče speti tudi z avtoričino lastno argumentacijo, podano na koncu knjige. Hkrati podaja neki možen odgovor na samopostavljeno vprašanje, »kako se umetniški procesi in ustvarjanje prepletajo s političnimi procesi, še posebej, kako skušajo predreti pozicije nemoči in vzpostaviti novo razmerje do procesov sodobnega kapitalizma« (str. 17).

Nina Perger

Milica Antić Gaber (ur.): Ženske na robovih politike. Ljubljana, Sophia, 2011. 333 strani (ISBN 978-961-6768-31-3), 22,80 EUR

V času, ko prevladuje govor o demokraciji, demokratičnih načelih pluralizma in enakopravnosti, ko prevladuje abstraktni koncept človekovih pravic, katerih prevod v konkretno realnost in dejansko enakopravnost postaja vse težji zaradi notranje praznosti samega koncepta, s katerim je mogoče upravičiti in legitimizirati tudi v svobodo drugega posegajoče pojave (sovražni govor v imenu svobode izražanja idr.), se zdi spolna enakopravnost že dosežena in v celoti urejena tematika, tudi s pomočjo kleejevskega vetra napredka, ki brez možnosti zgodovinske refleksije vleče stran od ruševin preteklosti v nikoli-doseženo končno stanje prihodnosti Paradižja: stran od zgodovinskih spominov, katerih simptomatika je ravno selektivno pozabljanje in ohranjanje, stran od stanja pred deklarirano spolno enakopravnostjo, od spominov na boje ženskih gibanj in žrtve, ki so kontinuirano pozabljane in zapostavljane – samoumevnost pridobljenih pravic leži v temelju njihove kontinuirane ogroženosti. V tem kontekstu je zbornik *Ženske na robovih politike* pomemben opomnik o zgodovini ženskih gibanj in ženskega političnega delovanja na ozemlju današnje Slovenije od samih začetkov, socializma, tranzicije pa do sedanjega stanja; predstavlja tisti moment, ko Kleejev angel na preseku sedanjosti pospravi krila in se sooči s preteklostjo, da lahko tlakuje novo pot v prihodnost, pot, ki ne bo tako begajoča in nepoznana – ne stran od preteklosti, temveč v preteklost za prihodnost.

Zbornik tako z govorom o ženskah v politikah oz. na robovih politike namerno pritisne na »zgrešeno tipko na klavirju« (str. VII) in tako opozori, da je »hram demokracije (še vedno) dobro zastražena, „moška trdnjava“« (str. 227), hkrati pa ponuja tudi nekaj (potencialnih) instrumentalnih ukrepov, s katerimi je oziroma bi bilo mogoče klavir končno zares uglasiti. Pri tem pa se na žalost osredotoča predvsem na ukrepe na makroravni, torej od zgoraj navzdol. Zbornik lahko beremo kot zgodovino ženske poti politične participacije z analizo glavnih socioloških dejavnikov, pri katerem se kot ena izmed glavnih preprek za povečano politično participacijo žensk izpostavlja družbena vloga ženske, a brez omembe potencialnih sredstev njenega redefiniranja: zdi se, kot da so se avtorice in avtor nekoliko sprijaznili s sicer precej močno zasidrano družbeno pozicijo ženske, ki zahteva trud redefiniranja tudi od spodaj navzgor. Z družbeno vlogo ženske (poleg drugih dejavnikov) verjetno lahko pojasnimo del ženskega odklonilnega odnosa do politike, od katere se pogosto »načelno« distancirajo zaradi njene »umazanosti« oziroma se vključujejo – kot pokaže prispevek B. Luthar in A. Trdina (str. 275–296) – prek javnega deklariranja iskanja in zagotavljanja višjega moralnega etosa politike, reševanja demokracije in lastne heroistične »težnje po pomoči drugim«, katere reprodukcijo ohranjajo in zahtevajo tudi množični mediji ter prevladujoče tradicionalno vzdušje javnega mnenja, ki pričakujejo in iščejo »ženski način« političnega delovanja (str. 276), temu pa se podrejajo tako politične stranke kot tudi ženske akterke.

Prvi del zbornika obravnava vstop žensk v slovensko politično areno ter vključuje tudi omembo pomanjkljivosti Francoske deklaracije o pravicah človeka in državljana, sprejete leta 1789, ki velja za temeljni kamen demokracije, saj izpelje transformacijo podložnika v državljana, v svojih vsebinah odsotnega pa negira obstoj ženske kot pravnega subjekta ter človeka na podlagi njene »čustvene narave in njenega materinskega poslanstva« (str. 3) – vsakršni poskusi delovanja v nasprotno smer so obglavljeni; kasneje, ko različna nacionalna gibanja favorizirajo »kvantiteto« pred »kvaliteto« (tj. razumskost subjekta moškega spola), pa so ženske hipokritsko prepoznane kot pripadnice naroda (a izvzete iz sfer političnega in pravic) – do te mere, kolikor so prisotne zgolj v dobredelnih dejavnostih začetnega izgrajevanja družbe. Ženski glas se torej

obrnava povsem instrumentalno, kot sredstvo za doseganje s strani moško določenih političnih ciljev, podobno pa lahko zasledimo tudi v kasnejšem obdobju, ko se zahteve po formalni enakopravnosti žensk in moških blokirajo s strani liberalcev – kot izpostavlja I. Selišnik (str. 21–40) – češ da so ženske pod vplivom katoliških strank oziroma moške avtoritete v figuri duhovnika. Ženska po splošni percepciji torej kljub vse pogostejšim strankarskim zahtevam po uvedbi volilne pravice žensk ni sposobna avtonomnega mišljenja. V ozadju namreč njena prepričanja vedno upravlja moški gospodar, tako razmišljanje pa se bolj »kultivirano« kaže tudi v obdobju socializma ob – s težavo realizirani – ideološki podpori spolni enakopravnosti.

V času socializma leta 1946 ženske sicer dosežejo zakonsko enakopravnost z eno izmed modernejših socialnih zakonodaj v Evropi, a prevajanje v konkretno realnost znotraj polja političnega je šibko (izjema je zastopanost žensk v mladinskih organizacijah) – problem realizacije pa je, ob zadostitvi zakonskih kriterijev enakopravnosti, reducirana na družbeno vprašanje, s katerim se politika ukvarja kvečjemu v mirnejših časih, ki skozi okno »dobro zastražene moške trdnjave« (str. 237) niso nikoli dovolj mirni. Ženski pa se medtem posebna ustava, ki presega vpliv zakonodaje, »piše doma« s strani moškega (str. 73). V tem kontekstu M. Jogan (str. 143–170) problematizira koncept tako imenovanega »državnega feminizma«, katerega osrednji del predpostavlja, »da je država v socializmu ženskam «dala» pravice« (str. 153). S tem se podcenjujejo dosežki ženskih gibanj, njihovih zahtev in politične participacije (npr. v okviru Antifašistične fronte žena) ter idealizira vloga države. Ob tem pa je treba misliti ideološko podporo države, ki rezultira v spremembah zakonodaje (1946, 1963 in 1974) v smeri enakopravnosti, kot polje, na podlagi katerega se lahko povsem legitimno zahteva izpolnjevanje ustavnih določb, kot pravno naslonitev za realizacijo enakopravnosti od spodaj navzgor. Hkrati pa je vprašljivo, koliko je tako imenovani državni feminizem sploh feminističen, saj vprašanje ženske politične participacije definira kot inferiorno družbeno vprašanje v kontekstu boja brezspolnega proletariata proti spolno nevtralnemu razrednemu izkoriščanju, torej v okviru širšega programa.

Do novega preloma v aktivaciji žensk je prišlo v 1970-ih, vzporedno z vzponom novih družbenih gibanj, ki so zajela polje civilne sfere in uživajo podporo ZSMS, a so zahteve ženskih gibanj in gibanj LGBT posameznikov in posameznic še naprej ostajale odrinjene. V obdobju tranzicije se je tako rojevala demokracija brez žensk, čeravno so prej omenjena alternativna gibanja, skupaj z ženskimi, poskrbela za bolj ali manj tekočo izpeljavo v demokratični režim, kljub ubujanju nacionalistične ideologije, ki je v imenu skrbi za narod in praznem fatalističnem strahu za njegovo »izumrtje« skušala omejevati ženske pravice (predvsem reproduktivne), ob hkratnih poskusih »redomestifikacije žensk« (str. 153). Spolna enakopravnost pa se je v tem duhu diskreditirala kot ostanek totalitarnega režima, balast, ki ga je treba na poti v demokracijo odvreči. Rezultat tega je proces, ki pravzaprav obuja rahle spomine na čas nastanka francoske Deklaracije o pravicah človeka in državljana (1789) in njene – v javnem spominu pogosto odsotne – »sestre«, tj. Deklaracije o pravicah ženske in državljanke iz leta 1791, ki je nastala kot odgovor na »nepopolno« prvo deklaracijo. Tudi poskus izpeljave tranzicije *brez žensk* je naletel na močno žensko defenzivo, tokrat v obliki močne zastopanosti v civilni družbi, ki je uspela ubraniti temeljne reproduktivne pravice žensk. V času tranzicije se je tako pokazala moč ženskih gibanj, mobilizacijska moč, ki jo premorejo, a moč, ki je večinoma zgolj reaktivna in defenzivna, kar je verjetno tudi ena izmed njenih glavnih pomanjkljivosti, saj so njihovi uspehi omejeni predvsem na reproduciranje *statusa quo* ob nevarnosti zdrsa, odvzema pravic, ni pa naravnana na korake naprej, torej na zahtevanje pravic, ki še manjkajo.

V končnem delu sledi analiza sodobnega stanja z izpostavitvijo vpeljave spolnih kvot za volitve v Evropski parlament ter za volitve na lokalni in nacionalni ravni. Ob tem se opozarja, da spolne kvote same po sebi ne prinašajo zelenih rezultatov, saj je njihov učinek odvisen tudi od drugih dejavnikov (pripravljenosti strank, obče politične kulture, volilnega sistema idr.). Tudi v Sloveniji je moč opaziti pozitiven vpliv spolnih kvot, a le na lokalni in nacionalni ravni, ki so percipirane kot drugorazredne volitve, medtem ko pri volitvah v državni zbor velja previdnostno

načelo »preživetja«: »Strankarski vratarji zato tu odigrajo svojo vlogo in ne sprejemajo tveganj z novimi in še ‚neznanimi/neuveľjavljenimi‘ kandidaturami« (str. 239) – delovanje političnih strank se torej podreja volilnemu uspehu, ki ga pogojuje prevladujoče družbeno ozračje. Slednje se reproducira tudi s sodelovanjem žensk, ki se do določene mere podrejajo maškaradi spolov – kot eden izmed najvplivnejših dejavnikov za žensko politično podzastopanost se namreč izpostavlja njena (pre)obremenjenost z domačim delom, ki je po številu ur najvišja v Evropi, ob tem pa tretjina vprašanih žensk verjame, »da odločanje o delitvi dela poteka enakopravno« (str. 245). Pri tem se seveda lahko povsem na mestu sklicujemo na feministično geslo »zasebno je politično«, hkrati pa velja opozoriti tudi na izjavo V. Tomšič: zakonsko enakopravnost naj zagotavlja država, a dejansko si jo morajo ženske izboriti same, s pisanjem »svoje ustave« (kljub temu pa ne smemo podcenjevati pozitivnega vpliva sistemskih spodbud). Dokler se bodo ženske podrejele zahtevam po »ženskem načinu« eksistiranja, ki se ohranja in krepi v javnem tudi s samimi političarkami in drugimi družbenimi institucijami ter v zasebnem z »gospodinjami«, bodo tudi inferiorne, v javnem in zasebnem.

Kajti »ženski način« ne obstaja brez komplementarnosti materinskosti, čustvenosti, nežnosti, uvidevnosti na eni strani in njihovih nasprotnih plati, torej iracionalnosti, nezmožnosti presoje in izpeljane podrejenosti na področjih, kjer naj bi vladal (moški) Razum. To je opozorilo, ki ga v zborniku lahko nekoliko pogrešamo in ki nas na koncu pusti z nelagodnim občutkom viktimizacije ter nemoči proti omejujočim vplivom prevladujoče politične kulture, strankarske nepripravljenosti, volilnega sistema, družbene percepcije ženske ter njene vloge v zasebnosti in javnosti, ki v odgovor na vprašanje *Kaj lahko storimo?* pušča en sam odgovor: Čakamo.

David Preželj

Gorazd Kovačič: Proti družbi. Koncept družbenosti pri Hanni Arendt in meje sociologije. Ljubljana: Založba Sophia, 2012. 209 strani (ISBN 978-961-6768-47-4), 17,80 EUR

Vprašanja, ki z otroško neposrednostjo zadevajo same temelje določene discipline, so bodisi banalna bodisi provokativna. Avtor Gorazd Kovačič je prek filozofinje Hanne Arendt na provokativen način uspel usmeriti pozornost k temelju družboslovja – družbi nasploh. Prek izbranih del omenjene avtorice (*Izvori totalitarizma, Vita activa, O revoluciji, Rahel Varnhagen*) izpostavi njeno koncipiranje družbe in družbenosti, v sklepnem delu pa ponudi njegovo sintezo. Hanno Arendt je izbral, ker branje njenih del napeljuje k opustitvi intuitivnega pojmovanja družbe, ki kot nekakšna nevtralna, samoumevna podlaga služi za izhodišče opažanj bolj specifičnih problemov ali določenih zvrsti družb. Lahko bi se vprašali, ali tudi pri drugih znanostih obstajajo kakšne slepe pege na dnu paradigmatških zgradb. Ali imajo humanisti zadovoljliv odgovor na vprašanje, kaj je človek? Kadar smo soočeni z nestandardno rabo nekega pojma, lahko to prezremo kot idiosinkratičnost ali pa uberemo težjo pot in besedilo beremo ob predpostavki, da nam skuša povedati nekaj novega. Pri pojmu družbe Hanne Arendt slednji način zahteva opustitev predstav o neizogibni vpetosti v družbo, ki vedno že je, o družbeni determiniranosti in družbeni naravi človeka. Za razliko od aplikativne sociologije, ki ne dvomi, da družba obstaja in vrši vpliv na človeka, je za Hanno Arendt družba le eden od načinov bivanja. Družba je način inertnega bivanja, ki se dogaja, kadar se ljudje vedejo na ustaljene načine. Za teoretičarko pluralnosti, ki ima filozofske korenine v eksistencializmu, tako družba dobi svoje ontološko nasprotje v delovanju. Podružbljeni so zgolj tisti ljudje, ki se obnašajo družbeno, ljudje, ki jih je družba totalizirala. Tako zastavljeno pojmovanje družbe omogoči avtorju zavzeti kritično stališče do pojmov interakcijske sociologije, kot so družbena vloga, identiteta, družbena skupina

in družbeni odnosi, ki se pri teorijah formiranja osebnosti prevečkrat uporabljajo kot nekaj nevtralnega. Ti pojmi niso empirično napačni, lahko pa so zaradi svoje vrednotne nevtralnosti nosilci apologije obstoječega načina družbenega. Za Arendtovo so takšni pojmi problematični, ker se dotikajo možnosti za avtentičnost posameznika, sociološka disciplina pa jih normalizira in vgrajuje v raziskovalno metodologijo.

Če Hannah Arendt klasično sociološko dilemo strukture in delovanja zastavi oziroma prestavi v nasprotje družbe in delovanja, kaj se potem zgodi z dilemo družbe in posameznika? Oziroma: kaj žene posameznika v družbenost? Avtor zanika, da bi družba izvajala nasilje nad posamezniki, saj je brez materialne realnosti. Obstaja samo »družbovanje«, kjer posamezniki izvajajo pritisk drug na drugega in sami nase. Struktura družbe je torej imaginarne narave in je sestavljena iz pomenov, v katere bojda verjamejo vsi. Posameznik, ki je izpostavljen tem pomenom, se jim lahko podvrže in živi v samoprisili ali pa tudi ne. Kot primer nam avtor ponuja potrošniško družbo, katere vzdrževanje zahteva, da posamezniki trošijo dobrine in storitve daleč nad dejanskimi potrebami. Toda oglaševanja, ki skrbi za takšno prekomerno trošenje, ne moremo imeti za sredstvo neposredne prisile. Posameznik lahko sprejme idejo, da mora izkazovati svoj status na marketinško predpisan način, lahko pa jo tudi zavrne in tako postane dejaven ali celo političen. Tu pa naletimo na potrebo po teoriji, ki bi pojasnila, kdo in zakaj se lahko odloča za delovanje in protidružbenost. Tudi avtor se zaveda tega problema, ko navaja študijo, ki je ugotavljala, kateri sociološki, psihološki in ideološki dejavniki so bili značilni za tiste posameznike, ki so se odločili pomagati Judom v času holokavsta. Ugotovljena distribucija teh dejavnikov je bila pri teh posameznikih enaka kot pri preostalem prebivalstvu. Avtor nato sklene, da je sociološki aparat primeren za pojasnjevanje nesvobodne plati človeškega delovanja, ne pa tudi za svobodnega. Tu so začrtane epistemološke meje sociologije.

Če v sociologiji posameznik vedno nastopi kot že obložen z družbenimi vlogami in identitetami, pa Hannah Arendt vidi tri možnosti bivanja, med katerimi lahko posameznik preklaplja. Lahko ustvarja kot posameznik ali pa kot del pluralnega mnoštva, lahko pa je funkcionalen člen kolektiva, ki se obnaša konformno in je torej družben. To pomeni tudi, da je dokončna socializacija gesta posameznika, ki sprejme družbene norme in pomske strukture.

Menim, da trditve, da je gotovo lažje in udobneje živeti po inerciji kakor pa se potruditi za to, da bi ravnali drugače, kot je utečeno in pričakovano, kar naredi konformizem za nekakšno posledico lenobe, ne moremo sprejeti kot nekaj univerzalnega. Mar ne obstajajo tudi ljudje, ki se obnašajo na »nenormalne« načine, ne da bi bili v to prisiljeni zaradi eksistenčne nuje? Ljudje, ki bi nam zatrčili, da si življenja na drugačen način sploh ne morejo predstavljati? Bi lahko trdili, da je njihov način življenja zgolj posledica zmage nad lenobo?

Družba je po Hanni Arendt torej možnost, in ne danost. Iz takšne zastavitve avtor v zadnjem poglavju knjige ponudi nekaj predlogov drugačnega razumevanja uveljavljenih socioloških konceptov. Na način, ki nekoliko spominja na Chomskega, se sprašuje tudi, ali ni morda epistemološka omejitev sociologije tudi v spregledu razuma, ki ne opazi lastnega reda, ki ga vsiljuje kontingentnostim, ki jih opazuje. Relevantno je tudi avtorjevo opozorilo, da je izraz »socialno« liberalni evfemizem, ki ga kapitalizem uporablja za prekrivanje problemov izkoriščanja in revščine. Problemi, ki so označeni kot socialni, so predstavljeni kot odklon na robu družbe, in ne kot sistemski učinek. Če smo vedno že družbeni in če izven družbe ni ničesar, potem družba definira tudi lastna moralna pravila; iz tega sledi, da se s sklicevanjem na interese družbe lahko legitimizira karkoli. Takšen prenos odgovornosti s posameznika na okoliščine je učinek rabe pojma družba, ki je tu mišljena kot nekaj stvarnega. Avtor tudi opozori na akademski cinizem, ki je posledica fatalizma, v katerem se znajdemo, če analiziramo odnose gospostva in odvisnosti, ne da bi posedovali nekakšen arendtovski koncept delovanja, ki bi omogočil preboj izven družbenega. Če govorimo o družbenih interesih ali družbenem interesu namesto o interesnih skupinah, se ustvarja videz, da gre za interes celotne družbe, iz česar se lahko celo razvije neoliberalna postavka, da se bo ta domnevno obči interes uveljavil

kar sam od sebe, če mu le odstranimo ovire na poti, s čimer eliminiramo državo kot nevtralni dejavnik, ki zagotavlja prostor za soočenja različnih interesov. Avtor tako ponuja pretres pojmovanja družbe in družbenega kot tudi široko kritiko diskurza o družbi, ki sega od akademske do publicistične sfere.

Tjaša Pureber

Vito Flaker@Boj za: Direktno socialno delo. Ljubljana: Založba/*cf, 2012. 378 strani (ISBN 978-961-257-047-7), 23 EUR

Težava številnih raziskovalcev sodobnih družbenih gibanj od spodaj, torej tistih protestniških gibanj, ki v ospredje svojega delovanja v zadnjih desetletjih postavljajo nehierarhično, neposredno demokratično in antiavtoritarno delovanje, je njihova dehistorizirana obravnava, ki jih umešča v diskontinuiran čas in prostor. Ob vzniku globalnega protestniškega vala proti finančnemu kapitalizmu, izkoriščanju, korupciji in ukrepom zategovanju pasu, ki se je v Sloveniji od novembra 2012 do poletja 2013 manifestiralo kot vstajniško gibanje, smo ob prebiranju različnih analiz dogajanja tako pogosto dobili vtis, da se je gibanje porodilo z danes na jutri, nepredvidljivo in prvič.

Kljub številnim specifikam organiziranja, spontanosti njegovega začetka, neulovljivosti poteka in konca tovrstna decentralizirana (protikapitalistična) gibanja od spodaj vznikajo po vsem svetu, ponekod simultano, drugod kot njihov zakasneli učinek. Pogosto si delijo taktike, metode organiziranja, oblike mobilizacije, ponekod celo vsebino in notranje dileme. Zato vstajniškega procesa ne moremo razumeti brez globalnih okvirov sorodnih, čeprav še zdaleč ne poenotenih gibanj, prav tako pa ga ne moremo misliti brez lokalnih resonanc upora proti kapitalizmu, od zasedb Metelkove in nekdanje Tovarne Rog, skvoterskega gibanja v začetku 2000-ih, gibanja proti vojnám v Afganistanu in Iraku ter vključitvi v NATO, študentskih uporov itn. Gotovo pa ga ne moremo ustrezno razumeti in kontekstualizirati brez lekcij dogajanja, ki ga je med jesenjo 2011 in pomladjo 2012 šest mesecev pred ljubljansko Borzo gradilo Gibanje 15o. Številne metode boja, mobilizacije in organiziranja, predvsem pa skupnostni modeli bivanja in dela, ki so se rojevali na zasedeni ploščadi, so namreč pol leta po pospravljanju šotorov izpred Borze (s strani protestnikov preimenovane v Boj za) eskalirale in se pomnogoterile v največjem decentraliziranem uporu v lokalnem prostoru v zadnjih desetletjih.

Vito Flaker se v delu *Direktno socialno delo* s kontinuiteto in zgodovinskimi vzporednicami, ki so pripeljale do globalnega gibanja Occupy oziroma lokalne oktobrske različice 15o, sicer ukvarja le mimobežno, saj prednostno obravnava eno ključnih političnih inovacij, ki jih je med zasedbo Borze proizvedlo tam locirano gibanje. Politika Gibanja 15o ni bila ne politika zahtev ne politika identitete, saj so brez predstavnikov samoorganizirano gradili konkretne družbene in ekonomske alternative. Za medije so takšna gibanja zanimiva, dokler ponujajo spektakelsko formo, posledično pa njihovo uspešnost ocenjujejo na podlagi števila protestnikov in protestniških akcij. Čeprav so protesti morda najvidnejša manifestacija gibanja proti obstoječim družbenim odnosom in onkraj njih, še zdaleč niso edina oblika alternativnega ustvarjanja in odpiranja političnega prostora. Na margini, ki pa je politično izjemno produktivna, se namreč vzporedno razvijajo nove družbene strukture, ki svoj obstoj in gibanje gradijo na temeljih modelov vzajemne pomoči ter radikalne enakosti. Primer takšne gradnje skupnega je tudi direktno socialno delo.

Direktno socialno delo je pobuda, ki so jo pred Bojem za začeli že drugi dan zasedbe prek delavnic, spletnih omrežij, skupščin, predvsem pa z neposrednimi akcijami. Flaker direktno socialno delo utemeljuje v radikalnih praksah neposrednega dela socialnih delavcev in uporab-

nikov, ki prečijo klasične odnose nadrejenosti, težave posameznikov umeščajo v sistemski okvir ter gradijo skupnost, ki ljudi vodi iz institucij, ne pa jih vanje zapira, trga iz družbenega življenja in medikalizira. »Pomenovanje naše iniciative je tudi odzven izrazov 'direktna demokracija', 'direktna akcija', ki so zaznamovali gibanje, znotraj katerega je direktno socialno delo nastalo; direktno socialno delo s tem izraža tudi svojo usmerjenost v prevzemanje direktne odgovornosti in skupne akcije« (str. 13).

Avtor, ki je tudi sam kot aktivist sodeloval pri porajanju direktnega socialnega dela pred Bojem za, sprva na podlagi manifesta, ki so ga na to temo spisali protestniki, analizira njegov pomen, nalogo in razliko od klasičnih prijemov socialnega dela, kot ga poznamo skozi institucije izginjajoče socialne države. Socialno delo v sodobni družbi namreč služi političnemu in kapitalističnemu razredu, saj opravlja trojno funkcijo družbene konsolidacije. Čeprav utemeljeno na delavskem gibanju in skrbi za šibkejši dele družbe, v sodobnih pogojih neoliberalizma z dostopanjem do določenih dobrin blaži družbene konflikte. S svojo svetovalno vlogo krepi ideologijo o pravilnosti obstoječega sistema in, kot opozarja Flaker, »prestavlja krivdo za družbene krivice na posameznika« (str. 36). Tretja funkcija socialnega dela pa je postavljanje norm sprejemljivega v družbi, saj institucionalizacija določenih ljudi ni nič drugega kot odstranjevanje motečih elementov, s katerimi se družba ne želi ukvarjati, s čimer vladajoči razred hkrati disciplinira prebivalstvo. Cilj pobude za direktno socialno delo znotraj Gibanja 150 je bil zato v prvi vrsti zavrnitev vloge, ki jo ima danes socialno delo.

Direktno socialno delo se je realiziralo skozi sedem ključnih pobud, ki jih Flaker v knjigi podrobno opisuje tako prek akcij, (medijskih) poročil in dokumentov kot tudi lastnih opažanj in analiz. Pobuda Socialno delo med ljudmi se je tako konstituirala kot konceptualna razprava o drugačnih oblikah socialnega dela, Dezinstalacija prohibicije drog pa je ustvarjala manifest in peticijo za novo politiko drog. Skupno zagovorništvo je bilo eden najbolj plodnih načinov komuniciranja stisk in poskusov njihovih kolektivnih rešitev. Prek skupnih pogovorov so se namreč odpirale naracije prekrernih situacij, v katere ljudi potiska ritem finančnega kapitalizma. Čeprav so številne izpovedi ostale na tej ravni, pa so se mnoge realizirale v kolektivih direktnih akcijah, skozi katere se je razvijala metodologija direktnega socialnega dela. Aktivistke in aktivisti so sicer vzpostavili tudi Boj za boljšo starost ter pobudo Direktno duševno zdravje. Z iniciativo Ustvarimo skupnost so poskušali izkušnje izpred Boja za prenesti na Fakulteto za socialno delo, kjer so poskušali v temeljih spremeniti pogoje študija. Ena vidnejših pobud direktnega socialnega dela (tudi v smislu številnih komunikacijskih direktnih akcij v mestu) je bila Dokapitalizacija ljudi. Poleg skupščin, na katerih se je spisal manifest kritike nove socialne zakonodaje in birokratizacije socialnega dela ter porajale ideje o iskanju protiukrepov dokapitalizacije bank in poskusov zaščite ljudi v tem procesu, je bila najodmevnejša akcija zasedba ministrstva za delo, družino in socialne zadeve.

Flakerjevo delo že v vztrajanju avtorja, da je podpisan z dodatkom @Boj za nakazuje, da ne gre za delo posameznika, temveč kolektivni poskus preseganja kapitalističnega izkoriščanja. Avtor je bil v gibanju v prvi vrsti aktivist, a njegovi metodološki prijemi za nazaj ustrezajo tudi definiciji militantnega raziskovalca, ki svoje materije ne obdeluje iz slonokoščenega stolpa znanstvene objektivnosti. Gibanja tako ne objektivizira, temveč subtilno zaznava tudi najmanjše podrobnosti dogajanja, ki mu v vsej svoji kontradiktornosti onemogočajo, da bi podajal preuranjene sodbe in generalizacije dogajanja, ki bi bile do gibanja nasilne, saj bi vzpostavljale teoretski okvir, ki gibanju ne bi bil lasten.

Njegovo delo je tako kritika vseh tistih, ki sodobnim družbenim gibanjem od spodaj očitajo, da zaradi svoje naravnosti k revolucioniranju vsakdanjega življenja zasledujejo partikularne interese, ki jim onemogočajo nagovarjanje univerzalnih vprašanj, za katera naj bi bilo potrebno predstavnštvo. Na konkretnih primerih direktnega socialnega dela in zgodbah posameznikov avtor namreč kaže, da se kapitalizem tako generira, kot lomi prav na ravni praks vsakdanjega življenja.

Delo je bilo napisano v prvih mesecih po prestrukturiranju oziroma koncu zasedbe, zato bolj kot poglobljeno refleksijo celotnega dogajanja ponuja podroben vpogled v dogajanje ene izmed praks, ki so se rodile iz živahnega protestniškega gibanja. Čeprav so se utemeljile na kritiki obstoječega sistema, so skozi proces upora proizvedle konkretne alternative družbenih odnosov, ki prečijo obstoječe norme. Skupaj z bogato zbirko vseh pomembnejših dokumentov, ki jih je proizvedla pobuda, knjiga tako predstavlja pomembno delo na področju razumevanja in kritike socialnega dela, zato bo v prihodnje gotovo služila kot eden ključnih elementov raziskovanja antikapitalističnega gibanja v lokalnem prostoru.

Jasmina Šepetavc

Tatjana Greif: Skozi razbito steklo. Ljubljana, Založba ŠKUC – Vizibilija, 2011. 268 strani (ISBN 978-961-6751-52-0), 17 EUR

Zbornik člankov in esejev *Skozi razbito steklo* obsega izbor raznolikih prispevkov iz dnevnega časopisja (Večer, Dnevnik) in periodičnih teoretskih izdaj (Reartikulacija, Časopis za kritiko znanosti, Maska in Lesbo), ki jih je aktivistka, doktorica arheologije in urednica Tatjana Greif, napisala v prvem desetletju 21. stoletja. Greifova se v knjigi posveča »velikim temam« (ki pa v dnevnem časopisju navadno ostajajo obrobne, nereflimirane in nekontekstualizirane) človekovih pravic – migrantov, beguncev, oseb LGBTIQ, Romov in revnih – spolov in seksualnosti, religije, fašizma, rasizma in kapitalizma, pri tem pa bralca spretno vodi skozi povezave, kompleksnosti in paradokse, ki jih generira družbeni ustroj novega stoletja. Tako v delu beremo pronicljivo kritiko nacionalizma in fašizma, ki prežemata in vodita evropsko trdnjavo v njenih politikah do manjšin, konservativizma liberalizma ter konservativnega preobrata gejevskega in lezbičnega gibanja, pa tudi reartikulacijo lezbične in gejevske umetnosti kot aktivizma, ki je najprej nastajal na ulicah, kot nekoč parade ponosa, preden jih je kanibaliziral kapitalistični stroj pod pojmom ekspanzivne »roza ekonomije« na Zahodu ali paralizirala grožnja nacionalističnega nasilja in božjega srda verskih institucij na Vzhodu.

Čeravno je na prvi pogled tematska in formalna raznolikost napisanega lahko vir kritike o nekoherentnosti, knjigi uspe pronicljiva in brezkompromisna kulturna kritika, ki jo je bilo nazadnje moč brati nekje med naraščajočo jezo drugega vala feminizma, z razliko, da avtorica pri tem ne zapade v enostavne formule enega sovražnika niti ne ponuja utvare enostavne rešitve. Če beremo knjigo razdrobljeno, beremo eseje, ki so odziv na trenutne dogodke: deportacijo iranske lezbijke Pegam Emambakhsh, ki ji doma grozi smrtna kazen; delovanje ekstremistične skupine ITS – Identiteta, tradicija, suverenost v evropskem parlamentu, utrjevanje evropskih meja, propadle zakone za ureditev istospolnih skupnosti v Sloveniji, nov napad na parado ponosa ... Ko knjigo beremo v celoti, šele jasno uvidimo repetitivno in stopnjevanje, povezave in vzorec svetovnega reda. Kar Greifovi uspe, je izris jasne kartografije moči tukaj in zdaj, bolj kartografije tokov moči, katere strategija je ravno subverzija nelinearnega delovanja kapitalističnega geopolitičnega reda, za opisovanje paradoksov in kontradikcij, ki jih generira era globalizacije (Braidotti 2006). Povedano drugače: avtorica se loti težavne naloge kartografskega opisa, ponuja nam ga v branje in nas nagovarja, naj opustimo vsakršne iluzije o tukaj in zdaj; knjiga nas vodi po polju potestas, polju mehanizmov nadzora in upravljanja teles ter želje, a vedno že z mislijo na novo figuracijo političnega – potentio – iskanjem novih potencialov opolnomočenja in spremembe.

Avtorica v svojem aktivističnem delu izhaja iz tradicije civilnih političnih gibanj, ki jim ostaja zavezana tudi v teoriji – njeno pisanje vodi jasno zavedanje o politikah lokacije kot prostorsko-časovnih pogojih umeščanja in utelešanja, ki jih prevede v osredotočenost na dve politični tvorbi naše lokacije in časa – Slovenijo in EU. S tem odstre prvi paradoks novega evropskega fašizma v porastu: medtem ko uničujoči kapitalizem brez omejitev in centra pustoši po globalni pokrajini in pušča za sabo pustinja, so vse bolj impotentne nacionalne in evropske trdnjave zaposlene z izključevanjem »tistih kategorij, ki ne delujejo v smeri narodnotvornega, katoliškega, heteronormativnega, jedrnega in monogamnega režima« (str. 31), ki se počasi drobi. Kar beremo, je konkretizacija zgodbe v krizi subjekta v svoji standardni različici belca, heteroseksualnega moškega srednjega razreda, ki hira že zadnjih nekaj desetletij, a vedno znova vstane s smrtne postelje, da bi pregnal svojo bolezen. Verjetno ni treba izpisati, da je strukturno mesto bolezni pripisano manjšinam, ki tako zavzamejo nevhvaležno mesto simptoma, če ne vira krize, v optimističnih filozofskih formulacijah celo vzorec postajanja, alternativnih subjektivacij in pozitivne transformacije. V registru potentie mogoče res, v registru potestas je realnost še vedno ta, upravičeno opozarja avtorica, da so lezbištvo in druge oblike marginalizacije »nenehna grožnja dominantni večinski, patriarhalni, heteronormativni kulturi« in tako nimajo »nikakršnih izgledov lagodne eksistence, gladkega materialnega in ekonomskega preživetja, stalne zaposlitve, redne službe, stanovanja, zdravstvenega zavarovanja, socialne in ekonomske varnosti, pokojnine in zagotovila za dostojno starost« (str. 154). In če postanemo na polju materialnosti – telesne materije in življenja samega – je ta za migrante, ki jih opisuje Greifova, tista zadnja meja, ki je ogrožena vsak dan, medtem ko schengen zanje ostaja neprepustna trdnjava. V tem razkoraku politike in življenja je v knjigi opisana marketinška (!) poteza centra za begunce, ki je na svojih internetnih straneh objavil kampanjo z zgovornim sloganom Iran – lepo za umreti!, istočasno pa po sodobnih evropskih taboriščih čakajo migranti na deportacijo v smrt. Že skorajda slaba satira, če bi le smeh prekinil dramaturški trans te postavitve, pa je navadno niti javne eksekucije ne. »Sprušujem se, ali švedske deportacije potem izvaja SAS, ki je kot prva letalska družba uvedla posebno internetno stran za gejevsko tržišče? Ali je roza ekonomija tržna niša migracijske politike?« (str. 30) In krog je sklenjen ...

... Avtorica se na tej točki vrne nazaj h koreninam in genealoško izriše zgodovino gibanja LGBTIQ v vseh njegovih kontradikcijah, predvsem pa pokaže, kaj se je zgodilo s pojmom razlike, ki je izgubil svoj pozitiven in afirmativen potencial ter postal del kapitalističnega ustroja požiranja razlik, njihovega prepakiranja in prodajanja, tam, kjer si jih kakopak lahko privoščijo. »Velik del svetovnega gejevskega in lezbičnega aktivizma se dobrika verskim institucijam, nekritično favorizira gejevske poroke ... Posnema staro, namesto da bi terjala novo. Osamljene zahteve po odpiranju vprašanja rasizma in ksenofobije znotraj homoaktivizma delujejo v tako zatohli klimi naravnost heretično« (str. 60–61). Avtoričina pozicija je eden izmed teh osamljenih klicev, po katerem ne moremo misliti emancipacije izolirano za posamezno skupino niti se ne smemo ujeti v moderno liberalno držo zagovarjanja pravic na osnovi enakosti, ki je v svojem bistvu globoko konservativna drža, v katero se je ujel velik del nekoč progresivnih civilnih gibanj. ... Avtorica jasno zagovarja razliko in njen emancipirajoči potencial, razliko v pozitivnem in afirmativnem pomenu besede. In nakaže potencial novega, če bi le znali do konca razbiti staro.

Literatura:

Braidotti, Rosi (2006): *Transpositions: On Nomadic Ethics*. Cambridge, Malden: Polity Press.

IN MEMORIAM

Vesna V. Godina

In memoriam: zaslužni profesor dr. Stane Južnič (1928–2013)¹

Že Malinowski je zapisal, da je smrt posameznika dogodek, ki močno pretrese sleherno socialno skupino. Pretrese jo različno, odvisno od tega, kdo je bil umrl, kako pomemben je bil za skupino. V tem smislu so smrti lahko osebne izgube, lahko pa predstavljajo ne le privatne, ampak pomembne javne izgube. Smrt zaslužnega profesorja dr. Staneta Južniča predstavlja drugo vrsto izgube. Čeprav velik del Slovencev tega ne ve, je z njegovim odhodom odšel človek, ki je v slovensko znanost in univerzitetni študij vpeljal disciplino, ki pred tem v Sloveniji ni bila uveljavljena niti kot posebno znanstveno področje niti kot področje univerzitetnega študija: socialno, kulturno in politično antropologijo.

Zaslužni profesor dr. Stane Južnič je imel pestro in vsestransko življenje. Rodil se je 19. julija 1928 v Fari pri Kostelu, v kraju na Kolpi ob hrvaški meji. Ta podatek je, kot je velikokrat izpostavljaj tudi sam, pomemben, saj ga je življenjsko opredelil in bistveno določil njegovo identiteto. Šolal se je na klasični gimnaziji v Ljubljani, kar je bila prav tako pomembna določnica njegovega življenja in intelektualnega oblikovanja. Kasneje je končal diplomatsko šolo v Beogradu, kjer je tudi diplomiral na filozofski fakulteti, podiplomski študij je opravil v Rimu iz teorije in prakse gospodarskega razvoja, doktorat znanosti pa si je pridobil na univerzi v Beogradu s tezo o genezi kapitalizma v nerazvitem svetu.

Že kot petnajstletnik se je priključil narodnoosvobodilnemu boju v svojem kraju, s šestnajstimi leti pa je bil v vrstah narodnoosvobodilne vojske. Po vojni je bil aktiven mladinski funkcionar. Po letu 1947 je kot delavec ministrstva za zunanje zadeve služboval v Angliji in ZDA. Z državnimi in drugimi poslanstvi je prepotoval večji del Latinske Amerike, ki je postala tudi najpomembnejša tema njegove raziskovalne dejavnosti. Na Inštitutu za mednarodno politiko in gospodarstvo v Beogradu je vodil oddelek za nerazvite države, delal v ekonomski komisiji Združenih narodov za Afriko ter sodeloval na mnogih strokovnih in znanstvenih simpozijih. Od leta 1967 je bil kot univerzitetni profesor zaposlen na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo, kjer je bil tudi dekan.

Poleg omenjenih dejavnosti je prof. Stane Južnič intenzivno pisal in objavljaj. Objavil je več kot 130 rezultatov svojega znanstvenoraziskovalnega dela, od tega 19 knjig. Med temi deli so tudi prvi in doslej edini slovenski učbeniki za področje socialne, kulturne in politične antropologije, in sicer *Socialna in politična antropologija*, ki je izšla leta

1. Besedilo je bilo prebrano na žalni seji v spomin na zaslužnega profesorja dr. Staneta Južniča na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani, 14. novembra 2013.

1977 (študentje smo iz tega učbenika študirali še pred objavo, ko nam je bil na voljo v fotokopiranih zvežčičih, ki jih še vedno hranim), sledila je *Lingvistična antropologija* leta 1983 in *Antropologija* leta 1987. Številne antropološke teme je analiziral tudi v svojih drugih knjigah, kot so *Identiteta* (iz leta 1993), *Človekovo telo med naravo in kulturo* (iz leta 1998), *Kolonializem in dekolonizacija* (iz leta 1980) in *Politična kultura* (ki je izšla v dveh izdajah, leta 1973 in leta 1980).

Za svoje delo je prejel številne nagrade (orden dela III. stopnje leta 1947, orden dela z zlatim vencem leta 1966, red zaslug za narod s srebrnimi žarki leta 1986), za uspehe v svojem znanstvenem, raziskovalnem in pedagoškem delu pa je bil imenovan tudi za zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani.

Vendar pa se ga večina tistih, ki smo prof. Južniča osebno poznali, spomni predvsem kot karizmatičnega profesorja, ki nas je s svojim pedagoškim delom očaral, prevzel in zavezal. S pedagoškim delom se je začel ukvarjati že v Beogradu, od leta 1967 pa je redno predaval na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani. Predaval je tudi v tujini, med drugim tudi na univerzi John Hopkins. Na FSPN, ki je bila njegova matična pedagoška institucija, je predaval celo vrsto predmetov s področja politične zgodovine, kolonializma in dekolonizacije ter predvsem socialne, kulturne in politične antropologije. Prav v okviru te svoje pedagoške dejavnosti je moderno socialno, kulturno in politično antropologijo tudi uvedel v slovenski znanstveni in univerzitetni prostor. Tako je leta 1969 vpeljal najprej predmet *Socialna in politična antropologija*, temu pa je sledila vpeljava številnih drugih antropoloških predmetov na dodiplomskem in podiplomskem študiju, kot so bili *Lingvistična antropologija*, *Civilizacije*, *Rasna antropologija* itd.

Predmeti, ki jih je prof. Južnič poučeval, so bili med študenti visoko cenjeni. Bil je eden najbolj spoštovanih in priljubljenih profesorjev, katerega predavanja so veljala za najboljša na fakulteti. Bil je tudi eden najbolj priljubljenih in cenjenih mentorjev. Diplomirati, magistrirati in doktorirati pri Južniču je bila stvar prestiža. Tega prestiža nas je bilo deležnih nekaj več kot sto študentov.

Kot profesor je bil znan po svoji visoki zahtevnosti. Do sebe. In do študentov. Njegova visoka zahtevnost do sebe je bila za nas študente udejanjena v njegovih izvrstnih predavanjih, ki so bila vedno teoretsko utemeljena ter hkrati aktualna in povezana z družbenimi problemi, ki so nas obdajali. V vsakem od svojih predavanj je odpiral vrsto teoretskih perspektiv in vprašanj, ki jih je pogosto puščal odprta, kar je bilo v skladu z enim od njegovih rekov, namreč, da je v znanosti in zato tudi v antropologiji bolj bistveno postavljati prava vprašanja kot pa dajati nanje prave odgovore. V prave odgovore pravzaprav ni ravno verjel. Menil je, da so sleherni odgovori zgolj začasni, da izvirajo iz dosežene stopnje znanja in razumevanja ter da so nujno zavezani temu, da bodo nekoč presežni in zato napačni. V tem smislu je imel do znanja svoj značilen odnos, ki ga je prav tako mogoče opisati z enim od njegovih rekov: »Tisti, ki misli, da zna, v resnici zna malo. Tisti, ki misli, da je njegovo znanje edino pravo, zna še manj. Znaš šele, ko vidiš, česa vsega ne znaš, ko veš, česa vsega ne veš.« V tem smislu mu je bila tuja zahteva, da se morajo študenti v svojih diplomskih, magistrskih in doktorskih nalogah ukvarjati z istimi problemi, s katerimi se je ukvarjal sam (zahteva, ki je danes marsikje postala pogoj za dodelitev mentorstva), enako pa mu je bila tuja tudi logika,

da se morajo študenti ukvarjati s problemi na enak način, kakor se je z njimi ukvarjal on (kar je danes prav tako marsikje postalo standard, ki velja ne le pri diplomskih, magistrskih in doktorskih delih študentov, ampak tudi pri objavah). Zato smo z njim posebej radi delali tisti študentje, ki so nas zanimale reči, ki na Slovenskem še niso bile proučevane. Južnič je bil za takšne študente pravi mentor, saj ti je, kot smo radi rekli, »pustil dihati«. Ob tem pa ta intelektualni prostor, ki nam ga je puščal, ni pomenil, da je dopuščal intelektualno ali kakšno koli drugo površnost. V resnici je bilo prav nasprotno: kot mentor je bil natančen presojevalec in kritik študentovega dela, ki ni spregledal niti najmanjše logične ali kakšne druge nekonsistentnosti in napake. Študentovo delo je bilo opravljeno šele, ko v besedilu ni bilo nikakršnega Južničevega rdečega zaznamka več. In zato je bilo treba resno delati. Se potruditi.

Enako visoke standarde je imel Južnič tudi na izpitih. Ob tem, ko je spodbujal kritičnost in ustvarjalnost študentov, je zahteval tudi natančno in obsežno pozitivno znanje, spet v skladu z enim svojih rekov, da mora intelektualec »vedeti, ne pogledati. Pogleda lahko vsak, intelektualec mora nositi v svoji glavi.« Ta drža, prav gotovo izoblikovana že v času njegovega šolanja na klasični gimnaziji, je bila za številne njegove študente in učence formativna. Postala je standard. Standard, po katerem ločiš profesionalca od laika. Bila je standard, ki si ga moral vsaj do neke mere dosegati, če si hotel pri Južniču narediti katerikoli izpit. Govoričenje, ustvarjanje videza znanja, blefiranje in druge tehnike, ki so postale danes v duhu ustvarjalnega učenja, spodbujanja študentove kritičnosti in ustvarjalnosti ter podobnih meglenih in problematičnih pedagoških ciljev močno priljubljene in tudi močno učinkovite, pri Južniču niso delovale. Stvar je bila preprosta: si ali znal ali pa nisi znal. Nič drugega razen znanja ni delovalo. In nič drugega razen znanja ni pomagalo.

S svojim znanjem, načinom dela in zahtevnostjo je prof. Južnič pustil trajen pečat na svojih študentih in učencih. Kadarkoli se med sabo pogovarjamo o njem, vedno znova to vsi brez razlike ugotavljamo in priznavamo. Južnič je svoje študente formiral. Z znanjem, ki nam ga je posredoval. Z zahtevnostjo, od katere ni odstopal. In z načinom, ki je bil unikatni, njegov, a je za marsikaterega od nas postal ideal, kako se s študenti dela. Kako je s študenti treba delati.

Poleg tega se ga bomo vsi, ki smo bili njegovi študentje, spominjali še po mnogih drugih rečeh: po njegovi modrosti; po unikatnih in nepozabnih uvidih in prebliskih, ki so postali anekdotični in o katerih se tisti, ki smo bili njegovi učenci, vedno, kadar se srečamo, pogovarjamo; po večplastnih šalah, ki so prav tako postale anekdotične ter predmet naših spominov in pogovorov, in še po marsičem drugem. Predvsem pa se ga bomo spominjali po odgovorni resnosti, ki znanstveno delo dviguje nad muhe enodnevnice, nad ukvarjanja z modnimi in všečnimi temami, nad pehanja za zunanjimi učinki, merjenimi v točkah, navidezno pomembnih objavah in podobnem, kar je danes, kot se zdi, postalo bistvo znanstvene dejavnosti. Za tiste, ki smo bili njegovi študentje in učenci, je prof. Južnič bil in ostal zgled temeljitosti, resnosti in predanosti, v kateri je vprašanje zunanjih učinkov in všečnosti ne le neustrezno, ampak že skorajda nedostojno početje. To, da nisi razumljen, in to, da te napadajo, je bilo po njegovem mnenju ne nekaj, kar bi te moralo skrbeti, temveč nekaj, kar kaže, da si na pravi poti, da delaš dobro. Pač

v skladu z rekom, ki ga je uporabljal v takšnih situacijah in ki se glasi: »Samo se za dobrim konjem diže prašina!« In za Južničem se je prah vedno dvigoval.

Vendar pa Južničeva uvedba moderne socialne, kulturne in politične antropologije v slovenski znanstveni in univerzitetni prostor ni bila ne lahka ne brez ovir. Nasprotno, spremljale so jo številne težave, ki jih je sam leta 1990 opisal takole: »Bržkone je znano vsem, ki se ukvarjajo z razvojem znanosti na Slovenskem, da je bila antropologija, še zlasti v svoji družboslovni vsebini, dokaj odrinjena. Treba je bilo v obilju adverzabilnih dejavnikov orati ledino v njenem uveljavljanju. To ni bilo ne lahko ne vselej posejano s pripoznanimi in v javnosti uveljavljenimi rezultati.«

Težave ob Južničevem uvajanju socialne, kulturne in politične antropologije v slovenski prostor so bile pogojene z različnimi razlogi. Del težav je gotovo izviralo iz dejstva, da je bil Južnič oseba, ki si jo imel ali rad ali pa je nisi prenašal. Vmesne poti ni bilo. Tisti, ki so Južniča težko prenašali, so se po svojih močeh tako na FSPN kot tudi zunaj nje na vse kriptlje trudili, da bi Južniču delo otežili ali celo onemogočili. Drugo vrsto razlogov za težave gre iskati v dejstvu, da socialna, kulturna in politična antropologija v času, v katerem jo je v slovenski prostor uvajal Južnič, ni bila niti znana, niti priznana, niti zaželeno znanstvena disciplina. V očeh nekaterih je veljala celo za buržoazno znanost, ki v socializmu ni imela kaj iskati. Ta stališča so Južničeve napore vpeljave socialne, kulturne in politične antropologije oteževala in marginalizirala, pogosto pa so mu prinašala tudi osebne in poklicne težave, ki se jim je Južnič na svoj značilen način upiral z zanj značilno hrabrostjo in trmo, ki ju je spremljal njegov značilen humor ter na videz neosebna akademska drža, po kateri je bil znan in razpoznaven.

Vendar pa si je kljub vsem težavam in marginalizaciji skozi leta trdega dela in trmastega vztrajanja pridobil ugled edinega socialnega in kulturnega antropologa na Slovenskem ter status nedvomnega očeta slovenske socialne, kulturne in politične antropologije. Ta status je bil vsem znan. In bil je nepriziven: če je kdorkoli želel študirati socialno, kulturno in politično antropologijo, potem je šel študirat k Južniču.

Vendar pa hkratna marginalizacija ter status očeta slovenske socialne, kulturne in politične antropologije nista bila edina paradoksa, ki ju je usoda namenila prof. Južniču. Drugi paradoks je sledil po osamosvojitvi, ko so spremenjene družbene in politične razmere naredile socialno in kulturno antropologijo, enako kot vse zahodno, za zaželeno, prestižno. Takrat so začeli socialni in kulturni antropologi na Slovenskem rasti kot gobe po dežju. Med njimi so se brezsravno pojavljali tudi tisti, ki so še desetletje pred osamosvojitvijo Južniča zaradi njegove antropologije napadali in jim takrat niti na misel ni prišlo, da bi imeli karkoli opraviti s socialno, kulturno in politično antropologijo. Vsem tem je bil Južnič po novem v napoto, saj je bil živa priča dejstva, da je socialna, kulturna in politična antropologija na Slovenskem obstajala že pred njimi, v težavnejših časih, ko ni prinašala niti koristi, niti denarja, niti služb, niti varnosti. Vsi ti so skušali Južniča in njegovo delo izbrisati. Igra je bila in je še vedno grda. In umazana. Tisti redki, ki smo se temu zoperstavljali in ki smo po svojih močeh opozarjali na dejstvo, da se pred našimi očmi dogaja falsifikacija razvoja slovenske antropologije, katere cilj je Južniča izbrisati iz te zgodovine, smo ostali marginalizirani, neslišani in neobjavljeni.

Južnič sam se na svoj značilen način te igre ni udeleževal. Je pa bil še enkrat njena največja žrtev, saj je bilo zanikanje pionirske vloge, ki jo je Južnič odigral v uvajanju socialne, kulturne in politične antropologije na Slovenskem, predpogoj za to, da so si to vlogo lahko neupravičeno prisvajali najrazličnejši »uspešneži« in »antropologi«, »etnologi-antropologi« in drugi, ki jih je neki tuji antropolog, ki pozna njihovo delovanje in slovenske razmere, primerno poimenoval »menda antropologi«.

In če »menda antropologi« in drugi »novodobni antropologi« vendarle niso mogli povsem preoblikovati vedenja o zgodovini slovenske antropologije ter o vlogi, ki jo je v njej odigral prof. Južnič, jim je uspelo nekaj drugega: onemogočili so, da bi Južnič doživel javno priznanje in časti, ki so mu upravičeno pripadale. Tako npr. leta 2008, ko je v Ljubljani potekala konferenca Evropske asociacije socialnih antropologov (EASA), konference z referatom ni odprl prof. Južnič, ampak Rajko Muršič. Prof. Južnič tudi ni sedel v vrsti častnih gostov. (Sama se v znak protesta konference nisem udeležila, so pa pri njeni organizaciji in izvedbi sodelovali tudi kolegi s te fakultete.) Prav tako Slovensko antropološko društvo Južniču, menda zaradi birokratske ovire, ki se ji reče odsotnost pravilnika, ni podelilo nagrade za življenjsko delo, čeprav sem tak predlog društvu podala že 10. aprila 2011 (s čimer je zapravilo možnost, da bi se vzpostavilo kot resno strokovno združenje, ki se je uspelo dvigniti nad lokalne spletko in nad boj, kateri »menda antropolog« bo na Slovenskem obveljal za očeta slovenske socialne in kulturne antropologije).

Vem, da bi Južnič te prakse komentiral s stavkom, ki je bil eden prvih, ki nas jih je naučil, namreč, da zgodovino vedno pišejo zmagovalci in da jo pišejo tako, kot jim ustreza. Njegov komentar bi bil seveda spet še enkrat točen. Kar pa ne zmanjšuje grenkobe ob spoznanju, da so Slovenci zamudili priložnost, da bi v Južniču razpoznali nekoga, ki je v zgodovino slovenske znanosti in univerzitetnega poučevanja vpeljal dotlej neveljavljeno znanstveno disciplino. Vsakomur, ki je kaj takega postoril v tujini, je bilo to mesto zmeraj priznано. In to s strani prijateljev, učencev in zaveznikov. Kot tudi s strani nasprotnikov, rivalov in sovražnikov.

Vendar pa vsa ta sprenevedanja in falsifikacije ne morejo spremeniti dejstva, da je Stane Južnič za slovensko antropologijo to, kar sta bila Malinowski in Boas za britansko in ameriško antropologijo. Kar je bil Malinowski za britansko socialno antropologijo – namreč njen oče – in kar je bil Boas za ameriško kulturno antropologijo – prav tako njen oče, ljubkovalno poimenovan »papa« – je bil, je in bo za slovensko socialno, kulturno in politično antropologijo Stane Južnič: njen nesporni začetnik in njen oče, med študenti in učenci ljubkovalno imenovan »ata Južnič«. Tega dejstva ne morejo izbrisati nikakršna novodobna predrugačevanja zgodovine slovenske antropologije niti neprofesionalni in neetični motivi teh predrugačevalcev. To je zgodovinsko dejstvo, ki ga ni mogoče spremeniti.

In to dejstvo, ta Južničev položaj bo zgodovina potrdila. To dejstvo in ta položaj se bosta skozi čas dokazala, utrdila in neizpodbitno zapisala v zgodovino slovenske znanosti.

Slava mu!

Navodila avtorjem/avtoricam

1. Prispevke za rubriko Znanstveni članki, avtorji/avtorice pošljejo na elektronski naslov: alenka.svab@fdv.uni-lj.si; prispevke za rubriko Recenzije knjig pa na naslov: andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si. Članki so lahko v slovenskem ali angleškem jeziku.
2. Prispevek naj ima dvojni medvrstični razmik, tip črk Times New Roman, velikost črk 12 in levo poravnavo. Strani v prispevku naj bodo zaporedno oštevilčene.
3. Članek naj obsega od 5.000 do 8.000 besed, vključno z opombami, seznamom literature in grafičnimi prikazi, recenzija ali prikaz knjige pa od 1.000 do 1.200 besed. Navodila, kako upoštevati grafične prikaze pri šteju besed, so zapisana v točki 12.
4. Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo merilom knjižne slovenščine, ne sprejme v recenzentski postopek.
5. Z rezultatom postopka kolegialnega recenziranja članka bo avtor/avtorica seznanjen/seznanjena v dveh mesecih od oddaje članka. Neobjavljenih prispevkov uredništvo avtorjem/avtoricam ne vrača. Pregledi in recenzije knjig se ne recenzirajo.
6. Če je prispevek že bil ali pa bo v kratkem objavljen v drugi reviji, mora avtor/avtorica to izrecno navesti.
7. Na posebnem listu naj avtor/avtorica poleg naslova znanstvenega članka navede svoje ime in priimek, akademski naslov in/ali profesionalni naslov, naslov elektronske pošte in številko telefona. Hkrati naj predlaga uvrstitev svojega članka v eno od naslednjih treh kategorij: izvirni znanstveni članek, pregledni znanstveni članek, kratek znanstveni prispevek.
8. Prva stran besedila naj vsebuje le naslov in morebitni podnaslov članka brez oznak avtorstva.
9. Podnaslovi, ki naj obsegajo največ dve ravni, naj bodo oštevilčeni desetiško in levo poravnani. Uvod oštevilčite kot prvo poglavje.
10. Članku je treba priložiti izvleček (abstract), ki mora biti napisan v slovenščini in angleščini, in mora vsebovati naslednje elemente: namen članka, metode dela, rezultate in sklepe prispevka. Izvleček naj ne vsebuje komentarjev in priporočil. Izvleček mora biti izpisan na posebni strani. Skupna dolžina izvlečkov v obeh jezikih ne sme presegati 250 besed. Izvlečku je treba dodati do pet ključnih besed, tako v slovenščini kot v angleščini. Pred angleškim izvlečkom napišite naslov članka v angleščini, če je članek pisan v angleščini pa pred slovenskih povzetkov naslov članka v slovenščini.
11. Članku, ki je napisan v slovenščini, je treba priložiti tudi povzetek (summary) v angleščini, v obsegu od 600 do 800 besed. Povzetek mora vsebovati opis namena in metod dela ter povzame analizo oziroma interpretacijo rezultatov. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo (članek) ne vsebuje. Za jezikovno korektnost povzetka v angleščini poskrbi avtor/ica sam/a.
12. Avtor/avtorica naj v besedilu označi najprimernejša mesta za grafične izdelke (tabele, skice, grafikone itd.) po zgladu: [Tabela 1 približno tukaj]. V dokončni obliki naj bodo ti izdelki priloženi na koncu besedila. Naslov tabele je nad tabelo, naslov grafa pa pod grafom. Naslov tabele se zaključuje s piko. Avtor/avtorica naj prostor, ki ga grafični izdelek v prispevku zasede, šteje v obseg besedila bodisi kot 250 besed (pol strani) ali 500 besed (cela stran). Uredništvo ima pravico, da grafične izdelke umesti v besedilo glede na najustreznejši prelom strani. Vseh prikazov naj ne bo več kot osem.
13. Število in dolžina opomb naj bosta omejena le na najnujnejše. Opombe naj bodo izpisane kot sprotne opombe ('footnotes') in zaporedno oštevilčene. Avtor/avtorica lahko v objavi različici članka priloži kratko zahvalo, ki bo objavljena na koncu prispevka pred opombami oziroma seznamom literature.
14. Sklic na vir v besedilu naj bo sledeči: (Sztompka 1993). Stran, na kateri se navedek v delu nahaja, se napiše za dvopičjem: (Wallace 1988: 577). Če sta avtorja/avtorici navedenega dela dva/dve, navedete oba/obe: (Adorno in Horkheimer 1990), pri večjem številu avtorjev/avtoric izpišite le prvo ime: (Stankovič in dr. 1999). Dela enega avtorja/avtorice, ki so izšla istega leta, med seboj ločite z zaporednim dodajanjem malih črk (a, b, c itn.) stično ob letnici izida: (Bourdieu 1996a). Dela različnih avtorjev/avtoric, ki se vsa nanašajo na isto vsebino, naštete po abecednem redu, med njimi je podpičje: (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
15. Dela, navedena v članku, morajo biti v abecednem seznamu navedena na koncu v poglavju z naslovom Literatura. Če je članek napisan na osnovi raziskave ali arhivskih podatkov naj avtor/avtorica to eksplicitno napiše. Raziskava, raziskovalno poročilo ali baza podatkov se navede kot vir. Če so bili v prispevku uporabljeni viri, se seznam virov pod naslovom Viri uredi posebej. Če je naslovov spletnih strani več, se lahko navedejo tudi v posebnem seznamu z naslovom Spletne strani. Pri navedbi spletne strani se v oklepaju dopiše datum dostopa. Vsako enoto v teh seznamih zaključuje pika. Način navedbe enot v poglavjih Literatura/Viri/Spletne strani je naslednji:
 - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
 - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. V D. Holland in N. Quinn (ur.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Lamont, Michele, in Fournier, Marcel (ur.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
 - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
 - Garton, Laura, Haythornthwaite, Caroline, in Wellman, Barry (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Dostopno prek: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00062.x/full> (18. 11. 2013).
 - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Dostopno prek: <http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp> (9. 12. 2004).
 - United Nations peacekeeping. Dostopno prek: <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/index.asp> (28. 2. 2006).
16. Daljši navedki (več kot 40 besed) naj bodo postavljeni v samostojen odstavek, z zamaknjenimi robovi, v manjšem tisku in brez narekovajev.
17. Avtor/avtorica je dolžan/dolžna za gradiva, ki jih uporablja v prispevku, pridobiti dovoljenje lastnika avtorskih pravic. Za tako dovoljenje se v prispevku na ustrezen način zahvali.
18. Avtor/avtorica prenese materialne avtorske pravice za objavljeni prispevek na izdajatelja revije.
19. Ob izidu prejme vsak/a avtor/avtorica članka izvod revije. Članki niso honorirani, prevodi in recenzije pa le po predhodnem dogovoru.

Instructions for Authors

1. Submissions for Scientific Papers should be sent to the following e-mail address: *alenka.svab@fdv.uni-lj.si*; submissions for Reviews should be sent to: *andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si*. Papers can be written in the Slovenian or English languages.
2. Papers should be double spaced with Times New Roman letter font size 12 and be aligned to the left-hand margin. The pages should be numbered consecutively.
3. Articles can range in length from 5,000 to 8,000 words including notes, a list of references and a list of graphic images; the length of book reviews/presentations should range between 1,000 to 1,200 words. Graphic images should also be included in the word count – see instruction 12 below.
4. The Editorial Board reserves the right not to commence the review procedure of papers which fail to meet the standards of formal written language.
5. An author will be informed about the results of the reviewing procedure within two months of submitting a paper. Unpublished papers will not be returned to the authors. Book reviews and revisions will not be reviewed.
6. Any past or simultaneous publication of a submitted paper in another journal should be explicitly noted.
7. The author's name and surname, academic title and/or professional title, e-mail address and phone number, along with the title of the scientific paper should appear on a separate sheet. Authors should suggest the classification of their paper into one of three categories: original scientific article, review scientific article, short scientific contribution.
8. The first page of the paper should only contain the title or a possible subtitle of the paper without any designation of authorship.
9. Subtitles should not exceed two levels of numbers, should have decimal numbering and be aligned to the left-hand side. The introduction should be numbered as the first chapter.
10. Papers should include an abstract, written in both Slovenian and English, and should include the following elements: aim of the article, methods, findings and conclusions of the paper. The abstract should not include comments and proposals, and should appear on a separate page. The total length of both versions of the abstract should not exceed 250 words. Five key words should be added in Slovenian as well as English. The English title of the article must be added to the English abstract. Where an article is written in English, the Slovenian title of the article should be added to the Slovenian abstract. Authors who do not speak Slovenian may ask the journal editors for assistance in preparing an abstract and a title in Slovenian.
11. Papers written in Slovenian should also have an English summary attached, ranging from 600 to 800 words. The summary should include a description of the aim of the article, the methods and summarise the analysis or interpretation of the results. It should only contain information that is included in the article. An author himself/herself must take care of the linguistic appropriateness of the summary.
12. An author should mark the most convenient spaces for graphic images (tables, figures, diagrams etc.) following this example: [Table 1 approx. here]. The final form of the manuscript should have graphic images added at the end of the text. The titles of tables should be written above the tables, while the titles of graphs should be written below the graph. Titles of tables should end with a full-stop. The space occupied by graphic images in the article should be added to the length of the paper, either equal to 250 words (half a page) or 500 words (full page). The Editorial Board reserves the right to place graphic images in the text according to the most appropriate page break of the text. An article should not include more than 8 graphic images.
13. The number and length of notes should be kept to a minimum. They should be written in the text as footnotes and listed consecutively. A short acknowledgement can be added to the final version of the paper, which will be published at the end of the paper before the Notes or Bibliography.
14. References to sources in the text should follow this example: (Sztompka 1993). The page of the cited text should be stated after the colon: (Wallace 1988: 577). If there are two authors, they should both be stated: (Adorno and Horkheimer 1990), if there are more than two authors, give the surname of the first author followed by et al.: (Stankovič et al. 1999). If two or more references by the same author published in the same year are cited, distinguish them by adding lower case letters consecutively (a, b, c etc.) and directly after the year of publication: (Bourdieu 1996a). Cite works from different authors referring to the same content alphabetically and separate them with a semi-colon: (D'Andrade 1995; DiMaggio 1997; Zerubavel 1997).
15. References in the paper should be listed alphabetically at the end under the heading Bibliography. Authors should explicitly state if their paper is based on research or archival data. The research, research report or database should be stated as a source. If sources are used in the paper, the list of sources should be added separately under the heading Sources. If an article refers to several websites, they can also be included in a separate list with their web addresses. When providing the web page, write the date of access in brackets. Each unit in these lists should end with a full-stop. Present the Bibliography/Sources/Web pages as follows:
 - Rus, Veljko (1999): Vrednote zaposlenih do dela in do družbe. Družboslovne razprave, XV (30–31): 113–133.
 - D'Andrade, Roy (1995): A Folk Model of the Mind. In D. Holland and N. Quinn (eds.): Cultural Models in Language and Thought: 112–151. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Lamont, Michele, and Fournier, Marcel (eds.) (1992): Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality. Chicago, London: The University of Chicago Press.
 - Le Goff, Jacques (1999): Medieval Civilization. Oxford, Cambridge: Blackwell.
 - Garton, Laura, Haythornthwaite, Caroline, and Wellman, Barry (1997): Studying Online Social Networks. Journal of Computer-Mediated Communication, 3 (1). Available from: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1083-6101.1997.tb00062.x/full> (Accessed 18.11.2013).
 - Laurenti, Jeffery (1998): The New U. N. Assessment Scale and Analysis of the Rate Revisions Adopted by the 52nd United Nations General Assembly. Available from: <http://www.unausa.org/newindex.asp?place=http://www.unausa.org/programs/scale.asp> (Accessed 9.12.2004).
 - United Nations peacekeeping. Available from: <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko/index.asp> (Accessed 28.2.2006).
16. Longer quotations (more than 40 words) should be written in a separate indented paragraph in a smaller size font and without quotation marks.
17. The author should obtain permission to use any copyright materials in the article. The permission should be properly acknowledged in the article.
18. Published papers become the material copyright of the Journal's publisher.
19. Upon publishing each author and each reviewer receive one copy of the Družboslovne razprave Journal. No fee is paid for papers; a fee for translations and reviews is paid if previously agreed.

Mirjana Ule

**IDENTITETNI IZZIVI IN DRUŽBENE IZKUŠNJE ŠTUDENTOV
IN ŠTUDENTK Z OVIRAMI / Identity challenges
and social experiences of students with disabilities**

Polona Sitar

**ANALIZA DISKURZA O SPOLU IN RAZREDU NA PRIMERU
RESNIČNOSTNEGA ŠOVA *LJUBEZEN NA SENIKU* /
Analysis of discourse about gender and class in the case
of the reality show *Love in the Hayloft***

Nataša Pivec

**CATFIGHT – DRUŽBENA KONSTRUKCIJA ŽENSKEGA RAVSA /
Catfight – the social construction of female aggression**

Meta Novak

**RAZKORAK V OPREDELJEVANJU NA ANKETNA VPRAŠANJA /
Response gap in survey questions**

Tibor Rutar

**PRISPEVEK K HISTORIČNOMATERIALISTIČNEMU POJMOVANJU
DRUŽBENEGA POLOŽAJA ŽENSK V KAPITALIZMU /
A contribution to the historical-materialist conception
of women's social position in capitalism**

Tjaša Žakelj

**NASILJE MED MLADIMI V KIBERNETSKEM PROSTORU:
NERAZISKANOST POJAVA V SLOVENIJI /
Cyberbullying among youth: an under-researched
phenomenon in Slovenia**

Vesna V. Godina

In memoriam: zaslužni profesor dr. Stane Južnič (1928–2013)

ISSN 0352-3608

9 770352 360015